

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XVII
2006 • Nr. 1–2

DIN SUMAR:

SORIN M. RĂDULESCU, Probleme sociale și medico-juridice ale abuzului și dependenței de droguri
ECATERINA BALICA, Delictele de omor în mediul familial românesc
MIHAELA PUȘCAȘ, DAN BANCIU, Familia și delincvența juvenilă în România
CRISTINA DĂMBOEANU, Principalele direcții teoretico-metodologice de abordare a recidivei
GEORGE CRISTIAN SPÎNU, Infraționalitatea în mediul rural. Principalele caracteristici ale infraționalității din mediul rural românesc, în lunile ianuarie–februarie 1936
CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLAESCU, Sectorul IMM reflectat în presa scrisă
MANUELA GHEORGHE, Evoluții ale pluralismului religios din România, în perspectiva integrării europene
CRISTIAN VEREȘ, Femeia și rolul său în lumea satului, în optica cercetărilor monografice
MIRCEA MĂCIU, Comunicarea cultural-spirituală – suport al etnopsihologiei
CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, N. Bagdasar – portretist al gânditorilor români
MIRCEA MANDACHE, Religie și identități religioase în orașul modern și postmodern
COMENTARIU; RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. Ilie BĂDESCU, director al Institutului de Sociologie; dr. Sorin M. RĂDULESCU, redactor-șef; dr. Iancu FILIPESCU, secretar general de redacție; dr. Maria COBIANU-BĂCANU, redactor-șef adjunct; dr. Dan BANCIU, dr. Ștefan BUZĂRNESCU; dr. Mihail CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. Emilian M. DOBRESCU; dr. Ioan DRĂGAN; Ion GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; dr. Oscar HOFFMAN; dr. Petru ILUȚ; dr. Michel MAFFESOLI, profesor Universitatea Paris V; dr. Paul H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române; director de Studii la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. Ioana PETRE; dr. Ivan TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria.

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Microprocesare și tehnoredactare computerizată: Cristiana TUTUNEA

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27; 4021-318 81 28 / 2417

Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

Redactor: Ana BOROS

Tehnoredactare computerizată: Daniela FLORESCU

~~Coperta~~ Mariana ȘERBĂNESCU

CENTRUL DE STUDII ACADEMIEI ROMÂNE

Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27; 4021-318 81 28 / 2417

Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XVII, nr. 1-2 • 2006

SUMAR

TENDINȚE ALE INFRAȚIONALITĂȚII ȘI DELINCVENȚEI JUVENILE ÎN ROMÂNIA

SORIN M. RĂDULESCU, Probleme sociale și medico-juridice ale abuzului și dependenței de droguri	3
ECATERINA BALICA, Delictele de omor în mediul familial românesc	27
MIHAELA PUȘCAȘ, DAN BANCIU, Familia și delinvența juvenilă în România	39
CRISTINA DĂMBOEANU, Principalele direcții teoretico-metodologice de abordare a recidivei	51
GEORGE CRISTIAN SPÎNU, Infraționalitatea în mediul rural. Principalele caracteristici ale infraționalității din mediul rural românesc, în lunile ianuarie-februarie 1936	67

MASS-MEDIA ȘI SCHIMBAREA SOCIALĂ

CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLAESCU, Sectorul IMM reflectat în presa scrisă	73
---	----

RELIGIE, CULTURĂ, TRADIȚIE

MANUELA GHEORGHE, Evoluții ale pluralismului religios din România în perspectiva integrării europene	89
CRISTIAN VEREȘ, Femeia și rolul său în lumea satului, în optica cercetărilor monografice ale școlii de comandante Broșteni-Neamț	97
MIRCEA MĂCIU, Comunicarea cultural-spirituală – suport al etnopsihologiei	107
CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, N. Bagdasar – portretist al gânditorilor români	119
MIRCEA MANDACHE, Religie și identități religioase în orașul modern și postmodern	141

COMENTARII

MARIA COBIANU-BĂCANU, Reflecții pe marginea volumului <i>Locul și rolul instituțiilor intensiv-cognitive în procesul trecerii spre societatea cunoașterii și al integrării europene (2002-2003)</i>	147
CRISTINA LEOVARIDIS, „Industria culturale” – controverse teoretice clasice și situația actuală	161

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

MIELU ZLATE, <i>Tratat de psihologie organizațional-managerială</i> , vol. I, seria „Collegium. Psihologie”, Iași, Editura Polirom, 2004 (Cristina Leovaridis)	177
--	-----

PROBLEME SOCIALE ȘI MEDICO-JURIDICE ALE ABUZULUI ȘI DEPENDENȚEI DE DROGURI

SORIN M. RĂDULESCU

1. CONSUMUL DE DROGURI CA PROBLEMĂ SOCIALĂ

În societățile contemporane, consumul de droguri constituie una dintre cele mai grave probleme sociale, strâns asociată cu alte probleme sociale, printre care boala psihică și criminalitatea.

În general, o problemă socială poate fi definită ca o *condiție* sau o *situație socială*, apreciată de public sau de către experți ca fiind neobișnuită sau intolerabilă, deoarece reprezintă o discrepanță sau un decalaj între realitatea prezentă și normele sau valorile colectivității.

Consumul de droguri este direct legat de deteriorarea sănătății oamenilor – amplificând, deci, creșterea costurilor pentru rezolvarea acestei importante probleme sociale complementare care este *boala*. Alcoolul, de exemplu, este responsabil pentru răspândirea unor boli cronice, precum ciroza, pentru numeroase decese violente (accidente de mașină, de exemplu) sau nenaturale (sinucideri). La rândul ei, dependența de nicotină provoacă o serie de boli, printre care cele de inimă și cancerul de plămâni. Aceasta fără a mai vorbi de costurile sociale implicate de consumul celorlalte droguri.

În al doilea rând, consumul de droguri se află într-o relație strânsă cu *criminalitatea și prostituția*. Aceasta pentru că un consumator dependent de droguri va face orice pentru a-și procura doza zilnică – de la acte de crimă, până la practicarea prostituției (mai ales în cazul femeilor, dar nu numai). Pe de altă parte, vânzarea drogurilor constituie un veritabil „monopol” al rețelelor mafioate, motiv pentru care consumul de droguri amplifică și întărește crima organizată (transfrontalieră), care este o altă problemă socială extrem de importantă.

Exceptând drogurile ilegale, drogurile legale, precum medicamentele, nu sunt mai puțin periculoase atunci când sunt luate în exces. Începând din deceniul 3 al secolului trecut, dar, mai ales, imediat după cel de al doilea război mondial, a avut loc o veritabilă „revoluție” farmaceutică, fiind sintetizate sau create noi și noi medicamente, care au determinat creșterea numărului de prescripții medicale, implicit creșterea consumului de asemenea produse farmaceutice. Sociologii

evidențiază, în acest sens, tendințele de *supermedicalizare* și *superconsum* medical, specifice perioadei contemporane. Noțiunea de *supermedicalizare* se referă la creșterea dependenței indivizilor de instituțiile de îngrijire a sănătății, în așa măsură încât *la ușa medicului ajung toate tipurile de probleme, de la evaluarea depresiei la cea a sinuciderii, de la copiii nedorii la sarcinile nedorite, de la dificultățile de conviețuire maritală la cele de instrucție, de la consilierea genetică la consumul de droguri, de la lene la crimă* [Fox, 1977, p. 9–22]. Pentru fiecare dintre aceste probleme, medicii recomandă medicamente, care, luate în exces, sunt periculoase pentru organism.

Problemele sociale determinate de consumul de droguri au, la rândul lor, numeroase consecințe economice, juridice, criminologice și medicale, pe termen scurt și lung, care influențează negativ atât viața și condiția de bunăstare a indivizilor, cât și a comunităților din care fac parte. Deși marea majoritate a manualelor de criminologie și sociologie a devianței consideră consumul de droguri ca o „*crimă fără victime*”, în sensul că nu aduce prejudicii societății, în ansamblul său, ci doar indivizilor implicați, acest consum reprezintă, în realitate un veritabil flagel [Rădulescu, 1999, p. 250], care deteriorează sănătatea a milioane de oameni, sporind costurile asistenței medicale și determinând proliferarea și amplificarea altor probleme sociale. De aceea, consumul de droguri nu este o crimă fără victime, ci un delict care are un impact negativ asupra întregii societăți. Astfel, *...în timp ce sănătatea și șansele unei vieți productive sunt puse în pericol prin consumul individual de droguri, individul nu este singurul care suferă. Familia suferă și ea, lipsită de armonie și îndurerată să fie martorul autodistrugerii celui iubit. Trebuie adăugați factorii economici: pierdere de producție, număr sporit de accidente, absență mai mare de la lucru și costuri sporite pentru îngrijirea medicală. Cumpărătorul va avea în cele din urmă de suferit, întrucât va trebui să achiziționeze bunuri inferioare la un preț mai ridicat. Contribuabilul va avea de suferit, deoarece banii săi sunt necesari pentru eforturile guvernului, forțelor de ordine și centrelor de tratare și reabilitare pentru combaterea drogurilor (...). La aceasta trebuie adăugat sprijinul financiar pe care consumatorul de droguri îl dă organizațiilor criminale, care profită de pe urma drogurilor și activităților criminale la care se dedă, adesea, consumatorul de droguri pentru a-și susține viciul* [Turlea, 1991, p. 17–18].

Totuși, ca problemă socială nu atât consumul, cât *dependența* de droguri este importantă. În numeroase cazuri, consumul poate fi ocazional și nu generează, obligatoriu, dependență. În schimb, starea de dependență față de anumite substanțe chimice, utilizate pentru a produce efecte agreabile ori pentru a evita durerea și disconfortul, are multiple efecte negative din punct de vedere psihologic și fiziologic. Asemenea efecte negative determină modificări ireversibile, cu caracter fizic și psihic, care afectează profund starea de sănătate a individului. De exemplu, marijuana, despre care se spune că are efecte mai puțin nocive decât tutunul sau alcoolul, dăunează memoriei și percepției, provocând efecte negative la nivelul

evidențiază, în acest sens, tendințele de *supermedicalizare* și *superconsum* medical, specifice perioadei contemporane. Noțiunea de *supermedicalizare* se referă la creșterea dependenței indivizilor de instituțiile de îngrijire a sănătății, în așa măsură încât *la ușa medicului ajung toate tipurile de probleme, de la evaluarea depresiei la cea a sinuciderii, de la copiii nedoriți la sarcinile nedorite, de la dificultățile de conviețuire maritală la cele de instrucție, de la consilierea genetică la consumul de droguri, de la lene la crimă* [Fox, 1977, p. 9–22]. Pentru fiecare dintre aceste probleme, medicii recomandă medicamente, care, luate în exces, sunt periculoase pentru organism.

Problemele sociale determinate de consumul de droguri au, la rândul lor, numeroase consecințe economice, juridice, criminologice și medicale, pe termen scurt și lung, care influențează negativ atât viața și condiția de bunăstare a indivizilor, cât și a comunităților din care fac parte. Deși marea majoritate a manualelor de criminologie și sociologie a devianței consideră consumul de droguri ca o „*crimă fără victime*”, în sensul că nu aduce prejudicii societății, în ansamblul său, ci doar indivizilor implicați, acest consum reprezintă, în realitate un veritabil flagel [Rădulescu, 1999, p. 250], care deteriorează sănătatea a milioane de oameni, sporind costurile asistenței medicale și determinând proliferarea și amplificarea altor probleme sociale. De aceea, consumul de droguri nu este o crimă fără victime, ci un delict care are un impact negativ asupra întregii societăți. Astfel, *...în timp ce sănătatea și șansele unei vieți productive sunt puse în pericol prin consumul individual de droguri, individul nu este singurul care suferă. Familia suferă și ea, lipsită de armonie și îndurerată să fie martorul autodistrugerii celui iubit. Trebuie adăugați factorii economici: pierdere de producție, număr sporit de accidente, absență mai mare de la lucru și costuri sporite pentru îngrijirea medicală. Cumpărătorul va avea în cele din urmă de suferit, întrucât va trebui să achiziționeze bunuri inferioare la un preț mai ridicat. Contribuabilul va avea de suferit, deoarece banii săi sunt necesari pentru eforturile guvernului, forțelor de ordine și centrelor de tratare și reabilitare pentru combaterea drogurilor (...). La aceasta trebuie adăugat sprijinul financiar pe care consumatorul de droguri îl dă organizațiilor criminale, care profită de pe urma drogurilor și activităților criminale la care se dedă, adesea, consumatorul de droguri pentru a-și susține viciul* [Țurlea, 1991, p. 17–18].

Totuși, ca problemă socială nu atât consumul, cât *dependența* de droguri este importantă. În numeroase cazuri, consumul poate fi ocazional și nu generează, obligatoriu, dependență. În schimb, starea de dependență față de anumite substanțe chimice, utilizate pentru a produce efecte agreabile ori pentru a evita durerea și disconfortul, are multiple efecte negative din punct de vedere psihologic și fiziologic. Asemenea efecte negative determină modificări ireversibile, cu caracter fizic și psihic, care afectează profund starea de sănătate a individului. De exemplu, marijuana, despre care se spune că are efecte mai puțin nocive decât tutunul sau alcoolul, dăunează memoriei și percepției, provocând efecte negative la nivelul

plămânilor, inimii, funcțiilor respiratorii și celor reproductivă, sporind riscul apariției cancerului. Spre deosebire de alcool, care dispare din corp după un interval de 24 de ore, fiind solubil în apă, marijuana este solubilă doar în grăsime, elementele ei chimice fixându-se, mai ales, în țesuturile adipoase (grase) ale corpului, cu precădere la nivelul creierului și al organelor genitale, unde pot rămâne timp de 30 de zile de la consumul acestei substanțe [Țurlea, 1991, p. 16].

Din punct de vedere social, consumul de droguri are efecte la fel de nocive pentru societate și pentru individ, deoarece antrenează un lung șir de consecințe negative asupra potențialului productiv al membrilor societății, ca și asupra resurselor de sănătate și bunăstare ale acesteia. Pe de altă parte, consumul de droguri amplifică traficul ilegal al acestor substanțe, ca parte importantă a activităților crimei organizate într-un anumit teritoriu național sau chiar în zone geografice mai vaste. Aceasta pune în pericol ordinea socială și economică a numeroase țări și chiar a unor continente întregi. Așa cum am menționat deja, problema drogurilor este direct legată de problema criminalității, cu atât mai mult cu cât persoanele care se droghează pentru a „evada” din realitatea cotidiană sau pentru a se „adapta” mai bine la exigențele ei intră, adeseori, în conflict cu legea penală.

Ca orice problemă socială, consumul și abuzul de droguri au o dimensiune *obiectivă* și o alta *subiectivă* [Goode, 1999, p. 65–67].

Astfel, din punct de vedere obiectiv, utilizarea drogurilor constituie o amenințare serioasă pentru viața și sănătatea oamenilor. Din punct de vedere subiectiv, consumul de droguri este privit și *definit*, de diferite categorii de public, ca având un caracter „problematic”. Pentru fenomenologi sau constructiviști, dacă o anumită situație dăunătoare există, dar nu este privită și definită ca fiind problematică de membrii unei anumite societăți, atunci nu este o problemă socială. Dincolo de caracterul ei obiectiv, problema socială a drogurilor (a consumului și abuzului de substanțe psiho-active) are o dimensiune subiectivă, deoarece este o situație definită de oameni ca fiind problematică și care trebuie rezolvată într-un fel sau în altul.

Simțul comun – aprecia E. Goode – ne spune că există sau trebuie să existe o coincidență între dimensiunile obiective și subiective ale unei probleme sociale. Fenomenologii pun însă accentul pe *disparitatea* sau *disjunctia* dintre nocivitatea (cu caracter obiectiv) a consumului și abuzului de droguri și definirea lor ca problemă socială. Ei dau ca exemplu faptul că situații nocive au existat lungi perioade de timp, fără a fi însă definite ca probleme sociale. Astfel, consumul de droguri doar în perioada contemporană a început să fie privit ca o problemă socială gravă. De abia în deceniile 6 și 7, de exemplu, după secole de consum și numeroase boli sau decese, fumatul a început să fie definit ca o problemă socială gravă care trebuie soluționată. De asemenea, de abia în deceniul 7, abuzul de cafea a început să fie definit ca o problemă socială cu caractere nocive. Ca un paradox, deși drogurile *legale*, printre care alcoolul, tutunul sau medicamentele,ucid mai mulți

oameni decât o fac drogurile *ilegale*, preocuparea publicului este centrată, cu precădere, asupra acestora din urmă.

Disparitatea dintre dimensiunea obiectivă și cea subiectivă constituie un indiciu al faptului că există și alți factori decât cei obiectivi în selectarea și determinarea unei anumite situații sau condiții sociale ca reprezentând o problemă socială.

Pe de altă parte, deși definițiile obiectiviste și constructiviste sunt contradictorii între ele, pentru a proiecta strategii adecvate de prevenire și combatere a flagelului drogurilor, sociologii trebuie să examineze ambele dimensiuni.

2. DEFINIȚII OBIECTIVE ȘI SUBIECTIVE ALE DROGURILOR

Un drog *ilegal* este o substanță chimică, naturală sau sintetică, care, spre deosebire de medicamente, acționează asupra creierului, producând stări euforice, tulburări psihice, halucinații, reacții paranoice etc. Inițial, mai ales la sfârșitul secolului XIX sau în primele decenii ale secolului XX, droguri cum sunt morfina, heroina sau LSD-ul erau folosite în scopuri terapeutice. Ulterior, date fiind efectele lor devastatoare, asemenea droguri au fost interzise.

Exceptând drogurile ilegale, există și droguri *legale*, dintre care, alături de alcool și tutun, cea mai mare parte este constituită din medicamente.

Dacă ignorăm deosebirea dintre drogurile legale și cele ilegale, cea mai simplă și mai la îndemână definiție a drogului se referă la *un set de substanțe cu anumite proprietăți chimice și efecte biologice*. O asemenea definiție pune accentul pe caracteristicile intrinseci ale drogurilor, detașate de definițiile lor sociale.

O altă definiție consideră că un drog este *orice substanță care produce sau creează schimbări psihologice și/sau fiziologice în corp* [Lyman, 1991, p. 19]. O asemenea definiție – observa Erich Goode [1999, p. 58] este însă prea largă, aplicându-se la o mulțime de substanțe, medicamente, băuturi sau alimente. În mod real, „obiectiv”, nu există un efect anume, care să fie comun tuturor drogurilor, caracteristicile obiective ale diferitelor substanțe chimice putând satisface, în mod simultan, criteriile de incluziune sau excluziune a definiției menționate. Astfel, unele substanțe desemnate ca fiind droguri sunt agenți psiho-activi cu caracter toxic, care influențează procesele psihice, altele nu sunt toxice și nu au nici o influență asupra psihicului. Pe de altă parte, unele substanțe sunt utilizate în medicină, altele nu. În fine, unele creează dependență, în timp ce altele nu. Nu trebuie uitat, în același timp, că numeroși oameni iau anumite substanțe tocmai cu scopul de a-și modifica funcțiile fiziologice, comportamentale sau emoționale. Printre acestea se numără cafeaua, alcoolul și medicamentele.

De aceea, problema principală în definirea unui drog nu o constituie proprietățile sale „imanente”, ci acceptabilitatea sau inacceptabilitatea sa. Unele droguri sunt acceptabile din punct de vedere social, în timp ce altele nu sunt.

Un criteriu și mai specific în definirea naturii drogurilor îl reprezintă impactul lor asupra *sănătății* oamenilor. Unele droguri sunt extrem de periculoase pentru sănătate. Alcoolul, de pildă, pare mult mai periculos decât îl indică acceptabilitatea sa socială. Violența, sinuciderile, accidentele de mașină și bolile de ficat, printre care ciroza, sunt numai câteva dintre efectele consumului excesiv de alcool. La rândul său, consumul de tutun și, în mod particular, dependența de nicotină produce anual sute de mii de victime din întreaga lume, care mor de cancer la plămâni sau de boli de inimă.

Așa cum sublinia E. Goode, orice definiție a drogului trebuie să ia în considerare dimensiunea socială, culturală și contextuală: *Conceptul de drog este, în același timp, un artefact cultural, o invenție socială, care se aplică la anumite tipuri de substanțe în contexte sau locații specifice. Un drog este ceva care a fost definit de anumite segmente ale societății ca fiind drog (...). Societatea definește ce este un drog, iar această definiție socială modelează atitudinile noastre față de clasa de substanțe astfel etichetate* [1999, p. 58]. Termenul de drog, ca atare, este asociat numai cu substanțele interzise (cu drogurile ilegale), deși în limba engleză aceeași noțiune este utilizată pentru a desemna diversele medicamente. Pentru acest motiv, cea mai mare parte a populației nici nu consideră alcoolul sau tutunul ca fiind droguri. În sens psiho-activ, alcoolul este, totuși, un drog, deoarece este luat în scopuri recreative, adică pentru efectele sale care influențează psihismul individului.

Există, astfel, o concepție „populară” asupra drogurilor și una cu caracter „psiho-farmacologic”, o concepție „subiectivă” – dată de public și una „obiectivă” – bazată pe proprietățile intrinseci ale drogurilor. Sociologul american Erich Goode aprecia că definițiile subiective trebuie, mai degrabă, acceptate, decât definițiile obiective. Din acest punct de vedere, dacă o anumită substanță este definită sau nu ca un drog, aceasta depinde de *care* dintre caracteristicile sau efectele ei sunt *relevante* pentru o categorie de populație distinctă sau pentru o „audiență” anume. În acest sens, o anumită substanță poate fi un drog din punct de vedere *obiectiv*, dar nu și din punct de vedere *subiectiv*. Rolul definițiilor subiective este deosebit de important, deoarece permite constatarea că etichetarea unei substanțe ca fiind sau nu drog are o mare variabilitate, schimbându-se în funcție de contextul spațial și istoric.

La rândul lor, J. Julian și W. Kornblum [1983, p. 120–121], apreciau că, spre deosebire de aspectul *obiectiv* al drogului, care este măsura în care o anumită substanță produce probleme fiziologice, psihologice sau sociale pentru individ, grup social (familie, de exemplu) sau întreaga societate, aspectul *subiectiv* vizează modul în care populația percepe consecințele utilizării drogului respectiv și modul în care această percepție se concretizează într-o acțiune socială cu privire la consumul de droguri (norme, politici, legi, programe etc.). Deși *aceste percepții subiective se pot baza pe evidența obiectivă, foarte adesea, ele se bazează pe practici din trecut și combinații între viziunea științifică și cea tradițională cu privire la o anumită substanță.*

Autorii mai sus-menționați considerau, de asemenea, că definițiile contextuale (care depind de un context dat) par cele mai adecvate și mai folositoare [Julian,

Kornblum, 1983, p. 121], deoarece implică, de la început, o delimitare corespunzătoare a sferei definiției. De exemplu, în context *medical*, un drog este o substanță care este prescrisă de doctor și care este produsă cu scopul de a alina durerea sau a trata și preveni boala. În context *socio-juridic*, noțiunea de drog se referă la orice substanță chimică ce afectează funcțiile biologice, psihicul, percepția sau conștiința, fiind dăunătoare pentru consumator și pentru întreaga societate. Totuși, trebuie menționat că nici una dintre definițiile menționate nu ține seama de tendințele social-istorice care determină ceea ce este definit sau etichetat ca drog. Chiar dacă efectele unei substanțe sunt dăunătoare, este posibil ca membrii societății care au folosit-o de secole să nu o definească ca fiind un drog. Exemplul alcoolului sau tutunului este relevant din acest punct de vedere.

Pentru a găsi o definiție satisfăcătoare a drogurilor trebuie, mai întâi, identificate criteriile sau dimensiunile (în sens sociologic) în baza cărora se poate stabili ce sunt, cum acționează și cum sunt privite substanțele care poartă denumirea de drog. Din acest punct de vedere, cele mai obișnuite criterii, care se corelează între ele, sunt următoarele [Goode E., 1999, p. 60]:

1. *psiho-activitatea* – se referă la capacitatea unei anumite substanțe de a influența psihicul uman (emoțiile, senzațiile, percepțiile, modul de gândire, dispoziția individului etc.). Marea majoritate a consumatorilor utilizează droguri, precum alcoolul, L.S.D.-ul sau amfetaminele, pentru a se simți *high* – adică a atinge o stare de „beatitudine”;

2. *utilitatea medicală* – desemnează acele substanțe acceptate din punct de vedere social (medical) și folosite pentru vindecarea corpului sau psihicului. Printre ele se numără penicilina, aspirina, morfina etc.;

3. *ilegalitatea* – vizează acele substanțe a căror posesie și comercializare este definită de către public ca fiind împotriva legii și pot determina arestarea individului. Cocaina, heroina și L.S.D.-ul – toate sunt considerate ca fiind droguri ilegale;

4. *definire publică* – se referă la acele substanțe pe care majoritatea populației le denumește ca atare, atunci când este întrebată ceea ce este un drog.

Desemnând ceea ce este, din punct de vedere obiectiv și subiectiv, un drog, aceste criterii sunt utilizate, de obicei, în mod separat, din perspective diferite. Astfel, criteriul utilității medicale și cel al psiho-activității sunt folosite de către medici, criteriul ilegalității este utilizat de juriști, polițiști, reprezentanți ai justiției, iar criteriul definirii publice este utilizat de către populație.

Dintre toate criteriile menționate, cel al psiho-activității și cel al ilegalității par să definească cel mai strâns esența așa-numitelor droguri ilegale, deși definirea publică pare a fi criteriul care desemnează mai „bine” ceea ce este un drog. Adeseori însă, acest criteriu este tribut ar simțului comun, care se deosebește de punctul de vedere strict științific (în sensul „obiectivității”, care este un criteriu pozitivist). Pentru J. Henslin [1990, p. 119], de exemplu, perspectiva simțului comun se deosebește de perspectiva sociologică tocmai prin faptul că asociază ilegalitatea cu caracterul nociv al drogurilor (vezi caseta nr. 1).

Caseta nr. 1**Sociologia și simțul comun: droguri legale și ilegale****SIMȚUL COMUN**

1. Simțul comun sugerează că drogurile care sunt ilegale sunt dăunătoare, în timp ce drogurile care sunt legale nu sunt dăunătoare;
2. Simțul comun sugerează că dacă un drog legal creează dependență și este consumat în mod abuziv, el va ajunge să devină ilegal;
3. Simțul comun sugerează că dacă un non-drog a fost, în mod greșit, clasificat de lege ca fiind drog, el va fi reclasificat și tratat în mod diferit decât era anterior.

PERSPECTIVA SOCIOLOGICĂ

1. Drogurile nu devin ilegale (sau nu rămân legale) pe baza nocivității lor – sociale sau personale. Drogurile au, de fapt, o istorie socială care afectează clasificarea lor legală. A face ca un drog să devină ilegal este un proces politic prin care anumite grupuri de interes reușesc să-și impună punctul lor de vedere în cadrul legii;
2. Anumite droguri care creează dependență sunt susținute de grupuri de interese bine finanțate, iar aceste droguri rămân legale (diazepamul sau valiumul, de exemplu);
3. Marijuana a fost, în mod impropriu, clasificată ca drog în așa-numitul *Marijuana Tax Act* (din Statele Unite – subl. ns., S.M.R.), elaborat în anul 1937. Deși autoritățile legislative sunt conștiente de această eroare, marijuana continuă să fie clasificată ca drog – probabil din cauză că o asemenea clasificare este funcțională pentru autoritățile care aplică legea.

(Sursa: James Henslin, *Social Problems*, second edition, New Jersey, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1990, p. 119).

3. CRITERII LEGALE ȘI MEDICALE DE DEFINIRE A ABUZULUI DE DROGURI

Deosebirea dintre consumul și abuzul de droguri este dificil de descris sau interpretat, mai ales de către public. Experții sunt, de fapt, aceia care fac această deosebire, prin contactul pe care îl au cei care abuzează de droguri cu serviciile medicale și cu autoritățile de control social. Statisticile întocmite de acești experți evidențiază, de exemplu, faptul că aproximativ 15% din populația peste 18 ani din întreaga lume se confruntă cu grave probleme în ceea ce privește consumul drogurilor, la care se adaugă circa 15% din întreaga populație mondială dependentă de nicotină. Aceste tendințe au rămas, se pare, constante, începând din deceniul 7 al secolului trecut și până astăzi [Sussman, Ames, 2001, p. 3]. De asemenea, din totalul celor care abuzează de droguri [Sussman, Ames, 2001, p. 3–4], circa două treimi abuzează de alcool, iar o treime de alte droguri. Aceleași statistici arată că aproximativ 2,5% din populația lumii abuzează de marijuana, 0,5% abuzează de diverse stimulente, 0,3% abuzează de cocaină și substanțe pe bază de opiu, iar 0,8% abuzează de alte droguri (inhalante, antidepresive, halucinogene). Ca un alt exemplu, circa 33% din populațiile Statelor Unite și Australiei și între 10–20% din populația diverselor țări europene a raportat consumul cotidian de marijuana.

Abuzul de droguri produce mari pierderi financiare economiei mondiale. Doar în Statele Unite se cheltuiesc circa 200 bilioane de dolari pentru intervențiile medicale asupra abuzatorilor de droguri, care se confruntă cu boli de inimă, cancer la plămâni, astm bronșic etc.

În mod general, în literatura de specialitate, abuzul de droguri este definit ca fiind *consumul unor droguri inacceptabile (ilegale) și folosirea excesivă sau inadecvată a unor droguri acceptate (legale), în așa fel încât pot produce prejudicii fizice, psihice sau sociale* [Julian, Kornblum, 1983, p. 121]. Noțiunea este larg folosită pentru a desemna atât consumul în exces, cât și efectele nocive, cu caracter „obiectiv” ale consumului de droguri. Totuși, același termen este folosit și pentru a se referi la consumul – indiferent de cantitate – a unor droguri care sunt „subiectiv” dezaprobat social, așa cum sunt cocaina sau marijuana, chiar dacă, din punct de vedere „obiectiv”, efectele lor nu s-au dovedit dăunătoare. Majoritatea consumatorilor de cocaină, de exemplu, nu folosesc decât cantități mici și numai în anumite „ocazii sociale”, existând puține dovezi că efectele acestui drog sunt dăunătoare. Cazul *marijuanei* este și mai deosebit. În 1972, s-a stabilit că ea nu are efecte nocive, dar este o substanță asociată cu conduite ilegale, antisociale sau asociale, cu protestul politic al studenților, cu mișcarea *hippie* (contracultură a evaziunii), motiv pentru care trebuie interzisă în continuare.

În mod evident, toate celelalte droguri ilegale, care creează dependență, sunt dăunătoare pentru organism, indiferent de doza folosită. Pe de altă parte însă, multe alte droguri, al căror simplu consum este considerat abuziv, nu sunt dăunătoare, mai ales dacă sunt utilizate „cu moderație” – așa cum este cazul alcoolului.

În ceea ce privește drogurile asociate cu abuzul, clasificarea D.S.M. IV (*The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*), elaborată de Asociația Americană de Psihiatrie, le diferențiază în douăsprezece categorii: (1) alcool; (2) sedative; (3) amfetamine; (4) cocaina; (5) cofeina; (6) cannabisul; (7) halucinogenele; (8) inhalantele; (9) nicotina; (10) opioididele; (11) fencyclidina (PCP) și (12) alte droguri. D.S.M. distinge, de asemenea, diferențele existente între diferite droguri, în ceea ce privește potențialul lor de a provoca dependență, abuz, intoxicare, abțință, efecte psihotice și efecte în ceea ce privește dispoziția individului [Sussman, Ames, 2001, p. 6].

Majoritatea definițiilor date abuzului de droguri vizează și folosesc drept criteriu prejudiciile aduse organismului de către droguri. În acest sens, o definiție complementară cu cea menționată deja se referă la *efectele dăunătoare asupra vieții consumatorului și vieților celorlalți din anturajul său, efecte care sunt un rezultat al consumului drogului* [White, 1991, p. 7]. Abuzul de droguri apare ori de câte ori o anumită substanță este folosită în așa fel încât *afectează sănătatea fizică și mentală sau funcționarea și productivitatea socială* [Weil, Rosen, 1983, p. 176]. Definiții relativ similare pun accentul pe *acumularea* unor consecințe negative care rezultă din folosirea excesivă a drogului.

Unele definiții date abuzului de droguri sunt tributare criteriilor medicale sau juridice, așa cum este, de pildă, definiția dată de Howard Abadinsky [1989, p. 62]: abuzul de droguri este *consumul de substanțe psiho-active într-un mod care este ilegal sau în afara practicii medicale acceptate*. O definiție medicală și mai specifică, dată în D.S.M. IV se referă la abuzul de droguri ca fiind reprezentat de *un pattern inadecvat adaptat (maladaptative – subl. ns., S.M.R.) de consum al*

drogului, care conduce la tulburări semnificative sau la ruina sănătății, concretizate de unul sau mai mult de patru simptome care apar în cursul unei perioade de 12 luni [Sussman, Ames, 2001, p. 11] – (vezi caseta nr. 2).

În anul 1972, Asociația Americană de Psihiatrie a dat abuzului de droguri următoarea definiție, bazată, în mare parte, pe criteriul ilegalității și pe cel medical: *termenul abuz de droguri se aplică la consumul ilegal, nonmedical, unui număr limitat de substanțe, majoritatea din ele droguri, care au proprietatea de a modifica starea mintală în moduri considerate de către normele sociale și definite de lege ca fiind inadecvate, indezirabile, dăunătoare, amenințătoare sau, cel puțin, străine de cultura existentă* [Glasscot, Sussex, Jaffe, Ball, Brill, 1972, p. 28].

Caseta nr. 2

1. Utilizarea repetată a drogului poate produce incapacitatea de îndeplinire a obligațiilor de rol principale la muncă, la școală sau acasă. Absențele repetate, întârzierile, performanțele slabe, întreruperea sau neglijarea datoriilor din domeniile fundamentale ale vieții sugerează că utilizarea (consumul) drogului s-a transformat în abuz;

2. Folosirea repetată a drogului în situațiile în care este riscant din punct de vedere psihic este un semn al abuzului. Manevrarea unor mecanisme, conducerea unei mașini, înotul sau chiar plimbarea în arii periculoase, în timp ce un individ se află sub influența drogului, indică abuzul;

3. Problemele legale repetate, legate de drog, precum arestările, indică, de asemenea, abuzul;

4. Consumul repetat, în pofida menținerii unor probleme sociale sau interpersonale, produse sau amplificate de efectele drogului, este un indiciu al abuzului.

Pe scurt, *consumul de droguri care conduce la descreșterea performanței în îndeplinirea rolurilor principale din viață, acțiunile periculoase, problemele legale sau cele sociale indică abuzul de droguri*. Conform cu Steve Sussman, Susan L. Ames, *op. cit.*, p. 11.

O altă definiție, bazată exclusiv pe criteriul medical al abuzului de droguri, îl consideră pe acesta ca fiind reprezentat fie de *consumul excesiv persistent sau sporadic în dezacord cu sau nelegat de practica medicală acceptabilă* [Ellison, Appel, Jansky, Oldak, 2004, p. 217], fie de *consumul nonmedical de droguri, atât cele ce au, cât și cele care nu au valoare medicală acceptată* [Winger, 1992, p. 301].

Atât criteriile medicale, cât și cele legale nu sunt, în ansamblul lor, suficient de adecvate. Criteriul ilegalității drogului, de exemplu, folosit pentru a desemna abuzul nu este operațional, deoarece consumul unui drog ilegal o singură dată constituie și el abuz în sensul criteriului menționat. Din punct de vedere legal, toate infracțiunile sau delicturile legate de consumul de alcool pot fi definite ca abuz, ceea ce este excesiv. De exemplu, conducerea mașinii sub influența alcoolului, beția în public, vânzarea de alcool minorilor – toate se încadrează în această categorie legală. Pe de altă parte, în concordanță cu criteriul legal (juridic), nu atât consumul de droguri, ca atare, ci posedarea și vânzarea lor este ilegală și sancționată. Nu trebuie uitat și faptul că orice definiție legală este separată de dimensiunea culturală. Astfel, în orice societate, o anumită activitate poate fi ilegală, dar acceptată din punct de vedere cultural sau poate fi legală, dar respinsă din punct de vedere cultural [Goode, 1999, p. 63].

În egală măsură, definițiile medicale nu sunt nici ele adecvate, deoarece dau impresia greșită că doar medicii au dreptul (legal) să recomande și să administreze droguri. Acest fapt ar putea sugera că orice consum de alcool în afara prescripțiilor medicale este echivalent cu un abuz, ceea ce este, în mod evident, fals. Așa cum se știe, abuzul de alcool se datorează consumului său excesiv și nu utilizării în afara prescripțiilor medicului. Însăși noțiunea de drog este una cu caracter social și nu medical în sensul strict al termenului.

În ansamblul ei, noțiunea de abuz de droguri se referă strict la faptul că atât consumul ilegal de droguri, cât și administrarea – fără prescripții medicale – a acestor droguri sunt indezirabile. Această noțiune nu are însă un caracter adecvat, motiv pentru care Comisia Națională (Americană) vizând Marijuana și Abuzul de Droguri a recomandat, în anul 1973, ca termenul să fie șters din discursurile oficiale și din dialogul de politică publică. Termenul nu are nici o utilitate funcțională și a devenit, mai degrabă, un cuvânt arbitrar pentru acel consum de droguri care este considerat greșit [Goode, 1999, p. 64]. Totuși, noțiunea de abuz este utilizată, în continuare, de experți. Erich Goode aprecia că o asemenea noțiune nu trebuie eliminată, ci definită într-un mod mai adecvat decât o fac criteriile legale și medicale. Astfel, criteriul cel mai potrivit pentru a desemna abuzul se referă – sublinia Goode – la prejudiciul fizic și psihic cauzat de consumul de droguri, ca și la incapacitatea de exercitare a rolurilor sociale principale.

În mod evident, nici un expert nu a elaborat până acum o definiție clară și cuprinzătoare a abuzului de droguri. Aceasta și pentru că perspectivele de abordare au fost și sunt diferite (medicale, legale, psihologice, sociologice etc.) între ele. Iar o definiție interdisciplinară sau multidisciplinară pare, în prezent, imposibil de dat.

O definiție care pare relativ mai acceptabilă, deoarece folosește, în mod conjugat, criteriul medical, cel social și cel cultural a fost dată de psihiatrul american Jerome H. Jaffe, care a definit abuzul de droguri ca fiind *consumul, de obicei prin auto-administrare, al unui drog, într-un mod care deviază de la pattern-urile medicale și sociale aprobate în cadrul unei anumite culturi*. Termenul *acoperă noțiunea de dezaprobare socială și nu descrie un model anume al unui consum de droguri sau consecințele sale potențial adverse* [Sussman, Ames, 2001, p. 7].

4. DEPENDENȚA FAȚĂ DE DROGURI ȘI AȘA-NUMITA „ADICȚIE” (DEPENDENȚĂ FIZIOLOGICĂ)

Un criteriu aparte, legat, mai mult sau mai puțin direct, de abuzul de droguri, vizează *dependența* față de droguri. Ca problemă socială, nu atât consumul, cât dependența este importantă. Consumul poate fi ocazional și nu generează, în mod obligatoriu, dependență.

Noțiunea de dependență este dificil de definit pentru că implică atât mecanisme fiziologice, cât și psihologice. În rapoartele sale elaborate în deceniul 5, Comitetul de Experți în domeniul Dependenței de Droguri de pe lângă Organizația Mondială a Sănătății (O.M.S.) folosea termenul de abuz și dependență, în mod interșanjabil. În

anul 1955, Comitetul menționat a încercat, pentru prima oară, să clarifice conținutul definițiilor date dependenței și deprinderii. Astfel, *dependența de drog este o stare de intoxicare periodică sau cronică produsă de consumul repetat al unui drog (natural sau sintetic). Caracteristicile sale includ: a. o dorință sau necesitate (coercitivă) de nestăpânit de a continua administrarea drogului și a-l obține prin orice mijloace; b. o tendință de a crește doza; c. o stare de dependență psihică (psihologică) și, în general, una fizică față de efectele drogului și d. efectele adverse asupra individului și societății* [United Nations Experts Committee on Drugs, 1957, p. 10].

Din acest punct de vedere, *dependența este altceva decât deprinderea (obișnuința)*. Se poate vorbi de *deprindere*, de exemplu, în cazul nevoii fumătorului de a aprinde o țigară. *Deprinderea (obiceiul) de a lua droguri este o condiție care rezultă din consumul repetat al unui drog. Caracteristicile sale includ: a. o dorință (dar nu coercitivă) de a continua administrarea drogului pentru starea de bine pe care o produce; b. o tendință slabă sau absentă de a crește doza; c. un anumit grad de dependență psihică față de efectul drogului, dar absența dependenței fizice și, în consecință, a sindromului de abținere; (d) efectele adverse, dacă sunt, asupra individului* [United Nations Experts Committee on Drugs, 1957, p. 11].

În anul 1964, un nou Comitet de Experți ai O.M.S. a subliniat că definițiile menționate sunt inadecvate și a sugerat noi definiții. Astfel, conform experților din acest Comitet, *definirea dependenței a căpătat o anumită acceptare, dar confuzia în folosirea termenilor dependență și deprindere, precum și folosirea greșită a primului a continuat. În plus, lista drogurilor de abuz a crescut ca număr și diversitate. Aceste dificultăți au devenit evidente și au fost făcute încercări de a găsi un termen care să poată fi aplicat la abuzul de droguri în general. Componenta comună pare să fie dependența, fie psihică, fie fizică sau ambele. În consecință, folosirii termenului **dependență de drog**, legată de un tip particular de drog, i s-a dat o mai mare atenție. Comitetul de Experți recomandă termenul **dependență de drog** pentru a înlocui termenul **folosirea uzuală fără de care apare sindromul de abținere (addiction) a drogurilor** și termenul **deprinderea de a lua droguri*** [Sussman, Ames, 2001, p. 5]. În acest sens, folosirea uzuală a drogurilor în condițiile unor simptome datorate abținerei (adicția) denotă folosirea frecventă a unui anumit drog, cu sau fără dependență. Fenomenul de adicție este extrem de complex, implicând starea fizică și psihică a consumatorului, tipul de drog folosit și cantitatea și frecvența consumului.

Comitetul menționat și-a propus, de fapt, să clarifice distincția între dependența psihică și cea fizică. De exemplu, dependența psihică a fost definită ca o stare în care *există o senzație de satisfacție și un impuls psihic care solicită administrarea periodică sau continuă a unui drog pentru a produce plăcere și a evita disconfortul*. Pe de altă parte, pentru a evita ambiguitățile terminologice, același Comitet a propus, așa cum am menționat deja, înlocuirea noțiunii de adicție cu cea de dependență.

Conchizând asupra acestor deosebiri, se poate spune că noțiunea de dependență caracterizează dependența psihică, iar adicția dependența fizică.

Dincolo de aceste distincții cumva prea sofisticate, se poate spune, în mod plastic, că dependența seamănă cu pofta neînfrântă a celui care moare de sete într-un deșert. Este vorba atât de o dorință *fizică*, dar mai ales de una cu caracter *psihic*. Există, astfel, persoane dependente care au unele perioade (urmând unui tratament) când le dispare dorința fizică de a consuma un drog, dar li se menține cea psihică. De fapt, orice drog care creează dependență poate fi definit prin două caracteristici principale:

a. toleranța (imunitatea), pe care o oferă individului dependent față de efectele sale. De exemplu, dacă acel individ ia aceeași doză de heroină timp de o lună, în mod neîntrerupt, ultima doză va avea un efect mult mai mic decât prima, motiv pentru care utilizatorul, pentru a se simți cu adevărat bine, va trebui să crească doza;

b. disconfortul pe care-l creează utilizatorului, în condițiile în care acesta nu mai consumă drogul respectiv sau îl consumă într-o doză mai mică.

Studiile efectuate până în prezent arată că dependența trebuie explicată atât în termeni de fiziologie, cât și de psihologie sau sociologie: disponibilitatea unui drog pe piață și influența anturajului (grupului) sunt esențiale pentru a experimenta ceea ce, la început, este o curiozitate (de exemplu, *Ce gust are heroina?*). Ulterior, ca urmare a repetării acestei experiențe (dacă este cazul!), apar primele senzații de plăcere (o stare de beatitudine, de amețeală plăcută, de zbor, eliberare etc.). Nu întâmplător, unii autori au denumit această stare ca una de *orgasm oral*.

Ceea ce marchează însă definitiv instalarea dependenței este apariția *disconfortului fizic și psihic*, astfel că, dacă consumatorul nu ia drogul sau îl ia într-o cantitate mică, apar dureri fizice peste tot, amețeli, vertijuri, grețuri, în așa fel încât „simte că moare”.

Acestea sunt, de fapt, *semnele simptomului de abținere*: la început, drogul se consumă din plăcere, apoi, în stadiul avansat al instaurării dependenței, este administrat din nevoia imperioasă de a evita starea de disconfort. La început există a anumită motivație: curiozitate, distracție, ritual, nevoia de a soluționa o criză cu caracter personal, apoi motivația se schimbă: drogul se consumă pentru a evita efectele abținerei.

Se poate spune că nu există o singură explicație cauzală ori motivațională a dependenței față de droguri. R. Solomon [1978, p. 691–712]. a elaborat, în acest sens, *teoria procesului contrar al motivației dobândite*, distingând motivațiile și stările psihice succesive ale unui consumator de droguri, după câteva experiențe și după mai multe experiențe:

1. După câteva experiențe:

a. la început, consumatorul ocazional nu simte nimic (drogul este inactiv pentru el);

b. după câțva timp, el face „apogeul” („saltul”), simțind, în cursul consumului, o stare euforică deosebită;

c. o dată ce efectele drogului dispar, individul simte un ușor disconfort, care dispare, o dată ce își administrează, din nou, drogul.

Motivația utilizării drogului constă deci, în cazul acestei categorii de consumatori, în redobândirea stării de euforie, în primul rând, și evitarea disconfortului, în al doilea rând).

2. După mai multe experiențe:

a. înainte de a utiliza, din nou, drogul, individul care a ajuns dependent de acesta simte nevoia imperioasă de a-l consuma din nou;

b. în cursul administrării drogului, individul simte, mai degrabă, o stare de satisfacție decât una de „euforie intensă”;

c. o dată ce efectele drogului se diminuează, individul simte efectele negative ale abstenenței, resimțind nevoia imperioasă (fizică și/sau psihică) de administrare, din nou, a drogului, pentru a evita efectele de disconfort produse de abstenență).

Apare deci o nouă motivație a consumului drogului: teama de efectele negative ale abstenenței.

În ambele cazuri, este vorba de motivații dobândite, dar ele sunt contrare: în timp ce, în primul caz, individul caută euforia, în al doilea caută evitarea suferinței, a disconfortului. Dacă un anumit consumator ia un anumit drog într-o cantitate suficientă și în cursul unei perioade suficiente de timp, iar apoi încetează să-l mai ia, va experimenta simptomele fizice ale abstenenței. Asemenea simptome care caracterizează adicția depind de doză și de durata consumului.

Deși noțiunea de adicție a fost aplicabilă, inițial, la orice drog, ulterior, în mod progresiv, s-a recunoscut faptul că unele droguri (printre care marijuana, cocaina sau L.S.D.) nu au asemenea proprietate. În schimb, droguri precum opiul, morfina, heroina, alcoolul și barbituricele sunt adictive. Aceasta nu înseamnă că această ultimă categorie de droguri nu este nocivă pentru organism.

Înlocuirea noțiunii de adicție cu cea de dependență față de droguri a permis o mai bună înțelegere a faptului că fiecare drog își are propriul tip caracteristic de dependență [Goode, 1999, p. 45]. Totuși, nici noțiunea de dependență nu pare suficient de adecvată, deoarece nu poate diferenția între administrarea, ca atare, a unui drog și angajarea în activități care fac, pur și simplu, plăcere individului. Eliot Freidson, cunoscut pentru contribuțiile sale de sociologia medicinei, sublinia, în acest sens, că dependența de drog este un produs al „scolasticii psihiatrice”, deoarece dependența psihică poate fi înțeleasă și în sensul că utilizarea unui anumit drog, de exemplu a marijuanei, produce o plăcere la fel de mare ca și *vinul peștele afumat, poezia, scaunele confortabile și revista Trans-action* [Freidson, 1968, p. 75].

Atât noțiunea de adicție (dependență fizică), cât și cea de dependență (psihică) includ suficiente ambiguități pentru a le confunda una cu alta. Pe de altă parte, în multe cazuri, diferențierea lor este irelevantă. Astfel, consumatorii cronici de droguri care produc doar dependență psihică se comportă, adeseori, în același mod ca și cei care consumă droguri ce produc dependență fizică (adicție). În mod similar, drogurile care produc o stare slabă de dependență psihică, așa cum este cazul marijuanei, nu pot fi clasificate în aceeași categorie ca și cele care produc o stare psihică de dependență psihică, precum cocaina.

Aceste distincții sunt mai puțin importante pentru sociologi, care se concentrează, cu precădere, asupra problemelor sociale determinate de consumul și dependența de droguri, care sunt, ele înseși, probleme sociale, care amenință condiția de bunăstare a membrilor societăților contemporane.

5. EXPLICAȚII CU CARACTER PSIHOLOGIC ALE CONSUMULUI ȘI DEPENDENȚEI FAȚĂ DE DROGURI. ROLUL TOLERANȚEI ÎN INSTALAREA STĂRII DE DEPENDENȚĂ

Din punct de vedere psihologic, cea mai mare parte a explicațiilor se referă la tipul de personalitate a consumatorului, mai ales a celui dependent de droguri [Rădulescu, 1999, p. 266–270]. Unii psihologi pun accentul pe dorința psihică incontrollabilă de administrare a drogului, alții accentuează dependența fiziologică (adicția) față de un anumit drog [Clausen, 1961, p. 146–147]. Principalul obiectiv al cercetărilor întreprinse în acest sens îl constituie evidențierea modului în care o anumită persoană devine dependentă de drog, procesul prin intermediul căruia se instalează această dependență cu caracter fiziologic sau psihologic. Psihologii diferențiază între dependență și deprindere (obișnuință). Așa cum am menționat deja, deprinderea are un caracter mental, emoțional, fiind caracteristică, de exemplu, pentru dorința fumătorului de a aprinde o țigară sau pentru aceea a băutorului de a bea un pahar de alcool. Comparativ cu deprinderea, dependența are un caracter *fizic*, manifestându-se tot atât de imperios ca și setea. Cercetarea efectuată de Peter Laurie [1967, p. 38–39] asupra unor tineri dependenți de droguri a pus în evidență trei condiții necesare pentru instalarea efectului de dependență:

- un deficit psihologic cu caracter predispozant;
- o anumită criză care apare în cursul vieții;
- o ofertă oportună a drogurilor.

Ultima condiție pare a fi cea mai importantă, deoarece explică, într-o anumită măsură, de ce tinerii se lansează în consumul de droguri și nu se aplică, de exemplu, de băutură.

În ceea ce privește dependența, ca atare, așa cum am văzut, aceasta apare ca urmare a apariției sindromului de dependență. Dacă, la început, drogul este consumat pentru obținerea unor senzații agreabile, de plăcere și satisfacție, ulterior, în ultimul stadiu al stabilirii dependenței, el este administrat, cu precădere, pentru a evita efectele negative ale dependenței, care se manifestă, între altele, printr-o permanentă stare de „rău”.

Totuși, așa cum observau Marshall Clinard și Robert Meier [1979, p. 322], *chiar dacă se decide construirea unei definiții în jurul unor asemenea termeni ca deprindere, dorință, efecte nocive ale drogului și dependență psihologică, se observă că toți acești termeni nu pot fi definiți în termeni operaționali care ar putea produce un acord complet al experților* (subl. ns., S.M.R.).

Noțiunea de *toleranță* pare să fie, din acest punct de vedere, o condiție necesară a dependenței, care reunește un acord mai deplin din partea experților. Peter Bourne [1974, p. 16] aprecia, de pildă, că teoriile care pun accentul pe toleranță sunt mai adecvate, iar toleranța este elementul fundamental care determină și domină comportamentul individului dependent și caracterizează cel mai bine natura și cursul procesului de dependență.

Toleranța față de efectele unui anumit drog este, de fapt, așa cum evidențiază constatările mai multor studii, un factor cauzal în dependența fiziologică (adicție). O asemenea toleranță nu este însă bazată, în întregime, pe procese farmacologice (de

natură chimică), ci implică mai mulți factori nonfarmacologici, care au devenit, în ultimii ani, un domeniu de interes pentru cercetători, inclusiv cei din domeniul clinic. O înțelegere adecvată a mecanismelor toleranței este un element cheie în înțelegerea dependenței față de droguri și în proiectarea unor strategii de prevenție și tratament.

În acest sens, probabil cea mai importantă întrebare la care au încercat să răspundă studiile și cercetările întreprinse a fost aceea care vizează diferențele dintre indivizi în legătură cu existența mecanismelor toleranței [Kreasnegor, 1978, p. V].

Majoritatea studiilor în domeniul psihologiei și farmacologiei comportamentale vizează determinarea efectelor diferitelor doze ale unui drog asupra unui comportament particular. Aceste studii își propun determinarea acțiunii exercitate de diferite clase de agenți farmacologici asupra comportamentului.

Așa cum arată rezultatele studiilor menționate, cea mai obișnuită schimbare produsă de experiența anterioară, în ceea ce privește consumul unui anumit drog, constă într-o descreștere a reacției față de efectele ei. Atunci când un organism devine mai puțin sensibil la efectele unui drog, datorită experienței trecute, această schimbare poate fi denumită toleranță dobândită [Schuster, 1978, p. 4]. Toleranța dobândită poate fi definită ca reprezentând efectul diminuat, în cursul administrării aceleiași doze, al unui anumit drog. Ea este caracterizată și de faptul că, pentru a produce intensitatea și durata efectelor drogului, este necesară creșterea dozei inițiale. Cea mai precisă modalitate de a defini și cuantifica toleranța este aceea de a stabili relația dintre doză și reacția organismului înainte și după consumul repetat al unui drog.

Noțiunea de toleranță este utilizată pentru a desemna o diversitate de efecte. De exemplu, efectul asupra circulației. **Toleranța cardiovasculară** evidențiază faptul că drogul are anumite efecte cardiovasculare, iar aceste efecte se diminuează o dată cu administrarea repetată a drogului [Schuster, 1978, p. 5-6].

Cercetările în acest domeniu sunt importante pentru determinarea fenomenelor de dependență și adicție, asociate cu administrarea repetată a drogurilor. Există, în acest sens, o relație strânsă între dezvoltarea toleranței și dezvoltarea dependenței. Droguri diferite produc diferite forme de toleranță și fiecare drog produce o formă diferită de toleranță pentru fiecare efect al drogului. Aceeași doză de heroină care îl determină pe un dependent de droguri să atingă starea de euforie poate ucide alte persoane care nu au luat niciodată acest drog. Unii cercetători vorbesc de „toleranță inversă”, desemnând prin aceasta o creștere a sensibilității individului în cursul timpului. Consumatorii care își administrează un drog o perioadă lungă de timp devin mai sensibili la efectele drogului decât alți consumatori care iau drogul în mod sporadic. În plus, doza necesară pentru a obține aceste efecte este mai mică decât la început. O altă formă de toleranță este cea „transversală” (*cross-tolerance*), care se concretizează în faptul că o persoană care devine tolerantă față de un anumit drog este tolerantă și față de alte droguri incluse în aceeași categorie. Alcoolul și barbituricele sunt, de exemplu, „tolerant transversale” (transversale din punct de vedere al toleranței).

Dincolo de interesul legitim manifestat de cercetători față de fenomenul de toleranță, trebuie spus că majoritatea teoriilor bazate pe noțiunea de toleranță nu țin seama de rolul extrem de important al relațiilor interpersonale și al subculturilor de care aparține individul, care pot reprezenta un predictor poate mult mai adecvat decât proprietățile farmacologice ale drogului sau mecanismele organismului, în instalarea fenomenelor de dependență și adicție.

În pofida numeroaselor cercetări întreprinse, mecanismele responsabile pentru crearea dependenței de droguri rămân încă un capitol obscur al evaluărilor medicale sau psihologice. Deși unii autori tind să vadă chiar în marea disponibilitate a drogurilor pe piața neagră un factor principal în procesul de dependență, trebuie arătat faptul că oamenii sunt avizați, de obicei, în legătură cu efectele negative ale drogurilor care creează dependență.

Alte explicații psihologice, elaborate, mai ales, în deceniile 6 și 7, au încercat să evidențieze factorii de personalitate, care pot determina dependența față de drog. Acești factori pot acționa în așa fel încât *dependența față de un drog este, mai degrabă, un simptom al unei trebuințe (cu caracter psihologic – subl. ns., S.M.R.), decât un simptom al unei boli* [Bell, 1976, p. 196].

Nu s-a putut însă descoperi nici un tip de personalitate reprezentativ, unic sau combinat, care să poată explica motivațiile consumului de droguri și dependența față de drog.

Constatările unor studii psihologice au evidențiat faptul că, într-o etapă inițială, utilizarea drogurilor poate fi un mijloc de descoperire a propriei identități a individului, o modalitate de reducere a anxietății sau suferinței, un mijloc de „rezolvare” a problemelor sau dificultăților personale ori sociale, de a răspunde influențelor anturajului etc. [Bell, 1976, p. 196; Davison, Neale, 1990, p. 299; Solomon, 1977, p. 119]. Apoi, într-un stadiu ulterior, motivația consumului de droguri se schimbă, în așa fel încât consumatorul se confruntă cu „motivații dobândite”, printre care nevoia (fizică și psihologică) de administrare a drogului, teama de efectele dezagreabile ale abstenenței, dorința de menținere a grupului de prieteni etc.

Diferiți cercetători, printre care I. Chein și colaboratorii (1964), au considerat, în pură tradiție freudiană, că istoriile de viață ale consumatorilor cronici de droguri pot explica dependența față de un anumit drog sau altul. Astfel, s-au putut identifica mai multe cazuri în care absența din cămin a tatălui ori atitudinile distante și ostile ale acestuia față de fiu sunt strâns asociate cu dependența de droguri a acestuia din urmă. Alte studii au arătat că, dimpotrivă, influența grupului de tineri, mai ales în ceea ce privește stimularea curiozității tânărului, combinată cu existența unor neazuri personale sau a unor stări de plictiseală, reprezintă factorul cel mai important care poate explica dependența față de droguri [Davison, Neale, 1990, p. 299].

Totuși, evaluările menționate sunt fie incomplete, fie neconcludente sau insuficient fundamentate. Dependența fizică (adicția) și evitarea simptomelor caracteristice sindromului de abstenență nu sunt suficiente, de exemplu, pentru a

explica folosirea persistentă a drogurilor de către consumatorii cronici. Un individ dependent de heroină, o dată spitalizat pentru dezintoxicare, nu se mai confruntă cu simptomele menționate după trecerea unei perioade de o săptămână sau două. Totuși, cercetările arată că majoritatea acelor care și-au pierdut obișnuința fizică de a-și administra drogul se reîntorc la vechiul obicei de a lua heroină după dezintoxicare [Sue D., Sue D., Sue S., 1990, p. 281]. Aceasta ar putea constitui un indiciu că nu numai factorii de personalitate, dar, mai ales, factorii situaționali sunt implicați. Astfel, americanii care și-au făcut serviciul militar în Vietnam și erau dependenți de heroină au renunțat la aceasta după reîntoarcerea în Statele Unite, probabil datorită accesului mai ușor, decât în Vietnam, la alcool și dificultății mai pronunțate decât în Vietnam de a obține heroină [Pilisuk, 1975, p. 3–12].

Explicațiile psihologice sunt nesatisfăcătoare, între altele, și pentru că au un caracter unilateral, adică nu țin seama de constatările altor discipline, printre care și sociologia. Rezultatele studiilor și cercetărilor cu caracter psihologic sunt, de fapt, contradictorii între ele, neexistând o singură cauză ori o singură motivație, ci o multitudine, dependența față de droguri fiind produsul unei interacțiuni de factori care implică, în aceeași măsură, ereditatea, mediul, procesul de învățare și cel de socializare și numeroși alți factori cu caracter social.

6. ROLUL DEFINIȚIILOR ÎN INTERPRETAREA EXPERIENȚELOR LEGATE DE CONSUMUL DROGURILOR. CONCEPȚIA LUI HOWARD BECKER

Referindu-se la situația existentă în cadrul societății americane, Howard Becker aprecia că, deși nu există o evidență precisă, totuși, o mare parte dintre americani consumă droguri „recreative” sau deconectante, printre care, cu precădere, marijuana și LSD. Din acest punct de vedere, numeroase persoane care consumă droguri în scopuri de deconectare se confruntă cu experiențe pe cât de inedite, pe atât de neliniștitoare [Becker, 1973, p. 306].

O asemenea experiență este copleșitoare, cu atât mai mult cu cât unul dintre modurile noastre de definire ca ființe *normale* constă tocmai în maniera comună de a privi și auzi lumea experienței, astfel că evidența care ne este disponibilă nouă pare să fie, în cea mai mare măsură, aceeași și pentru ceilalți. Doar acolo unde percepțiile diferă, se poate explica această deosebire prin diferențele între situații sau între perspective.

În orice societate a cărei cultură conține noțiunile de „sănătate” și „boală” psihică – aprecia Becker –, o persoană care constată că stările sale de conștiință s-au modificat în maniera menționată mai sus ar putea crede că a devenit *anormală* sau bolnavă psihic. *Atunci când un consumator de droguri identifică câteva dintre aceste evenimente bizare care apar în propria sa experiență, el poate decide că merită una din aceste denumiri – deoarece și-a pierdut simțul realității, autocontrolul și, de fapt, a devenit nebun* [Becker, 1973, p. 304].

O asemenea interpretare implică, între altele, ideea că schimbarea este ireversibilă sau că este dificil de depășit.

Experimentarea drogului începe, astfel, ca o experiență temporară distractivă sau excitantă, apoi devine un eveniment cu caracter serios, care poate afecta viața unei persoane în mod permanent.

Asimilând aceste interpretări, consumatorul ocazional resimte o stare de anxietate „explozivă”, concretizată în halucinații, depresii și stări confuzionale, determinate, mai degrabă, de reacția sa față de experimentarea drogului, decât ca un efect direct al consumului drogului ca atare. Din acest motiv, el ajunge să interpreteze aceste stări ca simptome ale unei boli psihice.

Experițe asemănătoare – notează Becker – au și consumatorii constanți de droguri, mai ales atunci când utilizează doze mai mari decât cele cu care erau obișnuiți de obicei. Deși literatura de specialitate nu semnalează cazuri verificate de indivizi ale căror percepții distorsionate le dăunează lor personal sau altor persoane, presa semnalează frecvent asemenea cazuri, cum ar fi, de exemplu, cazul acelor consumatori de droguri care se aruncă pe fereastră, convinși că pot zbura sau că se află la câțiva pași de pământ. În această situație, nu este vorba de suicid – așa cum s-ar putea crede – ci de stări confuzionale provocate de experimentarea drogului. De cele mai multe ori, aceste cazuri sunt interpretate ca exemple de „psihoză”, dar, în realitate, este vorba de stările modificate de conștiință ale consumatorului de droguri.

Spre deosebire de consumatorii ocazionali de droguri, consumatorii constanți afirmă că pot face „corectările” necesare în legătură cu stările confuzionale induse de drog. Astfel, ei pot conduce mașina chiar sub efectul drogului, în timp ce consumatorii ocazionali au dificultăți serioase în această privință. De asemenea, aflați sub influența drogului, aceștia din urmă manifestă conduite inadecvate în relațiile cu alte persoane, comparativ cu consumatorii constanți, care se comportă perfect normal.

Problema esențială – sublinia Becker – constă în capacitatea de a ține sub control stările confuzionale induse de drog. Drept consecință, efectele mentale produse de consumul drogului depind numai parțial de acțiunea fiziologică pe care o provoacă acesta și, într-o măsură mult mai mare, de *definițiile și concepțiile* utilizate de consumator pentru a explica această acțiune. Aceste definiții sau concepții sunt dependente de personalitatea individului, de caracteristicile grupului social din care face parte și de alte variabile cu caracter cultural.

Deși reacțiile de natură psihotică nu afectează – credea Becker – decât, probabil, un număr redus de persoane, ele apar ca urmare a *definirii* experienței induse de drog, situație aparent paradoxală, care se explică prin existența unor „definiții competitive” ale stărilor subiective produse de drog. Asemenea definiții parvin consumatorului ocazional de la alți consumatori mai experimentați, care-l asigură că experiențele subiective cu care se confruntă nu sunt nici rare, nici periculoase, mai ales că ei înșiși au avut anterior reacții asemănătoare, fără să le dăuneze. Oricum, ei au la dispoziție anumite cunoștințe empirice cu privire la modul în care trebuie să se ferească de efectele nocive ale drogului.

Astfel, consumatorii constanți de droguri cunosc chiar antidoturi împotriva acestor efecte. De exemplu, consumatorii „cronici” de marijuana, pentru a echilibra

efectele „amețitoare” ale drogului, în cazul unui novice, îi spun că sunt doar de scurtă durată și îl încurajează să mănânce ceva, să consume alimente. Ei îi povestesc propriile lor experiențe, „normalizând”, în felul acesta, simptomul de teamă care-l caracterizează pe începător. Pe de altă parte, acești consumatori exercită o anumită supraveghere asupra neofitului, învățându-l cum să interacționeze cu non-consumatorii, cum să se ferească de controalele poliției etc. Ei „redefinesc” de fapt experiența novicelui, pentru a o face dezirabilă, iar acesta simte că o asemenea experiență este împărtășită din punct de vedere cultural și de alții ca el. Pentru acest motiv, consumatorul neexperimentat „învață” că definiția sa inițială a drogului și a efectelor acestuia a fost „incorectă” și că definițiile alternative oferite de consumatorii experimentați descriu mult mai adecvat experiența trăită de el.

Mecanismele psihologice sau sociale implicate de întreg acest proces continuă să fie încă necunoscute, deși o serie de cercetări și-au propus, între altele, să le identifice. Probabil acțiunea unei subculturi a drogurilor este cea mai mult implicată, furnizând informații asupra modului de a obține și administra drogul și oferind, pe de altă parte, definiții efectelor tipice ale acestui drog, precum și metode pentru evita teama și anxietatea induse de consumul drogului respectiv. Aceste elemente ar putea explica pentru ce drogurile care nu beneficiază de o subkultură de susținere și care sunt utilizate doar în mod individual, în locuri ferite de ochii celorlalți, așa cum este cazul barbituricelor, vor produce mai multe tulburări psihice decât marijuana – care este sprijinită de o subkultură distinctă.

7. SUBCULTURILE CONSUMULUI DE DROGURI

În concordanță cu teoriile învățării sociale, efectele consumului de droguri sunt modelate de către o anumită cultură sau subkultură și sunt învățate de neofit de la un consumator mai experimentat. Există deci mecanisme biologice sau psihologice care-i determină pe indivizi să consume droguri, dar aceste mecanisme acționează numai prin intermediul procesului de *învățare* a efectelor drogului prin intermediul unor diferite micromedii socializatoare [Rădulescu, 1999, p. 279–283].

Numai rareori un individ devine dependent ca urmare a administrării unui anumit drog. Cel mai adesea, *persoanele devin conștiente de posibilitatea de a consuma droguri, atunci când le utilizează un prieten* [Clinard, Meier, 1979, p. 315]. Raționalizările folosite pentru a justifica consumul de droguri sunt, astfel, învățate de la alții și la fel și senzațiile care trebuie să decurgă din acest consum.

Instalarea treptată a procesului de dependență face din rolul de consumator de droguri un puternic *stigmatizat*, ca urmare a reacției sociale față de droguri în societățile contemporane. Deși acest rol poate să ia mai multe forme, Erving Goffman îi considera pe indivizii dependenți de drog ca „devianți sociali”, care reprezintă *eșecuri în schemele motivaționale ale societății, indivizi care par angajați într-un refuz colectiv al ordinii sociale* [Goffman, 1975, p. 166–167].

Un asemenea rol îl obligă pe individ să se asocieze cu alți indivizi definiți de aceeași identitate și la căutarea unui sprijin în normele și valorile elaborate de

subcultura (subculturile) consumatorilor de droguri. Exercițând rolul de dependent de drog, individul ajunge să se identifice cu toate cerințele și motivațiile acestui rol, schimbându-și chiar și concepția despre sine, pentru a deveni un veritabil dependent de „carieră”.

Ca o consecință directă a acestui proces de stigmatizare sau de etichetare, cariera tipică a unui drogat se desfășoară în stradă, mai ales în cartierele periferice ale orașelor, unde individul respectiv se poate asocia cu membrii unor grupuri minoritare, care aderă la același sistem de norme și de valori și care își petrec majoritatea timpului în căutarea unor noi doze de heroină sau cocaină. Deoarece activitățile convenționale ocupă doar o parte din timpul din timpul consumatorilor cronici de droguri (așa-numiții *junkies* – toxicomani), cele mai multe acțiuni pe care le desfășoară au un caracter ilegal, așa cum sunt prostituția (mai ales, în cazul femeilor), furtul, spargerile sau jocurile de noroc [Clinard, Meier, 1979, p. 316].

În felul acesta, asocierea consumatorilor de droguri determină crearea unor veritabile subculturi, caracterizate de anumite roluri și deprinderi, tehnici, exigențe și interese, strâns legată de rețeaua traficantilor de droguri. Un argument principal în afirmarea existenței acestei subculturi îl reprezintă, de exemplu, practica, larg răspândită în Statele Unite – între anii 1935–1965 –, a administrării opiaceelor prin intermediul injecțiilor intravenoase.

Referindu-se la exigențele apartenenței la subculturile consumatorilor de droguri, Jock Young [1971, p. 39] aprecia că efectele unui drog particular impun crearea unui anumit rol social (alcoolicul, toxicomanul, fumătorul de marijuana), asociat cu conduite permise și prohibite și care se raportează la alte roluri sociale exercitate de către alți consumatori de droguri. Grupul de drogați cunoaște bine dozele care trebuie administrate și modul de utilizare a drogului, având, pe de altă parte, la dispoziție un set de sancțiuni informale împotriva acelor care deviază de la exigențele subculturii consumatorilor de droguri, cum sunt aceia care se supradozează, de exemplu. Aceste sancțiuni se manifestă în mai multe feluri, de pildă, prin blamarea și ridiculizarea alcoolicului care nu se mai poate ține pe picioare, prin calmarea sau reducerea la tăcere a individului supradozat cu L.S.D., care își exprimă cu voce tare nălucirile etc.

Subculturile consumului de droguri psihotropice posedă, în același timp, un număr de simboluri culturale, prin intermediul cărora pot fi interpretate senzațiile subiective apărute ca urmare a consumului. Dacă individul este socializat în aceste subculturi, el va ști că o anumită senzație asociată cu plăcerea sau neplăcerea este morală în condițiile respective, astfel că el va exercita un control asupra situației în care este implicat. În condițiile în care individul nu este socializat suficient în aceste subculturi, el va interpreta senzațiile și stările neplăcute (halucinațiile și distorsiunile perceptivă, de exemplu) ca semn al unei tulburări psihice imposibil de controlat, ceea ce produce panică și anxietate. Se pare că multe efecte nocive din punct de vedere fizic și psihic decurg din aceste stări de panică.

Howard Becker [1967, p. 163–176] a subliniat faptul că, în absența unei subculturi a drogului, singura cale de cunoaștere de către un individ nesocializat a efectelor drogului pe care l-a consumat este mass-media, care pune accentul pe

consecințele alarmante, cu caracter psihotic sau, cel puțin, bizar, ale administrării acestui drog. Interpretarea de către individ a experiențelor și senzațiilor sale are loc deci în termeni de panică, care va crește atunci când, de exemplu, medicul psihiatru va diagnostica tendința sa de a consuma droguri ca indiciu al unei stări morbide sau al unor tulburări de personalitate. Pentru a susține aceste teze, Becker a dat exemplul concret al edificării treptate, în Statele Unite, a unei *subculturi a marijuanei*, care, pe măsură ce s-a consolidat, a determinat dispariția cazurilor raportate de psihoză, care au apărut ca urmare a administrării acestui drog.

Aceasta înseamnă că nu efectele drogului, ca atare, ci simbolurile subculturii care îl reprezintă determină percepția de către indivizi a consecințelor care i se atribuie.

Lumea socială a celor dependenți de droguri – sublinia Marsh Ray [1973, p. 428] – conține un sistem dezordonat de elemente organizaționale și culturale, inclusiv un limbaj special (argou), anumite artefacte (instrumente), o piață de bunuri, un sistem de prețuri și chiar anumite coduri etice. Toate aceste elemente oferă toxicomanului un status și o identitate cu caracter particular.

Alături de aceste elemente implicate de lumea dependenților de droguri, a fi dependent de droguri înseamnă asumarea unor caracteristici de status *secundare*, în acord cu definițiile elaborate de către societate. Unele din aceste caracteristici sunt incluse în legi, iar altele sunt cuprinse în stereotipurile membrilor societății, cu privire la cauzele și consecințele consumului de droguri.

Încarcerarea individului dependent de droguri în instituții corecționale, ca urmare a săvârșirii unor infracțiuni, impune o serie de semnificații pe care individul le găsește reflectate în atitudinile adoptate față de el, atât de membrii societății convenționale (legitime), cât și de cei cu care se asociază și care sunt, de asemenea, dependenți de droguri. În măsura în care deprinderile sale se dezvoltă, iar căile de a obține drogul râvnit trec dincolo de limitele legitime, toxicomanul își dezvoltă o imagine de sine care include și caracterul criminal (infracțional) al acțiunilor sale. Această imagine apare întărită de însușirea și vehicularea argoului infracționarilor, dar și de percepțiile reprezentanților societății legitime, printre care medici, polițiști, rude sau apropiați, care-l consideră bolnav psihic, degenerat sau oricum, *diferit de ceilalți*. Deși individul este conștient că este evaluat în funcție de aceste caracteristici secundare de status și ar dori să respingă definițiile sociale elaborate în baza acestor caracteristici, este imposibil să o facă, deoarece însăși experiența sa instituțională (în spitale sau clinici de dezintoxicare, de exemplu) servește la ratificarea acestor definiții și, implicit, la întărirea identității sale deviate.

În perioada care urmează abstenenței de la consumul de heroină – sublinia M. Ray [1973, p. 428], individul dependent încearcă să construiască o nouă realitate socială, care să coincidă cu imaginea de sine ca abstinent. În acest scop, el caută toate argumentele posibile și explorează toate posibilitățile, care ar putea să afirme această nouă identitate, atât din partea celorlalți, cât și a lui personal. Așteptările sale în această perioadă de abstenență nu se confirmă și nici nu sunt gratificate. Ca urmare, apar îndoieli cu privire la valoarea identității de abstinent, ceea ce determină din partea individului comparații între această identitate și cea

anterioară. Rezultatul acestor comparații impune realinierea valorilor individului abstinent la cele ale lumii sociale a dependenței de droguri, redefinirea sa ca individ dependent și, implicit, renunțarea la abținerea, alături de reluarea consumului de droguri.

Schițând reperele principale ale constituirii unei *sociologii a consumului de droguri*, Jock Young [1971, p. 41] a enunțat următoarele postulate, care pun accentul pe importanța subculturii drogurilor:

- a.* diferite grupuri din societate se confruntă cu diverse probleme sociale;
- b.* pentru unele dintre aceste grupuri, drogurile reprezintă un mijloc obișnuit de rezolvare a acestor probleme;
- c.* aceste grupuri selectează acele droguri cu proprietăți psihotropice care par cele mai adecvate pentru soluționarea problemelor lor;
- d.* efectele drogurilor sunt modelate și interpretate în termenii culturii de care aparține consumatorul;
- e.* dacă drogul este privit ca fiind inadecvat, periculos sau necontrolabil, în raport cu obiectivele grupului, utilizarea sa va abandonată;
- f.* consumatorii individuali de droguri învață, de obicei, doza necesară, forma de administrare și modul de interpretare a experienței care rezultă din utilizarea drogului de la indivizi care sunt, deja, consumatori de droguri;
- g.* dacă nu există nici o normă cu privire la folosirea drogului cu caracter fizic sau psihic, atunci consumatorii de droguri se află într-o situație *anomică*;
- h.* asemenea situații anomice, determinate de absența normelor, apar atunci când:
  - individul este izolat de o cultură (subcultură) care posedă cunoștințe cu privire la utilizarea adecvată a drogului;
  - drogul este recent introdus în țara respectivă;
  - crește rapid numărul consumatorilor de droguri fără o transmisie adecvată a normelor (sub)culturale;
  - reacții sociale deosebit de severe ajung să dezintegreze o (sub)cultură viabilă (de exemplu, dezintegrarea subculturii „hippie” din San Francisco).

Young aprecia că presupunerea conform căreia lupta împotriva consumului de droguri implică eliminarea subculturilor cu care este asociat acest consum este eronată, fiind bazată pe analogia cu teoria germenilor (microbilor), care are la bază ideea transmisiei automate a utilizării acestor substanțe. În mod real, sublinia sociologul american menționat, indivizii nu sunt obligați, ci acceptă în mod voluntar socializarea în subcultura drogurilor, deoarece consideră că acestea le pot oferi soluții în raport cu problemele cu care se confruntă. A pune capăt uzului și abuzului de droguri înseamnă, de fapt, a găsi soluții alternative față de aceste probleme. În primul rând, trebuie luptat cu stereotipurile sau prejudecățile sociale, care sprijină utilizarea frecventă a drogurilor. De exemplu, credința falsă conform căreia fumatul liniștește nervii, care nu ține seama de faptul că nicotina contribuie, dimpotrivă, la excitarea nervoasă. Pe de altă parte, credința în acord cu care țigările sunt dăunătoare reprezintă, mai degrabă, un produs al unei convingeri inoculate indivizilor de anumite avertismente, decât un rezultat al unei raționalizări proprii.

Ceea ce trebuie făcut cu adevărat în acest domeniu, conchidea Young, este furnizarea unor informații verificate și raționale, care să ofere populației supuse riscului drogării cunoștințe adecvate în legătură cu efectele fizice și psihice ale consumului de droguri.

Diverse studii și cercetări arată, de exemplu, că persoanele dependente de opiacee pot fi relativ ușor și repede dezintoxicate dacă urmează un tratament adecvat, fără ca utilizarea drogului să fi produs, deja, efecte organice sau psihice ireversibile, cu adevărat nocive. Se pare, totuși, că aceste persoane prezintă rate ridicate de recidivare, reîntorcându-se la practica consumului de droguri preferat, chiar dacă continuă să caute ajutor medical.

BIBLIOGRAFIE

1. ABADINSKY, HOWARD, *Drug Abuse: An Introduction*, Chicago, Nelson-Hall, 1989 (conform cu Erich Goode, *op. cit.*, p. 62).
2. BECKER S., HOWARD, *History, Culture and Subjective Experience*, în „The Journal of Health and Social Behavior”, no. 8, 1967.
3. BECKER S., HOWARD, *Interpreting Drug Experiences*, în lucrarea *Deviance. The Interactionist Perspective. Text and Readings in the Sociology of Deviance* (RUBINGTON, EARL, WEINBERG S., MARTIN – editors), second edition, New York, The Macmillan Company, London, Collier-Macmillan Limited, 1973.
4. BELL, ROBERT, *Social Deviance. A Substantive Analysis*, revised edition, New Jersey, The Dorsey Press, 1976.
5. BOURNE C., PETER (ed.), *Addiction*, New York, Academic Press, 1974.
6. CHEIN, I., GERARD, D. L., LEE, R. S., ROSENFELD, E., *The Road to H: Narcotics, Delinquency and Social Policy*, New York, Basic Books, 1964.
7. CLAUSEN, JOHN, *Drug Addiction*, în *Contemporary Social Problems. An Introduction to Sociology of Deviant Behavior and Social Disorganization* (Robert K. Merton, Robert A. Nisbet – eds.), New York and Burlingame, Harcourt, Brace and World, Inc., 1961.
8. CLINARD B., MARSHALL, MEIER F., ROBERT, *Sociology of Deviant Behavior*, fifth edition, New York, Chicago, San Francisco, Dallas, Holt, Rinehart and Winston, 1979.
9. DAVISON C., GERALD, NEALE M., JOHN, *Abnormal Psychology*, fifth edition, New York, John Wiley and Sons, 1990, p. 299.
10. ELLISON, P.W., APPEL, A.A., JANSKY D.R., OLDAK, *Barriers to Enrollment in Drug Abuse Treatment and Suggestions for Reducing them: Opinions of Drug Injecting Street Outreach Clients and Other System Stakeholders*, în „American Journal of Drug and Alcohol Abuse”, 2004, February.
11. FOX, R.C., *The Medicalization and Demedicalization of American Society*, în *Doing Better and Feeling Worse: Health in the United States* (Knowles, J. H. – editor), New York, Norton, 1977.
12. FREIDSON, ELIOT, *Ending Campus Drug Incidents*, în „Trans-action”, 1968, nr. 5 (July–August).
13. GLASSCOTE, R.M., SUSSEX, J.N., JAFFE, J.H., BALL, J., BRILL, L., *The Treatment of Drug Abuse: Programs, Problems, Prospects*. Washington, D.C., Joint Information Service of the American Psychiatric Association and the National Association for Mental Health, 1972.
14. GOFFMAN, ERWING, *Stigmaté, les usages sociaux des handicapés*, traduit de l'anglais, Paris, Les Édition de Minuit, 1975 (ediția originală a apărut în anul 1963).
15. GOODE, ERICH, *Drugs in American Society*, fifth edition, Boston, New York, San Francisco, St. Louis, McGraw-Hill College, The McGraw-Hill Companies, Inc., 1999.

16. HENSLIN, JAMES, *Social Problems*, second edition, New Jersey, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1990.
17. JULIAN, JOSEPH, KORNBLUM, WILLIAM, *Social Problems*, fourth edition, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1983.
18. KREASNEGOR A., NORMAN (ed), *Behavioral Tolerance: Research and Treatment Implications* (Norman A. Kreasnegor – editor), NIDA (National Institute on Drug Abuse), Research Monograph 18, Department of Health, Education and Welfare, January 1978.
19. LAURIE, PETER, *Drugs: Medical, Psychological and Social Facts*, Baltimore, Penguin Books, 1967.
20. LYMAN D., MICHAEL, GARY W., POTTER, *Drugs in Society: Causes, Concepts and Control*, Ohio, Cincinnati, Anderson, 1991.
21. MARSH B., RAY, *Abstinence Cycle and Heroin Addicts*, în lucrarea *Deviance. The Interactionist Perspective. Text and Readings in the Sociology of Deviance* (Earl Rubington, Martin S. Weinberg – editors), second edition, New York, The Macmillan Company, London, Collier-Macmillan Limited, 1973.
22. PILISUK, M., *The Legacy of the Vietnam Veteran*, în „Journal of Social Issues”, 1975, nr. 3 (4);
23. RĂDULESCU M., SORIN, *Devianță, criminalitate și patologii sociale*, București, Editura Lumina Lex, 1999.
24. SCHUSTER R., CHARLES, *Theoretical Basis of Behavioral Tolerance: Implications of the Phenomenon for Problems of Drug Abuse*, în *Behavioral Tolerance: Research and Treatment Implications* (Norman A. Kreasnegor – editor), ed. cit.
25. SOLOMON, L.R., *An Opponent-Process Theory of Motivation: The Affective Dynamics of Drug Addiction*, în (J.D. Masters and M. E. Seligman – eds.), *Psychopathology: Experimental Models*, San Francisco, Freeman, 1977.
26. SOLOMON L., ROBERT, *The Opponent Process Theory of Acquired Motivation. The Costs of Pleasure and the Benefits of Pain*, în „American Psychologist”, nr. 35, 1978.
27. SUE, DAVID, SUE, DERALD, SUE, STANLEY, *Understanding Abnormal Behavior*, third edition, Boston, Dallas, Geneva, Illinois, Palo Alto, Princeton, New Jersey, Houghton Mifflin Company, 1990.
28. SUSSMAN, STEVE, AMES L., SUSAN, *The Social Psychology of Drug Abuse*, Buckingham, Philadelphia, Open University Press, 2001.
29. ȚURLEA, STELIAN (selecția textelor, traducere, comentarii și note), *Bomba drogurilor*, București, Editura Humanitas, 1991.
30. *United Nations Experts Committee on Drugs Liable to Produce Addiction*, Reports 6–7, World Health Organization Technical Report, Series No. 21, New York, United Nations, 1957.
31. WEIL, ANDREW, WINIFRED, ROSEN, *Chocolate to Morphine: Understanding Mind-Active Drugs*, Boston, Houghton Mifflin, 1983, p. 176 (conform cu Erich Goode, *op. cit.*, p. 62).
32. WHITE M., JASON, *Drug Dependence*, New Jersey, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1991.
33. WINGER, GAIL, *A Handbook on Drug and Alcohol Abuse: The Biomedical Aspects*. Oxford University Press, 1992.
34. YOUNG, JOCK, *The Drugtakers. The Social Meaning of Drug Use*, London, Granada Publishing Limited, Paladin, 1971.

DELICTELE DE OMOR ÎN MEDIUL FAMILIAL ROMÂNESC

ECATERINA BALICA

INTRODUCERE

În literatura de specialitate termeni precum *omor conjugal* și *omor familial* sunt adesea utilizați atunci când se abordează aspecte ale violenței produse în spațiul familial. Astfel, majoritatea autorilor interesați de problematica infracțiunilor de omor sunt de acord ca în sfera noțiunii de omor conjugal să cuprindă *omorurile comise între persoane căsătorite, separate sau divorțate sau care trăiesc în uniuni libere* [Cusson, Boisvert, 1999, Cusson, Beaulieu, Cusson, 2003, Beattie, 2005]. Pe de altă parte, pentru a cuprinde și alte tipuri de omor săvârșite în spațiul familial, specialiștii folosesc noțiunea de omor familial. Din perspectiva unor autori, omorul familial include, pe lângă omorurile conjugale, și omorurile săvârșite asupra copiilor și tinerilor sau cele care au ca victime persoanele vârstnice [Beattie, 2005].

Studiul de față își propune să trateze aspecte referitoare la omorul conjugal, dar și la alte tipuri de omoruri comise în spațiul familial. Ne referim aici la omorul comis asupra părinților, la cel dintre frați sau omorul comis între alte rude. Prin urmare, extindem sfera noțiunii de omor familial astfel încât să cuprindem toate actele săvârșite cu intenție, în care sunt implicate persoane care fac parte din aceeași familie și care au ca urmare moartea uneia dintre ele.

1. METODOLOGIE

Datele utilizate în studiul de față au fost extrase din ancheta cu tema *Politici penale și dinamica infracțiunii de omor în ultimii 20 de ani*, realizată în anul 2004 de către Institutul de Sociologie al Academiei Române, Administrația Națională a Penitenciarelor și Institutul Național de Criminologie¹. Cercetarea s-a desfășurat pe

¹ Ancheta a constituit obiectul unui protocol încheiat între cele trei instituții și a fost coordonată de Ana Bălan (Administrația Națională a Penitenciarelor). Institutul de Sociologie al Academiei Române a fost reprezentat de către Ecaterina Balica, cercetător științific III, iar Institutul Național de Criminologie de către Mihai Micle, psiholog. La aplicarea chestionarelor utilizate a participat personalul de specialitate din sistemul penitenciar.

un eșantion reprezentativ pentru populația persoanelor condamnate definitiv pentru omor, de 626 de subiecți, cu vârsta peste 18 ani, cetățeni români, infractori intrați în sistemul penitenciar începând din anul 1988, până în luna mai 2004. Întrevederile realizate cu persoanele condamnate pentru omor au făcut posibilă culegerea unor date referitoare la infractor, modul de desfășurare a infracțiunii, victime, precum și comportamentul infractorului în penitenciar. Faptele de omor incluse în baza de date la care ne vom raporta de-a lungul articolului sunt rezultatul unor acțiuni comise cu intenție și care au avut ca rezultat suprimarea vieții unei alte persoane. Aceste infracțiuni au constituit obiectul nostru de interes, indiferent dacă au avut un caracter premeditat sau nu.

Utilizând criteriul *tipul de relații dintre infractori și victime*, am extras din baza de date a anchetei mai sus menționate un subeșantion de persoane condamnate definitiv (N = 237) pentru comiterea unor infracțiuni, care în Codul Penal corespund următoarelor articole: omor – art. 174, omor calificat – art. 175 și omor deosebit de grav – art. 176.

Analiza noastră se concentrează asupra faptelor de *omor produse în spațiul familial*, înțelegând să includem aici atât actele comise între soți și rude ale acestora, cât și între concubini și rudele lor. Studiul supune atenției informații despre agresori și mediul familial în care au evoluat, despre familiile pe care și le-au constituit, despre spațiul familial în care s-a produs infracțiunea, precum și despre victimele omorurilor.

2. CARACTERISTICI SOCIO-DEMOGRAFICE ALE AUTORILOR OMORURILOR PRODUSE ÎN FAMILIE

Agresorii din spațiul familial sunt în marea lor majoritate *persoane de sex masculin* (91,1%), situație care se înscrie în tendințele înregistrate și la nivelul omorurilor în general² sau a criminalității violente³ din România, unde procentul femeilor infractoare variază, în funcție de tipul infracțiunii, între 0,1–10% [Banciu, 2005, p. 41].

Vârsta persoanelor condamnate pentru uciderea unui membru al familiei este situată îndeosebi în intervalul 26–30 de ani (16,9%), dar procente la fel de semnificative se înregistrează până în jurul vârstei de 40 de ani. După vârsta de 40 de ani, numărul infractorilor se reduce la jumătate sau chiar mai mult (41–45 ani – 11,4%; 56–60 ani – 4,6%). De altfel, putem spune că, pe măsură ce crește vârsta, scade numărul subiecților care au comis fapte de omor.

Mediul de proveniență al agresorilor este în mai mult de jumătate din cazuri mediul rural (61,9%). Chestionarul utilizat a inclus însă și trei întrebări prin

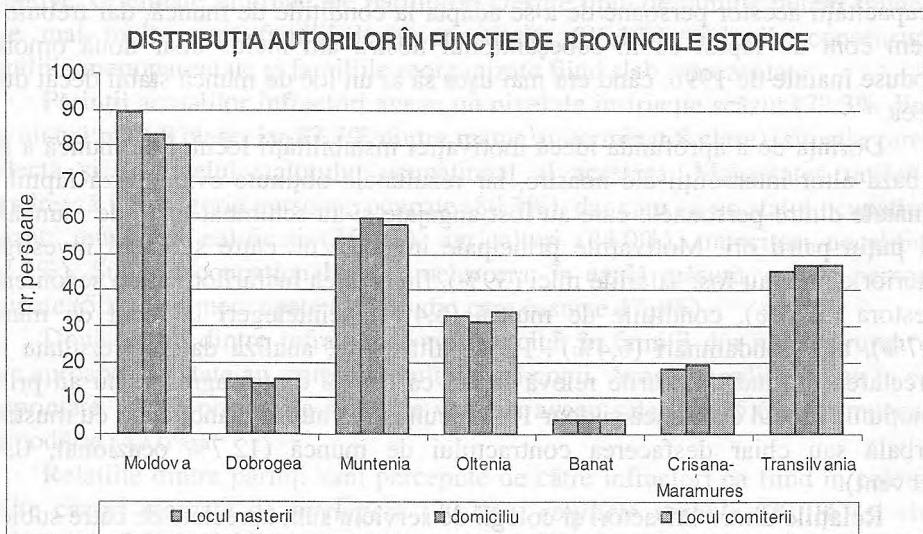
² Conform prelucrărilor noastre, realizate pe baza datelor statistice furnizate de către Institutul pentru Cercetarea și Prevenirea Criminalității, serviciul Cercetare-Prognostic, în perioada 1997–2004, pondera medie a femeilor învinuite pentru fapte de omor este de 8,3%.

³ În sfera criminalității violente includem: omorul, tentativa de omor, lovitura cauzatoare de moarte, vătămarea corporală, violul și tâlhăria.

intermediul cărora am încercat să identificăm diferențele existente între ariile de proveniență ale autorilor și cele în care s-au produs omorurile. Este vorba despre întrebările privind județul în care s-au născut, județul de domiciliu și județul în care s-a produs fapta. Rezultatele obținute ne îndreptățesc să afirmăm că nu există diferențe semnificative, mai precis, autorii omorurilor s-au născut, au domiciliu și au comis fapta pe raza aceluiași județ⁴.

În schimb, analiza distribuției autorilor pe regiuni istorice indică existența unor diferențe semnificative între acestea⁵, Moldova remarcându-se prin existența unui număr mai mare de persoane care au comis omoruri în interiorul familiei extinse (vezi diagrama nr. 1).

Diagrama nr. 1

Subiecții care comit acest tip de omoruri au un nivel de instrucție scăzut, studii primare și gimnaziale (54,7%), situație care se înscrie în tendințele înregistrate în general pentru infracțiunea de omor [Balica, 2004].

Autorii infracțiunilor erau la momentul producerii omorului, în egală măsură, persoane ocupate⁶ (51,8%), cât și persoane care se încadrează în categoria persoane neocupate (48,2%). Statutul ocupațional la momentul infracțiunii era, în

⁴ Pentru a vedea dacă există diferențe semnificative între locul nașterii, domiciliu și județul în care s-a produs omorul, am utilizat analiza dispersională (ANOVA). Valoarea testului Fisher ne-a determinat să acceptăm ipoteza nulă, conform căreia nu există diferențe semnificative între locul nașterii, domiciliu și județul în care s-a produs fapta.

⁵ Valoarea calculată a testului Fisher este mai mare decât valoarea teoretică pentru o probabilitate de 95%.

⁶ Persoane ocupate: agricultori, muncitori, tehnicieni, funcționari, ocupații intelectuale etc. Persoane neocupate: fără ocupație, pensionari, casnice, elevi, studenți, șomeri.

general, scăzut, muncitorii calificați (23,2%), agricultorii (16%) și muncitorii necalificați (5%) reprezentând categoriile sociale cu ponderile cele mai mari. Procentul șomerilor proveniți din rândul muncitorilor calificați (23,6%) și din rândul muncitorilor necalificați (7,2%) reprezintă o parte însemnată a persoanelor neocupate care au săvârșit omoruri. Putem spune că omorul familial este o infracțiune comisă de cele mai multe ori de către persoane cu un statut ocupațional scăzut și mediu (97,2%), persoanele cu un statut ocupațional superior implicându-se mai puțin în asemenea acțiuni.

Mai mult de jumătate dintre agresori au fost implicați în activități cu caracter permanent (66,7%), în timp ce doar o treime în activități cu caracter ocazional sau temporar. În general, subiecții au avut mai multe locuri de muncă până la momentul infracțiunii, situație ce poate fi interpretată ca fiind un simptom al incapacității acestor persoane de a se adapta la condițiile de muncă, dar trebuie să ținem cont de faptul că în subeșantionul nostru am inclus doar două omoruri produse înainte de 1990, când era mai ușor să ai un loc de muncă stabil decât după aceea.

Dorința de a aprofunda ideea motivației instabilității locului de muncă a stat la baza altor intervenții ale noastre, iar rezultatele obținute evidențiază faptul că jumătate dintre persoanele care au fost angajate și-au schimbat locul de muncă de cel puțin patru ori. Motivațiile principale invocate de către subiecții investigați anterior de noi au fost salariile mici (39%), finalizarea lucrărilor/natura sezonieră a acestora (32,5%), condițiile de muncă (6,4%), neînțelegeri la locul de muncă (7,7%), alte condamnări (6,4%)⁷. Pe de altă parte, analiza datelor rezultate din cercetarea privind omorurile relevă faptul că 67,9% dintre agresori nu au primit sancțiuni la locul de muncă și doar 10% recunosc că au fost sancționați cu mustrare verbală sau chiar desfacerea contractului de muncă (12,7% ocazional, 0,8% frecvent).

Relațiile dintre infractori și colegii de serviciu sunt apreciate de către subiecți ca fiind bune, afirmație confirmată de răspunsurile obținute și în cazul întrebării referitoare la tipul de prieteni, din care rezultă că mai mult de jumătate dintre prieteni provin din rândul colegilor. Până la momentul crimei, agresorii par să fie persoane destul de sociabile, cel puțin așa rezultă din declarațiile lor, doar 16% dintre ei neavând nici un prieten. Cei mai mulți dintre ei sunt persoane care au mai mulți prieteni, iar dintre aceștia aproximativ o cincime au antecedente penale, printre infracțiunile comise numărându-se și unele care au grad ridicat de violență (omor, viol, lovituri cauzatoare de moarte, vătămări corporale).

La momentul comiterii omorului, starea civilă a agresorilor era următoarea: căsătorit (35%), concubinaj (26,6%), necăsătorit (26,6%), divorțat (6,8%), văduv (5,1%). Prin urmare, datele noastre privind statutul marital al agresorilor demonstrează că autorii omorurilor pot fi atât persoane căsătorite, cât și persoane

⁷ Interviu realizate în 2002, cu persoane condamnate pentru infracțiuni violente (omor, tentativă de omor, viol, vătămare corporală, lovituri cauzatoare de moarte, tâlhărie).

necăsătorite. Acest fapt confirmă concluziile altor studii, care atrag atenția asupra diferențelor mici dintre procentele înregistrate în cazul omorurilor comise între persoane căsătorite, între concubini sau între celibatari. Mai mult chiar, unii autori subliniază că *uniunile libere și relațiile dintre celibatari prezintă un risc mai mare de producere a unui omor, atunci când unul dintre parteneri vrea să se retragă din relație* [Cusson, Beaulieu, Cusson, 2003, p. 311].

3. FAMILIA DE ORIGINE A AGRESORULUI

În marea majoritate a cazurilor, infractorii au evoluat până la vârsta de 18 ani în cadrul familiei de origine și doar foarte puțini (9,3%) au fost crescuți de familii adoptive, orfelinat sau rude ale părinților. Despre tipul de familie putem spune că cele mai multe sunt familii legal constituite (86,1%), uniunile consensuale, familiile monoparentale și familiile reorganizate fiind slab reprezentate.

Părinții actualilor infractori aveau un nivel de instrucție scăzut (79,3% dintre tați au cel mult 8 clase, iar 87,7% dintre mame au terminat 8 clase), situație care se reflectă și la nivelul statutului ocupațional al acestora. Majoritatea taților se încadrează în categoria persoane ocupate (80,3%), dar care au un statut ocupațional scăzut: muncitori calificați (35,4%), agricultori (24,0%), muncitori necalificați (12,2%). Statutul ocupațional al mamelor era, în egală măsură, cel de persoane ocupate (50,6%) și neocupate (49,4% din care casnice 47,3%).

Două treimi dintre infractori s-au dezvoltat în familii din mediul rural, din care aproape jumătate au avut mai mult de trei copii. Aceste familii locuiau în case proprietate, iar ca principale surse de venituri aveau salariul (45,6%) și munca în gospodărie (42,6%).

Relațiile dintre părinți sunt percepute de către infractori ca fiind în cele mai multe cazuri marcate de *înțelegere* (70,1%), *conflicte verbale* (20,1%) și chiar *maltratări fizice* (9,8%). Pentru a putea verifica răspunsurile subiecților la întrebarea noastră privind relațiile dintre părinți, dar și pentru că observasem, în timpul altor investigații ale noastre, că infractorii au tendința de a prezenta în mod idilic familia în care au copilărit, mai ales că părinții sunt cei care continuă să păstreze relațiile cu ei după ce au fost condamnați, am considerat că este util să le cerem să precizeze frecvența conflictelor dintre părinți. Rezultatele ne-au dovedit că relațiile lor sunt marcate nu numai de conflicte ocazionale, ci și frecvente, iar numărul celor care răspundeau la această întrebare era mai mare decât al celor care caracterizau relațiile dintre părinți ca fiind conflictuale.

Aceeași situație s-a repetat și atunci când le-am cerut să vorbească despre relațiile dintre ei și părinți, caracterizate de înțelegere și conflicte ocazionale. Bineînțeles că au existat și subiecți care au recunoscut că relațiile lor cu părinții au fost marcate de indiferență (5%) sau conflicte frecvente (11,8%). Subiecții au fost, de asemenea, puși în situația de a preciza natura sancțiunilor primite în timpul copilăriei. Stilul de educație al părinților poate fi caracterizat ca fiind marcat de

prezența unor *interdicții* (38,5%), *pedepte corporale* (37,5%), *amenințări verbale*, *insulte* (19,5%) sau chiar *maltratări fizice* (3,7%).

Famiiliile de origine ale infractorilor par să fie slab marcate de delincvență, puțini dintre părinții (12,2%) sau frații (14,8%) subiecților noștri având antecedente penale. Interesant este însă faptul că printre faptele comise de către frați se numără îndeosebi infracțiunile cu violență: omor (34,6%), lovitură cauzatoare de moarte (3,8%), vătămare corporală (3,8%), tâlhărie (3,8%), viol (3,8%).

4. FAMILIA PE CARE ȘI-A CONSTITUIT-O AGRESORUL

Infractorii căsătoriți și cei aflați în relații de concubinaj (N = 171) au fost incluși într-un lot de subiecți care au răspuns unor întrebări referitoare la familia pe care și-au constituit-o. Prin intermediul acestora am încercat să surprindem modul în care se reproduc comportamentele părinților la nivelul familiei infractorului, dar și să identificăm modalitățile de relaționare din interiorul familiilor la nivelul cărora se produc conflicte familiale atât de puternice. Altfel spus, am încercat să identificăm prezența unei relații între omor și conflictele dintre parteneri anterioare faptei.

Analiza comparativă a relațiilor dintre partenerii din familia de origine a infractorului și dintre partenerii familiei pe care infractorul și-a constituit-o relevă existența unor asemănări între procentele înregistrate pentru fiecare dintre itemi. Excepție fac rezultatele înregistrate în cazul itemilor „înțelegere” și „conflicte verbale frecvente”. Remarcăm o reducere a procentului infractorilor care caracterizează relațiile dintre ei și partenera de viață ca fiind marcate de înțelegere (familia de origine – 70,1%; familia infractorului – 54,3%), în timp ce crește procentul subiecților care semnalează prezența unor *conflicte verbale* în spațiul cuplului conjugal (familia de origine – 20,1%; familia infractorului – 32,2%). Această situație ne permite formularea a două idei: **1.** în familia de origine relațiile dintre soți sunt marcate, în cele mai multe cazuri, de înțelegere, fapt care nu exclude însă prezența conflictelor; **2.** în familia infractorului sunt mai des semnalate conflictele între parteneri (vezi tabelul nr. 1).

Tabelul nr. 1

Relațiile dintre partenerii din familiile de origine și din familiile infractorilor

	Relațiile dintre părinți		Relațiile dintre infractor și parteneră	
		%		%
Înțelegere	53	22,5	19	11,2
Înțelegere conflicte ocazionale	112	47,2	73	42,6
Înțelegere conflicte frecvente	1	0,4	1	0,5
Conflicte verbale ocazionale	30	12,6	26	15,2
Conflicte verbale frecvente	18	7,5	29	17,0
Agresiuni fizice ocazionale	5	2,3	5	3,0
Agresiuni fizice frecvente	18	7,5	12	7,0
NR	–	–	6	3,5
	N = 237	100	N = 171	100

Relațiile dintre infractori și copiii din familie au constituit o altă direcție de interes pentru investigațiile noastre. De această dată au răspuns întrebărilor noastre subiecții care aveau copii (N=152). Rezultatele confirmă și de această dată similitudini între relațiile dintre infractor și părinți și relațiile dintre infractor și propriii copii, marea majoritate a opțiunilor subiecților orientându-se spre variantele *înțelegere* și *înțelegere-conflicte ocazionale* (părinți-infractor 79,3%; infractor-copii 85,5%). Diferențe se înregistrează însă, în cazul sancțiunilor aplicate în cele două familii.

Dacă diferențele procentuale înregistrate la nivelul celor două tipuri de familie, atunci când este vorba despre *insulte*, *amenințări* și *diferite interdicții*, sunt mici, observăm o reținere a infractorilor de a opta pentru variantele care ne-ar da informații privind aplicarea pedepselor corporale în corectarea comportamentului copiilor lor (vezi tabelul nr. 2).

Tabelul nr. 2

Sancțiuni aplicate copiilor

Tipuri de sancțiuni	Familia de origine a infractorului		Familia infractorului	
		%		%
Insulte, amenințări	46	19,5	17	11,3
Diferite interdicții	91	38,5	53	34,8
Pedepse corporale	89	37,5	15	9,8
Maltratări fizice	9	3,7	–	–
NR	2	0,8	67	44,0
	N = 237	100	N = 152	100

O imagine completă asupra relațiilor dintre părinți și copii, precum și asupra sancțiunilor aplicate ar putea fi obținută prin realizarea unor interviuri cu membrii familiei infractorului, interviuri care ne-ar putea oferi și informații privind prezența/absența manifestărilor violente anterioare omorului, în cadrul familiei.

5. PARTICULARITĂȚI ALE OMORULUI COMIS ÎN FAMILIE

În general, omorurile din familie sunt fapte comise în mediul rural (68,8%), fără premeditare (77,2%) și sunt de cele mai multe ori rezultatul unei acțiuni individuale și mai puțin ale unui grup. De asemenea, sunt de obicei infracțiuni săvârșite fără concursul altor infracțiuni (87,3%), iar comportamentul infractorilor, înainte și după comiterea infracțiunilor, a făcut posibilă aplicarea circumstanțelor atenuante, pentru 32,2% dintre subiecți și a circumstanțelor agravante pentru 16,9%. În privința momentului în care se produc cu precădere aceste infracțiuni, putem spune că ziua este cea care înregistrează cele mai mari valori.

Diferențele procentuale mici dintre omorurile care se produc ziua (41,8%) și omorurile comise seara (39,2%) ni se pare normală, dacă ținem seama de faptul că aproximativ jumătate dintre infractori erau, la momentul crimei, persoane neocupate,

prin urmăre, contactele dintre infractori și victime se realizau pe tot parcursul zilei cu aproximativ aceeași intensitate.

Consumul de alcool înainte de producerea faptei este semnalat în mai mult de jumătate din cazuri (66,3%). De altfel, consumul de alcool (62%) și comportamentul victimei (28,7%) sunt principalele ocazii favorizante ale producerii crimelor.

Mobilul cel mai des invocat este răzbunarea (25,3%). Urmează gelozia (18,6%), conflictele (16%), ura (13,1%). Omorurile din cadrul familiei se produc în locuința agresorului (46,8%) sau a victimei (32,5%) și mai puțin în spații publice. Atunci când este vorba despre omoruri comise între soți, din datele anchetei rezultă că cele mai multe se produc în locuința comună, dar nu lipsesc nici cazurile în care este vorba despre locuința fostelor soții, prin urmare alta decât cea a soțului agresor. Cuțitul și briceagul reprezintă armele cel mai des folosite (40,5%). Obiectele aflate la îndemâna agresorului, cum ar fi: toporul, securea, coasa, levierul, ciocanul, scaunul (29,5%), ocupă și ele un loc important în comiterea crimei, situație care ne consolidează convingerea că omorul este, în mare parte, rezultatul unei acțiuni nepremeditate, al unei acțiuni spontane. Forța fizică, adică uciderea victimei cu ajutorul mâinilor și a picioarelor, constituie una din modalitățile de suprimare a vieții des întâlnite în cazurile de omor familial (23%).

5.1. TIPURI DE OMOR COMISE ÎN MEDIUL FAMILIAL

În cele ce urmează, vom aborda omorurile comise în familie pornind de la clasificarea lor în funcție de *relațiile dintre agresor și victimă*. Vom avea, astfel, referiri la omorurile comise între soți (uxoricid) sau între concubini, omorurile care au avut ca urmare moartea părinților agresorilor (paricid), omorurile care au presupus moartea copiilor de până la 18 ani (filicid), omorurile comise între frați/surori (fratricid/sorocid)⁸ și omorurile comise asupra altor rude (veri, bunici, cumnați).

5.2. OMORUL COMIS ÎNTRE SOȚI/CONCUBINI

În cadrul lotului de infractori care au săvârșit un omor, am avut și un număr de 100 de agresori care și-au ucis partenerul de viață. Marea majoritate a acestor agresori a fost de sex masculin, femeile dovedindu-se și de această dată mai puțin implicate în acțiuni de suprimare a vieții soțului sau concubinului.

Vârsta agresorilor, dar și a victimelor, este situată preponderent în intervalul 31–50 de ani (agresori 62%; victime 56,5%). Aceste acte se produc preponderent în mediul rural, între parteneri cu un nivel de instrucție scăzut (agresor 52%; victimă 47,3%) și mediu (agresor 47%; victimă 34,2%) și care au un statut de persoane

⁸ În literatura de specialitate sunt utilizați termeni precum: *matricide* și *patricide* – uciderea mamei și uciderea tatălui – (Jean Wilmotte), *filicide paternel* sau *filicide maternel* (J.D. Marleau, Bernard Poulin). Gheorghe Nistoreanu și colaboratorii folosesc termeni precum: uxoricid (uciderea soțului), paricid (uciderea unui descendent sau ascendent), fratricid (frate, soră).

neocupate (agresor 52%; victimă 63,1%). Cei mai mulți locuiau în case proprietate, dar existau și situații în care locuiau în chirie sau cu părinții (22,6%). Principala sursă de venituri o constituiau salariile, iar acestea erau obținute mai mult din activități cu caracter ocazional decât permanent. Veniturile sunt percepute de către agresori ca fiind, în aproximativ 60% din cazuri, suficiente unui trai decent.

Relațiile dintre parteneri erau marcate cu precădere de conflicte verbale (46,5%) și fizice (13,9%). Aproximativ 40% dintre conflicte au avut un caracter frecvent, în timp ce restul un caracter ocazional. Conflicte ocazionale sunt semnalate și în relațiile cu copiii, deși aceste relații sunt apreciate ca fiind relații de înțelegere.

Mobilul acestui tip de omor îl constituie gelozia (40%) și răzbunarea (26%), situație ce confirmă rezultatele altor studii, conform cărora omorul conjugal se înscrie în categoria omorului pasional [Cusson, 1998, p. 23]. O pătrime dintre agresori au antecedente penale și, dintre aceștia, mai mult de jumătate au mai comis infracțiuni de omor. Numărul mic de cazuri incluse în analiza noastră ne determină să avem unele rețineri în formularea unor idei referitoare la antecedentele penale, mai ales că alte studii pun în evidență tocmai prezența acestora într-o proporție de 44% [Cusson, Beaulieu, Cusson, 2003, p. 310]; Atitudinea victimei a fost percepută ca fiind provocatoare în mai mult de jumătate din cazuri; de asemenea, victima este considerată ca fiind vinovată în 37% din cazuri.

5.3. OMORUL CARE PRESUPUNE UCIDEREA PĂRINȚILOR

Printre omorurile comise în spațiul familial se numără și cele care presupun uciderea părinților (mamă, tată). Așa cum era de așteptat, în eșantionul nostru am avut și asemenea cazuri (N = 29). Deși este vorba despre un număr mic de subiecți, vom încerca să prezentăm câteva aspecte referitoare la aceste omoruri, în condițiile în care ideile noastre nu vor intra în contradicție cu rezultatele altor cercetări.

Mediul rural rămâne mediul în care subiecții s-au născut, își au domiciliul și în care au comis cele mai multe dintre omorurile de acest gen. Toți subiecții din lotul nostru sunt de sex masculin, studiile din alte țări subliniază slaba implicare a femeilor în uciderea propriilor părinți. Persoanele cu vârsta situată în intervalul 18–30 de ani sunt predispuse la comiterea acestor fapte, după care observăm o reducere semnificativă a numărului de subiecți care îșiucid părinții.

Subiecții cu vârsta de peste 40 de ani, inculpați pentru comiterea unei crime asupra părinților, sunt mai puțini numeroși, de altfel și numărul părinților aflați în viață este mai mic, în condițiile în care și populația cu vârsta peste 60 de ani, cât ar trebui să aibă un părinte, este redusă. Și în cazul acestor subiecți putem vorbi despre un nivel de instrucție scăzut și mediu, corelat cu un statut ocupațional scăzut.

Spre deosebire de alte tipuri de omor, remarcăm în acest caz numărul mare al persoanelor ocupate. Persoanele necăsătorite, divorțate și implicate în relații de concubinaj constituie mai mult de jumătate dintre cei care comit asemenea fapte. Părinții sunt uciși îndeosebi în propria lor locuință, pentru motive care au la bază ura și răzbunarea. Atât infractorul, cât și victimele au consumat alcool înainte de

producerea faptei. Cât despre ponderea taților uciși de către copiii lor, putem spune că este de două ori mai mare decât a mamelor ucise.

Relațiile infractorului cu părinții au fost, încă din perioada copilăriei și a adolescenței, marcate de conflicte, unele dintre acestea având un caracter ocazional (jumătate din cazuri) sau chiar frecvent (o treime din cazuri). De asemenea, sancțiunile primite în aceeași perioadă lasă să se întrevadă existența unor traume generate de pedepsele corporale aplicate, în aproximativ două treimi dintre familiile de origine ale infractorilor, atunci când comportamentul acestora nu se încadra în așteptările părinților. Insultele și interdicțiile au completat tabloul sancțiunilor la care au apelat de cele mai multe ori părinții care au devenit mai târziu victime.

5.4. OMORUL CARE PRESUPUNE UCIDEREA COPIILOR DE CĂTRE PĂRINȚI

Infanticid și filicid sunt termenii utilizați atunci când este vorba despre uciderea copiilor de către propriii lor părinți. Infanticidul rămâne totuși termenul utilizat atunci când este vorba despre uciderea unui copil cu vârsta de până la un an, în timp ce filicidul include actele de omor comise asupra copiilor cu vârsta de până la 18 ani. Lotul investigat de noi a inclus subiecți care au fost condamnați pentru săvârșirea infracțiunii de omor asupra unui copil cu vârsta de până la 18 ani (N = 26), dar a exclus din start faptele de omor săvârșite asupra copiilor de 1 an, întrucât ele fac obiectul unei infracțiuni de infanticid, infracțiune care nu a fost inclusă în cercetarea noastră. Agresorii la care vom face referiri sunt îndeosebi bărbați, dar și femei, sunt tineri și mai puțin persoane de peste 45 de ani. Nivelul de instrucție este scăzut, iar la momentul infracțiunii cei mai mulți dintre autori erau persoane neocupate.

Majoritatea au evoluat până la 18 ani în cadrul familiilor de origine, familii care aveau cel puțin 2 copii. Datele pe care le avem evidențiază chiar existența unui număr de peste 3 copii în jumătate dintre cazuri. Părinții aveau, în general, un nivel de instrucție scăzut, care se reflectă în statutul ocupațional la fel de scăzut al acestora. Cei mai mulți dintre tați erau persoane ocupate, iar mamele – atât persoane ocupate, cât și persoane neocupate. Veniturile familiei proveneau mai ales din salariu și munca în gospodărie.

Relațiile dintre părinți sunt apreciate de către infractori ca fiind de înțelegere și uneori marcate de conflicte. Relațiile dintre infractori și părinți sunt, de asemenea, percepute ca fiind relații de înțelegere, conflictele fiind doar ocazionale. Printre sancțiunile primite din partea părinților se numără, totuși, de cele mai multe ori, pedepsele corporale. Pe de altă parte, relațiile dintre agresori și partenerii lor au fost conflictuale, conflictele derulându-se atât ocazional, cât și frecvent.

Autorii omorului comis asupra unuia dintre copiii lor aveau la momentul faptei mai mult de doi copii. Relațiile pe care le aveau cu aceștia au fost caracterizate de cei mai mulți dintre agresori ca fiind conflictuale, conflictele ocazionale fiind semnalate de cele mai multe ori. În privința sancțiunilor aplicate copiilor aflați în îngrijirea lor, agresorii manifestă reticență în a face precizări. Victimele au fost, în marea lor majoritate, băieți cu vârsta de până la 10 ani. Așa cum rezultă din convorbirile avute

cu agresorii, cei mai mulți dintre copii au murit ca urmare a unor acțiuni individuale generate de răzbunare și favorizate de consumul de alcool.

5.5. FRATRICID/SOROCID

Un alt tip de omor care se poate produce în spațiul familial este cel care are ca urmare uciderea unui frate sau a unei surori. Numărul de agresori care au fost sancționați pentru săvârșirea unei fapte de omor asupra unui frate din baza noastră de date a fost foarte mic ($N = 7$). Iată de ce referirile noastre la acest tip de omor vor fi foarte scurte și făcute cu precizarea că au un caracter exploratoriu, cercetările noastre viitoare rămânând să descifreze mai multe aspecte ale omorului comis între frați.

O scurtă prezentare a subiecților noștri relevă faptul că aceștia aveau vârsta cuprinsă în intervalul 18–44 de ani, un nivel de instrucție scăzut și erau persoane fără ocupație. Infracțiunile s-au produs, în general, în locuința agresorului, pe fondul consumului de alcool, cu precădere seara și noaptea. Acțiunile au fost comise fără premeditare și au fost generate de conflicte mai vechi. Victimele sunt în totalitate bărbați, cu vârsta cuprinsă în intervalul 19–50 de ani și cu un nivel de instrucție mediu. În cele mai multe situații, atât agresorii, cât și victimele erau sub influența alcoolului, la momentul comiterii infracțiunii. Agresorii și victimele provin din familii cu mai mulți copii (2 copii și peste). Relațiile dintre agresori și părinții lor sunt apreciate ca fiind conflictuale. Doar 2 dintre agresori sunt căsătoriți și au copii. Despre aceștia putem spune că au avut relații de înțelegere cu soția și copiii lor.

5.6. VICTIMELE OMORULUI PRODUS ÎN SPAȚIUL FAMILIAL

Specificul omorului produs în interiorul familiei extinse este dat și de diferența procentuală nesemnificativă între procentele înregistrate în cazul sexului victimelor. Dacă în privința omorurilor în general semnalăm că mai mult de două treimi dintre victime sunt de sex masculin [Balica, 2005], în cazul omorurilor din familie procentele sunt asemănătoare: masculin (51,9%), feminin (48,1%). Situația este însă diferită, atunci când este vorba despre uxoricid (vezi subcapitolul referitor la tipurile de omor).

Victimele provin, în procente asemănătoare, din toate grupele de vârstă construite de noi, cu excepția celor cu vârsta până la 18 ani, care au o pondere situată undeva la jumătatea celorlalte categorii de vârstă. Nivelul de instrucție al victimelor este, în general, scăzut. Aceeași situație este valabilă și pentru statutul ocupațional, dintre persoanele ocupate (59,1%) la momentul crimei, cele mai multe având un statut ocupațional scăzut (muncitori și agricultori).

Analiza tipului de relații dintre infractori și victime ne demonstrează că victimele din spațiul familial sunt, în primul rând, soț/soție (20,7%) și concubin/concubină (22%). Părinții agresorului (11,8%), copiii (10,9%) și alte rude reprezintă categorii de persoane mai puțin agresate. Atitudinea victimelor este apreciată de infractor, în aproximativ jumătate din cazuri, ca fiind provocatoare

(această situație este asemănătoare cu cea a victimelor omorului în general). Consumul de alcool este prezent și în rândul a 60% dintre victime.

6. CONCLUZII

Investigațiile noastre relevă faptul că faptele de omor produse în cadrul familiei extinse prezintă caracteristici comune și altor fapte de omor, precum: agresorii sunt în marea lor majoritate bărbați, cu vârsta de până la 35 de ani, statut ocupațional scăzut, nivel de instrucție scăzut. Totuși, faptele de omor săvârșite între membrii familiei se diferențiază de alte fapte de acest gen prin frecvența și intensitatea contactelor dintre agresori și victime, precum și prin calitatea relațiilor dintre agresori și victime. Așa cum am arătat, observăm că, la nivelul familiei infractorului se reproduc relațiile dintre părinți, în sensul că, dacă la nivelul familiei de origine au existat conflicte între parteneri, acestea sunt prezente și la nivelul familiei pe care infractorul și-a constituit-o.

Întrucât universul anchetei derulate de noi în 2004 l-au constituit persoanele condamnate definitiv pentru săvârșirea infracțiunii de omor, lotul pe care l-am constituit noi, în care am inclus doar persoanele condamnate pentru omor comis asupra unui membru al familiei, ne determină să avem unele rețineri asupra unor idei expuse de noi. Analiza unor studii derulate de către diverși autori din literatura de specialitate, care au investigat în profunzime unele aspecte abordate și de noi, ne demonstrează că rezultatele sunt asemănătoare. Rămâne ca investigațiile viitoare să completeze, să confirme sau să infirme ideile prezentate de noi.

BIBLIOGRAFIE

1. AuCOIN, KATHY, *La violence familiale au Canada: un profil statistique 2005*, Statistique Canada, Centre canadien de la statistique juridique, Ottawa, 2005.
2. BANCIU, DAN, *Tendințe în evoluția crimei și criminalității în România*, „Revista de Criminologie, de Criminalistică și Penologie”, 2005, nr. 1.
3. BALICA, ECATERINA, *Rezultate relevante privind factorii care influențează producerea infracțiunii de omor*, Raport preliminar, Institutul de Sociologie al Academiei Române, 2004.
4. BOISVERT, RAYMOND, CUSSON, MAURICE, *Homicides et autres violences conjugales*, în: Proulx, Jean, Cusson, Maurice, Ouimet, Marc, *Les violences criminelles*, Les Presses de l'Université Laval, 1999.
5. CUSSON, MAURICE, *Criminologie actuelle*, Paris, Puf, 1998.
6. CUSSON, MAURICE, BEAULIEU, NATHALIE, CUSSON, FABIENNE, *Les homicides*, în: Szabo, Denis, Le Blanc, Marc, Ouimet, Marc, *Traité de criminologie empirique*, 3-e édition, Les Presses de l'Université de Montreal, 2003, p. 300–316.
7. MARLEAU, JACQUES D., POULIN, BERNARD, 2001, *Le filicide paternel: Synthèse eclectique des écrits, Psychiatrie et violence*, www.pinel.qc.ca/psychiatrie_violence.
8. MUCCHIELLI, LAURENT, *Les caractéristiques démographiques et sociales des meurtriers et des leurs victimes*, „Population-F”, 2004, 59(2), p. 203–232.
9. NISTOREANU, GHEORGHE și colab., *Drept Penal. Partea Specială*, București, Editura Continent XXI, 1995.
10. SZABO, DENIS, LE BLANC, MARC, OUIMET, MARC, *Traité de criminologie empirique*, 3-e édition, Les Presses de l'Université de Montreal, 2003.

FAMILIA ȘI DELINCVENȚA JUVENILĂ

MIHAELA PUȘCAȘ
DAN BANCIU

INTRODUCERE

În orice societate, familia reprezintă factorul primordial al socializării morale și integrării sociale a adolescentului, constituind cadrul fundamental în interiorul căruia sunt satisfăcute trebuințele sale psihologice și sociale (...) În consecință, orice carență a grupului familial, orice tendință de dislocare a stabilității și coeziunii familiale sunt perturbatoare în cel mai înalt grad pentru adolescent, inducându-i acestuia o serie de tulburări de personalitate și comportamente deviante¹. Chiar dacă în perioada adolescenței tinere sunt supuși influențelor diversilor factori sau „instanțe” de socializare, cum ar fi școala, grupul de prieteni, comunitatea locală etc., familiei îi revine responsabilitatea fundamentală pentru ca procesul de educație să evite erorile și să favorizeze o dezvoltare morală adecvată, care să permită schimbarea participării adolescentului la exigențele vieții sociale².

Studiul de față, realizat pe baza unei cercetări în colaborare de către Administrația Națională a Penitenciarelor și Institutul de Sociologie al Academiei Române³, pe un eșantion de 780 de minori aflați în custodia Administrației Naționale a Penitenciarelor în anul 2004, a avut ca obiective prioritare:

a. identificarea cauzelor și condițiilor care generează sau favorizează apariția unor comportamente deviante și delincvente în rândul minorilor internați în centre de reeducare și penitenciare pentru minori și tineri;

¹ Dan Banciu, Sorin M. Rădulescu, Marin Voicu, *Adolescența și familia*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 291.

² Sorin M. Rădulescu, Dan Banciu, *Introducere în sociologia delincvenței juvenile*, București, Editura Medicală, 1990, p. 30.

³ Cercetarea a avut ca temă „Minorul în conflict cu legea penală: delincvent sau victimă?” și s-a realizat pe baza unui protocol de colaborare între cele două instituții amintite.

b. identificarea factorilor care determină victimizarea unor adolescenți, conducând la perceperea acestora ca fiind „minori în pericol”, „minori în conflict cu legea penală”, „minori cu tulburări de personalitate” etc., ca și relevarea importanței influenței acestor factori în generarea comportamentului delinvent al tinerilor;

c. avansarea unor soluții și propuneri de prevenire și diminuare a actelor de delincvență juvenilă.

Principalele metode și tehnici de cercetare utilizate au fost:

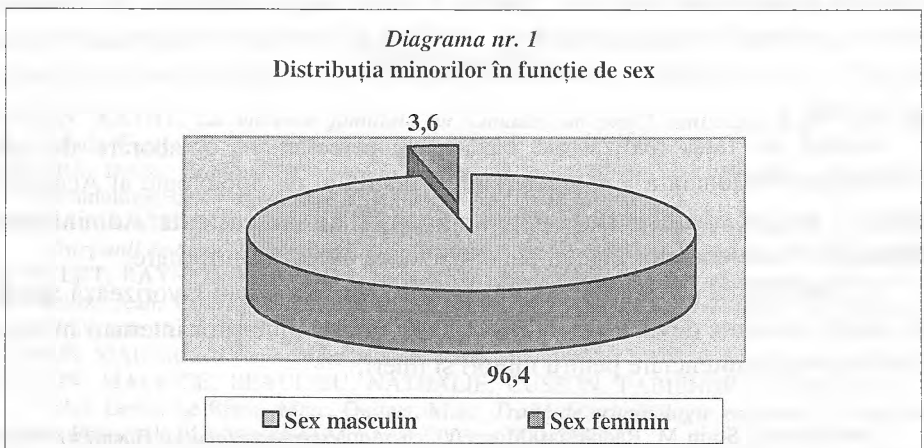
a. interviul, structurat pe baza unui chestionar, care a inclus 79 de itemi;

b. analiza datelor existente în dosarele de penitenciare ale minorilor internați, precum și a datelor din dosarele medicale, fișele de evidență, caietele de observație ale asistenților sociali privind minorii internați;

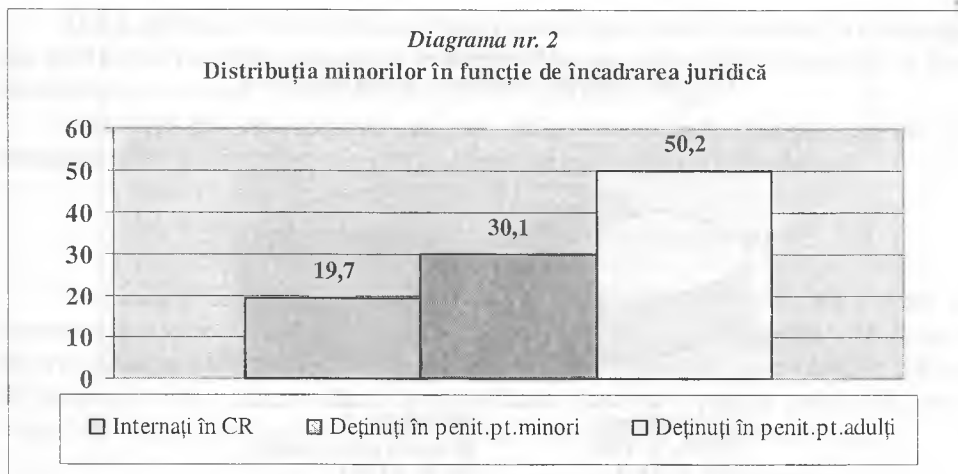
c. studii de caz asupra unor minori aflați în custodia Administrației Naționale a Penitenciarelor.

1. STRUCTURA ȘI CARACTERISTICILE LOTULUI DE MINORI INVESTIGAT

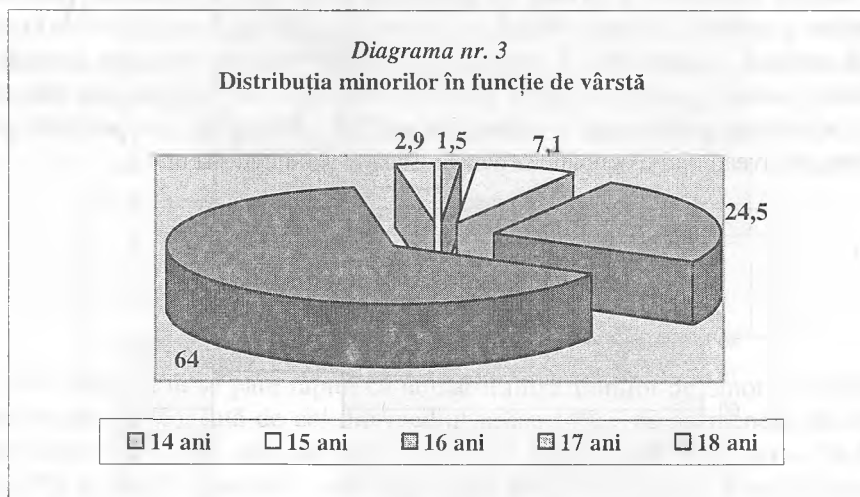
Din punctul de vedere al distribuției pe sexe, majoritatea covârșitoare a minorilor internați în diversele centre de reeducare și penitenciare pentru minori și tineri erau de sex masculin (96,4%), în timp ce doar 3,6% erau de sex feminin (vezi diagrama nr. 1).

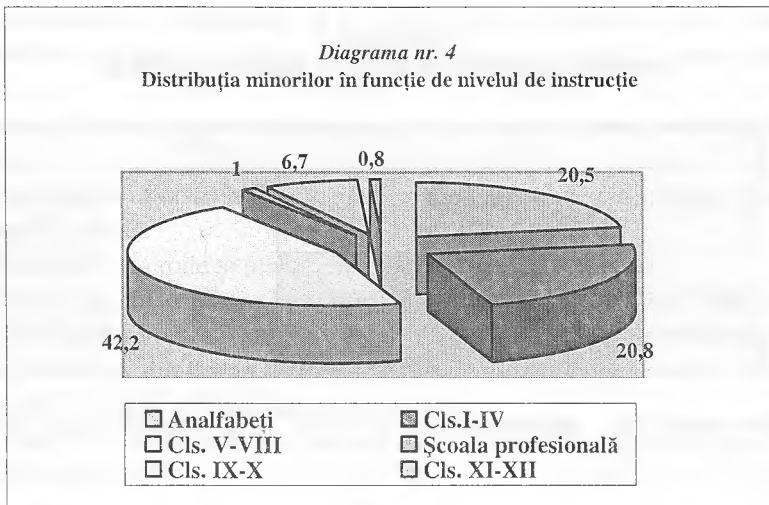
Din punct de vedere al încadrării juridice, 48,3% dintre minori erau condamnați definitiv la pedeapsa închisorii, 22,1% sancționați cu măsura educativă a internării într-un centru de reeducare, 19,9 arestați preventiv, iar 9,7% condamnați în primă instanță, aceștia aflându-se, în cea mai mare proporție, într-un penitenciar, fie pentru adulți, fie pentru minori și tineri (vezi diagrama nr. 2).

Din punct de vedere al vârstei, mai mult de două treimi dintre minorii internați aparțineau segmentului de vârstă de 17 ani, în timp ce aproximativ o pătrime dintre minorii internați aveau vârsta de 18 ani, cei cu vârste între 14–16 ani deținând ponderi mult mai reduse (vezi diagrama nr. 3).

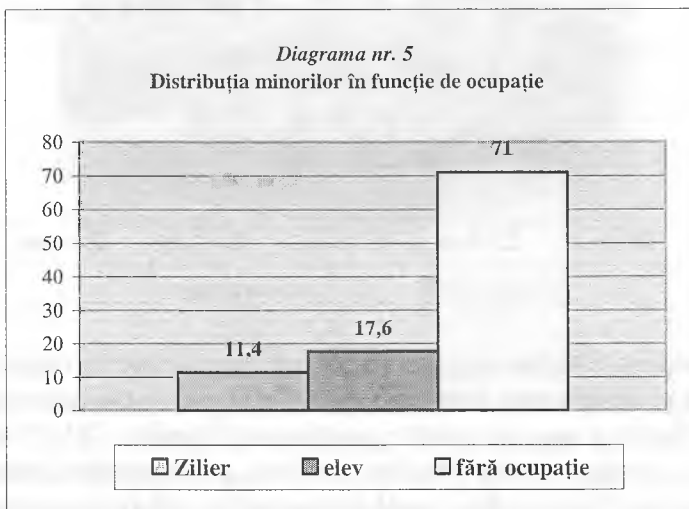

Din punctul de vedere al pregătirii școlare, minorii internați erau în majoritate absolvenți ai învățământului gimnazial – 42,2%, urmași de cei care aveau între 1–4 clase – 28,8%. Ni se pare îngrijorător numărul analfabeților – 20,5% – și faptul că pe măsură ce crește numărul claselor absolvite, scade numărul minorilor: 9–10 clase – 6,7%, 11–12 clase 0,8%, școală profesională – 1% (vezi diagrama nr. 4).

În cazul fetelor, nivelul de instrucție al acestora este și mai precar decât al băieților: proporția persoanelor analfabete fiind de 35,7%, spre deosebire de 20% la băieți; de asemenea, dacă băieții frecventaseră ciclul primar în proporție de 30%, fetele o făcuseră în proporție de doar 20%.

Aceste caracteristici școlare ale populației investigate îngreunează procesul de recuperare a acestora, deoarece abandonul școlar este o formă de excludere de la o viață socială normală, determinând o diminuare a perspectivelor de integrare profesională, familială și socială. Lipsa unui nivel satisfăcător de instrucție influențează, cum este și firesc, activitatea profesională a subiecților care, datorită lipsei unei pregătiri școlare adecvate, nu aveau nici o ocupație la data arestării (vezi diagrama nr. 5).

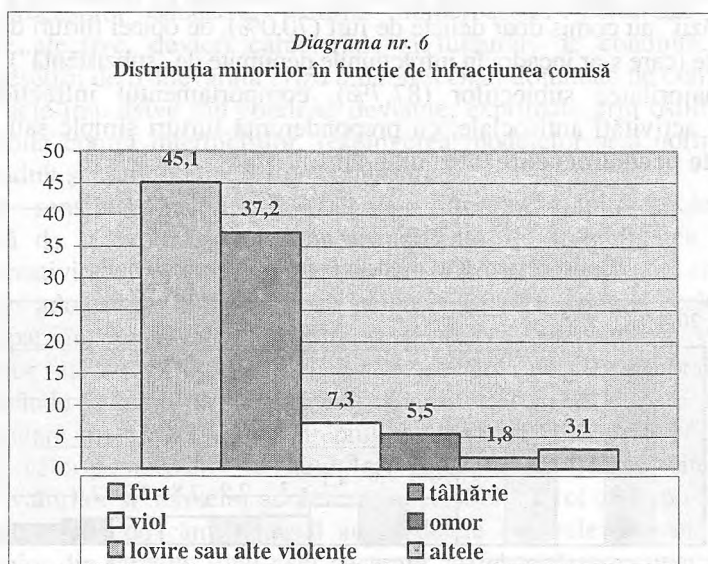

Dacă, pe ansamblul lotului de minori investigați, ponderea celor fără ocupație era de 71,0%, în schimb numărul minorilor care nu aveau nici o ocupație la data arestării era mai mare în mediul urban (67%) față de cel rural.

Așa cum era de așteptat, cei mai mulți minori fără ocupație provin din categoria celor analfabeți și din cea a absolvenților învățământului primar.

2. TIPOLOGIA DELICTELOR COMISE DE MINORI

Din totalul delictelor comise de minorii investigați, cea mai mare parte au reprezentat-o cele împotriva patrimoniului și, în special, **furturile** (de bani și diverse obiecte sau valori din locuințe particulare, magazine, autoturisme, furturi de buzunare etc.), care au devenit modalitatea frecventă pentru procurarea unor bunuri de care minorii au fost privați în familia de origine (diagrama nr. 6).

De remarcat ni se pare faptul că numărul infracțiunilor de omor este dublu în mediul rural (8,5%), față de cel din mediul urban (4%); de asemenea, din totalul infracțiunilor săvârșite, cele de viol au cea mai mare pondere la sate – 14,6% și doar 3,9% la orașe. În schimb, infracțiunile de furt și tâlhărie au avut loc mai ales în mediul urban: furt – 49,7% (rural – 35%) și tâlhărie – 38,3% (rural – 35%).

Dinamica infracțiunilor este determinată și de vârsta delincvenților: pe măsură ce aceștia înaintează către maturitate crește numărul delictelor și comportamentele infracționale se diversifică. Astfel, în cazul minorilor care au vârsta de 14 ani, predomină delicturile de **furt** (75,0%) și **viol** (25,0%), în timp ce pe măsura înaintării în vârstă încep să apară și să se amplifice delicturile de **omor**: 3,6% fiind comise de minorii cu vârsta de 15 ani, 4,0% de cei cu vârsta de 16 ani, 6,4%

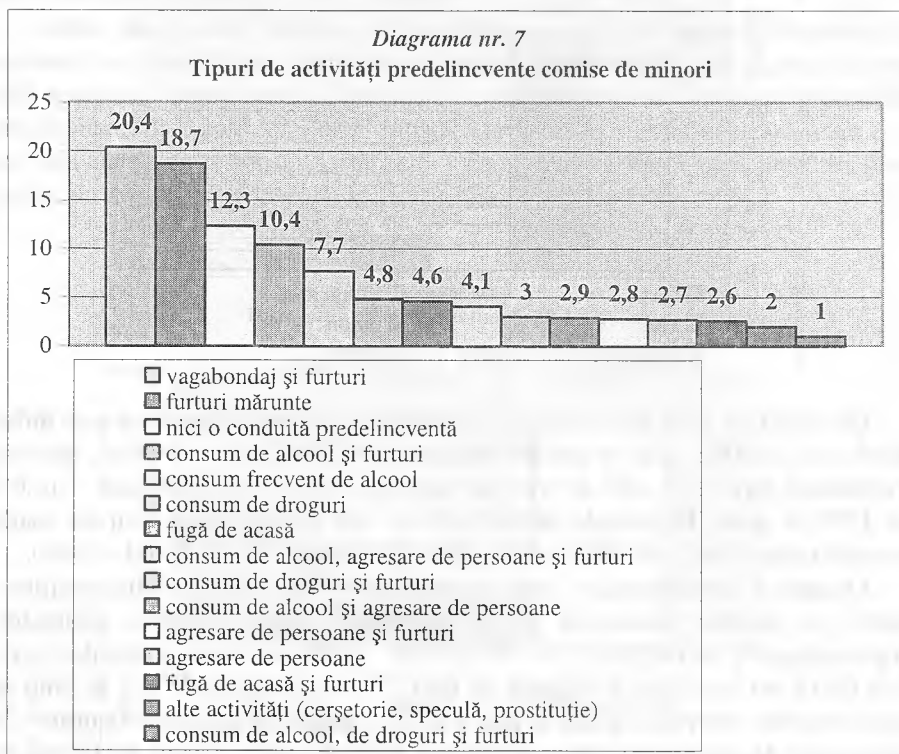
de cei cu vârsta de 17 ani și 9,0% de minorii care au vârsta de 18 ani la data comiterii delictului. În schimb, delictele de **tâlhărie** au fost comise cu predilecție de minorii care au vârsta de 17 și respectiv 18 ani.

O analiză a comportamentului infracțional, din perspectiva nivelului de educație a subiecților, ne indică faptul că minorii cu un grad de instrucție mai ridicat (9–10 clase) se regăsesc mai ales în categoria autorilor de omoruri și violuri – câte 13,5%; pe de altă parte, din această categorie se recrutează cei mai puțini autori de furturi (21,2%), dar cei mai mulți autori de tâlhării (42,3%). În schimb, din grupul minorilor cu studii primare provin cei mai mulți autori de furturi (50%) și de tâlhărie (37,3%).

Aproximativ 10% (cea mai mare pondere) dintre autorii infracțiunilor de viol au fost crescuți în familiile de origine, iar delictele cu violență cunosc cea mai ridicată pondere la minorii crescuți în familii reconstituite.

Este relevant faptul că minorii proveniți din centrele de plasament și așa-numiții „copii ai străzii” au comis doar delict de furt (70,0%), de obicei furturi de alimente și îmbrăcăminte (care s-ar încadra în infracțiunile denumite de „subzistență”).

La majoritatea subiecților (87,7%), comportamentul infracțional a fost precedat de activități antisociale, cu preponderență furturi simple sau asociate cu alte **conduite predelinvente** (vezi diagrama nr. 7).

Activitatea predelinventă cel mai puțin intensă apare la infractorii condamnați pentru viol, care, în 39% din cauze, nu au desfășurat anterior delictului alte activități antisociale, urmați de cei condamnați pentru omor și agresiuni – 26%.

În schimb, în cazul infracțiunilor contra proprietății, constatăm o activitate predelinventă intensă, astfel încât doar 5,7% dintre cei condamnați pentru furt nu au comis activități predelinvente și 10% în cazul tâlhăriilor.

3. FUNCȚII ȘI DISFUNCȚII ALE FAMILIEI ȘI INFLUENȚA ACESTORA ASUPRA COMPORTAMENTULUI MINORILOR

Adolescența este cea mai complexă perioadă de dezvoltare a omului în drumul său către maturitate, perioadă ce se caracterizează printr-un ansamblu de transformări de natură bio-psiho-socială, care definesc încheierea heteronomiei morale și stabilizarea personalității. Această perioadă ridică mari dificultăți în calea realizării procesului educativ, datorită numeroaselor perturbări fiziologice, dezechilibre afective, devieri caracteriale și tulburări de conduită. Specialiștii vorbesc, adeseori, de o adevărată *criză a adolescenței* dominată de conflicte interne și externe, acte impulsive sau conduite deviante, exprimate prin ostilitatea față de părinți, revolta contra interdicțiilor, respingerea modelelor și a normelor morale impuse de adult și comportamente de contestare.

Etapă sensibilă pentru dezvoltarea viitorului adult, adolescența este caracterizată de o evoluție biologică diversificată, de instabilitatea conduitei și afirmarea creativității, concretizată în numeroase inițiative personale, care, adeseori, îl așează pe adolescent în conflict cu ceilalți. În acest context, cele mai multe conflicte apar în relațiile cu părinții și profesorii. Dependenta economică a adolescenților față de părinți nu implică și respectarea normelor morale impuse de adult. Opunându-se adulților, adolescenții își afirmă dorința de a fi autonomi din punct de vedere moral, de a avea dreptul la identitate personală, prin contestarea universului valorico-normativ al adulților, perceput ca fiind străin, chiar opus idealurilor, valorilor și normelor adolescentine. Astfel, un rol deosebit în dobândirea identității personale de către tânăr îl au modelele culturale ale societății, care se suprapun celor din familie, fiind deci necesară, astfel, realizarea unei armonii între dezvoltarea biopsihologică, cea socială și culturală, ca scop principal al educației.

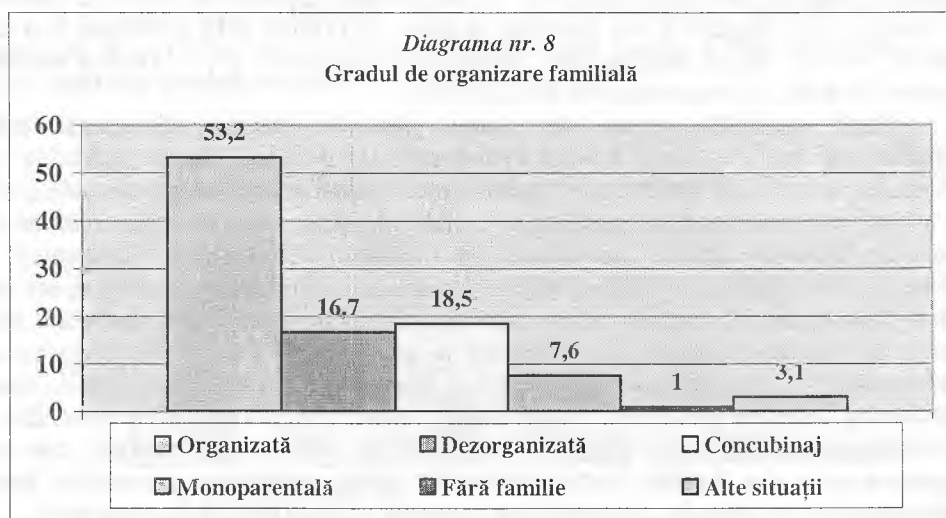
În contextul celor prezentate, unul dintre obiectivele studiului l-a constituit identificarea caracteristicilor familiilor minorilor delinvenți, precum și măsura în care acestea au influențat evoluția subiecților.

De cele mai multe ori, absența familiei este cauza pe seama căreia este pus eșecul socializării persoanelor care intră în conflict cu legea. Cu toate acestea, datele reieșite din cercetarea noastră readuc în discuție problema climatului familial în care se produce creșterea și educarea copiilor, a modului în care familia reușește să-și îndeplinească funcțiile de bază: transmiterea corectă a valorilor și normelor sociale și solidaritatea/suportul membrilor săi. Aceste date au evidențiat faptul că gradul de organizare și coeziunea familiei, climatul conjugal, relațiile intrafamiliale, ca și modelul educativ promovat de părinți influențează puternic socializarea

morală a copiilor și adolescenților. În schimb, existența unor disfuncții în organizarea vieții de familie (analfabetismul părinților, lipsa lor de ocupație, situația materială precară, alcoolismul și bolile părinților, antecedentele penale ale părinților etc.) conduce la disoluția treptată a funcțiilor educative și de socializare ale acesteia, la promovarea unor „modele” inadecvate de educație morală, bazate pe violență și abuz asupra copiilor și, implicit, la apariția unor comportamente deviante și delincvente în rândul minorilor care provin din asemenea familii.

3.1. GRADUL DE ORGANIZARE FAMILIALĂ

Datele cercetării relevă că mai mult de jumătate dintre minori provin din familii organizate (53,2%), în timp ce doar 18,5% sunt din familii dezorganizate, 16,7% aparținând unor familii monoparentale și 7,6% fiind din familii concubine, ceea ce confirmă că nu atât gradul de organizare familială influențează educația și socializarea copiilor, cât mai ales funcționalitatea acesteia, în sensul îndeplinirii normale a cerințelor și exigențelor educative (vezi diagrama nr. 8).

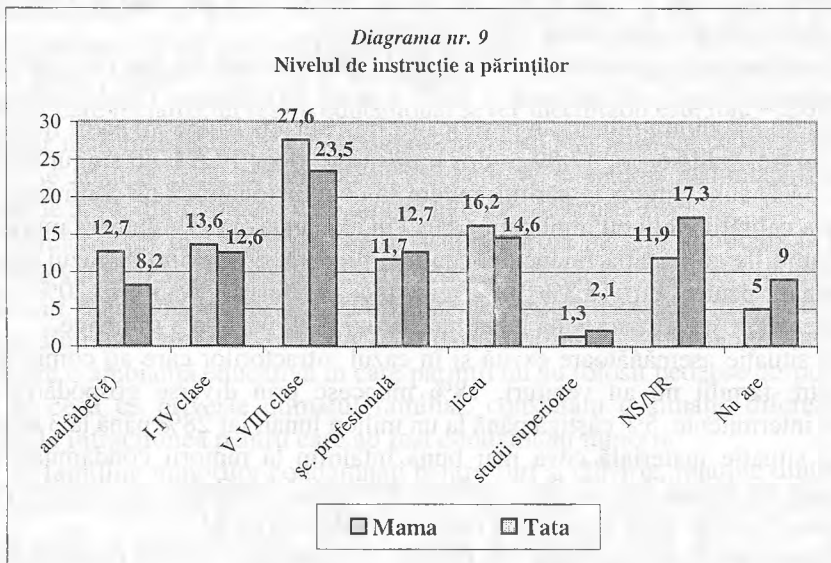

Considerăm că familiile atipice (dezorganizate prin divorț, monoparentale sau concubine) nu constituie *a priori* un factor favorizant al delincvenței, decât în măsura în care împiedică realizarea funcției de bază: educarea și socializarea copiilor. Doar în măsura în care familia dezorganizată este caracterizată de o incapacitate psihologică, pedagogică și morală datorată lipsei autorității părintești și a controlului, ea se constituie într-un context care favorizează socializarea defectuoasă. În acest sens, apreciem că este esențială nevoia minorului de a avea acasă un spațiu în care să se simtă în siguranță. Pentru aceasta, el are nevoie de părinți calmi, înțelegători, flexibili în relațiile cu copilul, dar consecvenți exigențelor impuse. Orice copil are nevoie să simtă că părinților le pasă și se ocupă de el, că iau parte la evenimentele și

problemele din viața lui. Toate acestea într-un cadru în care să învețe disciplina, autocontrolul și modurile de folosire responsabilă a libertății.

3.2. NIVELUL DE INSTRUCȚIE AL PĂRINȚILOR

Acesta reprezintă un indicator important în realizarea funcționalității familiei, mai ales în privința constituirii unui **stil educativ** adecvat creșterii și educării minorilor. Or, din datele cercetării rezultă că nivelul de instrucție al părinților minorilor investigați este extrem de scăzut, fiind comparabil cu cel al minorilor investigați (vezi diagrama nr. 9).

Nivelul de școlarizare al părinților corelează cu cel al subiecților – 19,5% dintre tații minorilor analfabeți fiind la rândul lor analfabeți, la fel ca și 29,5% dintre mamele acestora. Pe măsură ce minorii investigați au absolvit mai multe clase, constatăm că și părinții acestora au avut un nivel de instrucție asemănător, astfel încât în categoria minorilor cu 9–10 clase nu întâlnim nici un părinte analfabet, apărând primii părinți cu studii superioare (6%).

Având în vedere că minorii care au făcut obiectul studiului au cunoscut în majoritate eșecul școlar, iar părinții nu au capacitatea de a-i ajuta, deoarece ei înșiși sunt lipsiți de o instrucție adecvată, aceștia vor fi incapabili să-și interiorizeze normele și valorile propuse de școală și să utilizeze ca modele de viață pe propriii profesori. Ca efect, atitudinea lor față de școală va fi una ostilă, succesul școlar își va pierde treptat valoarea, locul lui fiind luat de modelul „șmecherului” sau „afaceristului”, care a reușit peste noapte, sau al tânărului realizat în străinătate.

Deși comportamentul adolescenților prezintă oarecare instabilitate și impulsivitate, un mediu familial impregnat de carențe educative poate agrava

aceste tendințe, stimulându-i să adopte moduri inadecvate de interpretare a situațiilor contrariante și frustrante și să aibă conduite inadaptate social. Specific conduitei morale a adolescenților inadaptați este disocierea între viața cognitivă și cea afectivă, lipsa de motivație a respectării normelor morale și mai ales incapacitatea de interiorizare a semnificației acestora.

3.3. SITUAȚIA MATERIALĂ A FAMILIEI

Datele cercetării relevă că aproximativ 27,6% dintre subiecți sunt familii cu venituri până la 3 milioane, 19% cu venituri intermitente obținute din prestarea unor munci cu ziua, 7% nu au nici un fel de venit, 7,8% au până la 1 milion, iar 17,3% dintre familii obțin lunar între 3–5 milioane.

Pe măsură ce veniturile cresc, numărul familiilor este tot mai mic, astfel încât 10,4% câștigă între 5–10 milioane și 8,6% – peste 10 milioane. Dacă ținem cont de faptul că 26,8% dintre minori au peste patru frați/surori, 15,8% au patru frați/surori, 14,9% au trei frați/surori, 17,8% – doi frați/surori, doar 17,6% un singur frate/soră și doar 6,7% sunt singuri la părinți, putem să concluzionăm că ne confruntăm cu o scădere a calității vieții cu implicații adânci în existența și dezvoltarea familiei.

Famiiliile cu situația financiară cea mai precară le întâlnim în cazul minorilor condamnați pentru furt: 8,8% nu aveau nici un fel de venituri, 20% venituri intermitente, 10% venituri până la un milion, iar 30% până la 3 milioane.

O situație asemănătoare există și în cazul infractorilor care au comis tâlhării: 7% dintre familii nu au venituri, 18% muncesc prin diverse gospodării, având venituri intermitente, 5% câștigă până la un milion lunar, iar 28% până la 3 milioane.

O situație materială ceva mai bună întâlnim la minorii condamnați pentru viol, unde nu există familii fără venituri, procentul familiilor cu venituri până la 3 milioane fiind de 31% iar al celor între 3–5 milioane de 21%.

Este limpede că realitatea din familiile segmentului studiat rezzonează amplu la ceea ce se întâmplă în viața economico-socială, că la nivelul acestui grup se reflectă deosebit de intens dificultățile sociale cu care se confruntă majoritatea populației din țara noastră în ultimul deceniu.

3.4. STAREA DE SĂNĂTATE A PĂRINȚILOR

În 23,8% din familii, mama este bolnavă cronic, în 13,6% tatăl, la care se adaugă 16,9% consumatori de alcool (tatăl). Din această perspectivă, cele mai multe probleme le întâlnim în rândul minorilor care nu au frecventat niciodată școala, ai căror tați (44,5%) au: un handicap fizic (6%), sunt bolnavi cronic (13,5), bolnavi psihic (2,5%) sau consumă în mod excesiv alcool (22,5%). O situație diferită întâlnim la minorii cu un nivel ridicat de instrucție (9–10 clase), ai căror părinți au o stare de sănătate mai bună (63,5%), neexistând nici un caz de handicap fizic.

Cel mai ridicat procent al taților bolnavi cronic îl întâlnim în categoria minorilor care au absolvit ciclul gimnazial și, în general, nu și-au continuat studiile.

Starea de sănătate a mamelor cunoaște o situație asemănătoare: minorii analfabeți provin din familii unde mamele, în proporție de 38%, sunt bolnave cronic (30%), psihic (1,5%), au un handicap (1,5) sau consumă alcool în exces (5%). La celelalte categorii de minori, aceste procente se diminuează, menținându-se la cote alarmante: 22,7% dintre mamele minorilor cu studii primare sunt bolnave cronic și 23 % dintre mamele celor cu studii gimnaziale.

3.5. CLIMATUL EDUCATIV ÎN CARE ARE LOC SOCIALIZAREA

În 31,6% dintre familii, se manifestau conflicte între părinți, iar în 19,2% aceștia erau despărțiți în fapt. În acest climat, stilul educativ al părinților/al celor care i-au crescut este definit ca fiind îngăduitor de către 41,2% dintre minori, indiferent – 13,5%, sever-echitabil – 19,7% și ambivalent – 13,3%. În ciuda faptului că numărul minorilor care reclamă un regim educațional sever inechitabil este mic – 2,6%, există un număr mult mai mare – 17,3%, asupra cărora au fost utilizate pedepse corporale, la care se adaugă 7,1% amenințați și insultați, 4,7% minori maltratați fizic și un procent de 5,8% dintre minori care au fost alungați de acasă.

Numărul cel mai mare de minori asupra cărora părinții au recurs la pedepse corporale sunt cei analfabeți, din rândul cărora 22% au fost adeseori loviți pentru *a se cuminiți*. Din nou, minorii cu studii liceale înregistrează cel mai mare procent (73,1% din rândul acestora) de situații în care familiile de proveniență s-au străduit să asigure o ambianță educativă în care părinții nu au folosit pedepse corporale.

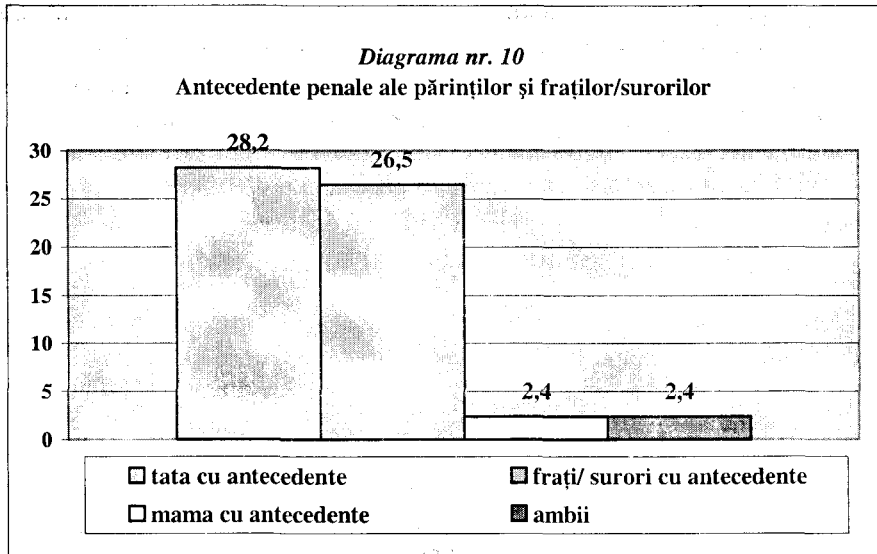
În ceea ce privește climatul familial, constatăm o situație diferențiată, în funcție de infracțiunea pentru care au fost condamnați minorii.

În familiile minorilor condamnați pentru furt și tâlhărie, relațiile dintre părinți erau puternic marcate de conflicte în 33% din cazuri (pentru fiecare infracțiune), iar în 20% dintre acestea părinții erau despărțiți deja. În cazul autorilor infracțiunilor de viol, constatăm cel mai ridicat procent de familii (55%) în care climatul era unul de înțelegere între cei doi soți. De remarcat că familiile în care părinții sunt despărțiți le regăsim la minorii condamnați pentru o diversitate de delictе, astfel: 21% omor, 19,5% viol, 20% furt, 20% tâlhărie, 7% agresiuni.

3.6. ANTECEDENTE PENALE ALE PĂRINȚILOR ȘI FRAȚILOR/SURORILOR

De remarcat este faptul că părinții și frații minorilor infractori au comis la rândul lor delictе, ponderea taților cu antecedente penale fiind de 28,2%, iar cea a fraților/surorilor minorilor internați fiind de 26,5%, doar în 2,4% dintre cazuri ambii părinți având antecedente penale (vezi diagrama nr. 10).

Numărul taților cu antecedente penale este cel mai mare în cazul infracțiunilor de omor (30,2%) și viol (30%), în timp ce în cazul mamelor cu antecedente, pe primul loc se situează cele ai căror copii au comis infracțiuni de viol (3,5%). În schimb, autorii infracțiunilor de furt au cel mai mare procent de părinți în care ambii au antecedente penale (3%).

Având în vedere rezultatele obținute, considerăm că familia, ca principal mediator al interacțiunilor dintre copil și comunitate, în absența realizării la parametrii optimi ai funcției de educare și socializare a copiilor, nu poate contribui la învățarea unor comportamente în acord cu normele și valorile sociale, care inițial se realizează prin imitația conduitei părinților și a relațiilor dintre aceștia, dintre aceștia și comunitate. De altfel, nu mai constituie o noutate faptul că familia este mediul în care copilul trăiește și își apropie primele experiențe de viață care vor sta la temelia comportamentelor ulterioare din societate. Într-o atmosferă familială viciată de prezența atâtor factori perturbatori – sărăcie, degradare umană, boală, antecedente penale, valorile morale și sociale transmise nu mai pot fi concordante cu cele promovate la nivel social. De altfel, cea mai mare parte dintre minorii care au constituit obiectul cercetării provin în mare măsură din familii defavorizate, aflate în situații de risc, situații care pot influența dezvoltarea ulterioară a copilului, accentuând posibilitatea ca el să devină o victimă. Aceste „riscuri”, cu potențial criminogen asupra conduitei minorilor, existente la nivelul familiei pot fi grupate astfel:

a. riscuri fiziologice: părinți bolnavi sau cu dizabilități, părinți consumatori de alcool;

b. riscuri socio-culturale: stimulare intelectuală și culturală săracă, violență intrafamilială, absența unor modele comportamentale pozitive, care să valorizeze munca, respectul celorlalți și al normelor sociale, traiul cinstit;

c. riscuri economice: părinți șomeri sau ale căror venituri situează familia la limita de jos a sărăciei, familii în care există mulți copii;

d. riscuri educaționale: relații conflictuale între părinți, abuzuri și pedepse fizice, relaționare lipsită de implicare afectivă, practici deficitare ale educației parentale, lipsa satisfacției școlare și a încrederii în sine.

PRINCIPALELE DIRECȚII TEORETICO-METODOLOGICE DE ABORDARE A RECIDIVEI

CRISTINA DĂMBOEANU

Cele mai multe țări se confruntă, în prezent, cu rate ridicate ale recidivismului, situație care a generat numeroase preocupări în rândul reprezentanților instituțiilor cu rol de control și prevenire a fenomenului infracționalității. De exemplu, în Statele Unite¹, 67,5% dintre deținuții eliberați în 1994 au fost rearestați, iar 46,9% au fost recondamnați într-o perioadă de trei ani. Procente asemănătoare se înregistrează și în Marea Britanie², unde, în decursul a doi ani, 56% dintre condamnații eliberați în anul 1994 și 54% dintre cei care au primit o sentință comunitară în același an, au recidivat. Într-un raport³ elaborat recent de Ministerul de Interne din această țară se arată faptul că, *anual, costurile recidivei foștilor condamnați se ridică la cel puțin 11 miliarde de lire sterline, iar cele produse de pedepsele comunitare se adaugă acestor dificultăți financiare, care apăsă asupra sistemului justiției penale*. Pe fondul acestor tendințe, măsurile privind reducerea infracționalității, în general, și a recidivismului, în particular, au devenit unul dintre obiectivele prioritare ale activității guvernelor din mai multe țări. Eforturile sunt orientate către elaborarea și implementarea unor strategii mai ample, care să asigure eficientizarea nu numai a procedurilor juridice, ci și a celor care țin de reintegrarea infractorilor în societate, recunoscându-se faptul că, de cele mai multe ori, aceștia prezintă, spre deosebire de restul populației, un întreg complex de nevoi sociale cărora trebuie să li se răspundă în mod adecvat.

Experții și cercetătorii din mai multe țări, în special cei din spațiul academic american, și-au concentrat atenția asupra identificării și explicării cauzelor, sociale și individuale, care favorizează reiterarea conduitelor infracționale. Unii dintre aceștia s-au axat asupra influenței pe care o exercită diferitele tipuri de intervenții penale asupra comportamentului criminal, sugerând că recidivismul reprezintă un

¹ P.A. Langan, D.J. Levin, *Recidivism of Prisoners Released in 1994*, Bureau of Justice Statistics, US Department of Justice, Office of Justice Programs, iunie 2002, NCJ 193427.

² C. Kershaw, *Reconviction of Offenders Sentenced or Released from Prison in 1994*, Home Office Research and Statistics Department, „Research Findings”, 1999, no. 90.

³ *Reducing Re-offending*, National Action Plan, Home Office Communication Directorate, iulie 2004.

indicator al eșecului sistemului juridic de a reforma conduitele antisociale și delincvențe ale indivizilor. Alții au invocat anumite caracteristici biologice sau psihice care predispun persoanele care le posedă la comiterea frecventă a unor acte de violență și agresivitate, indiferent de situațiile sociale sau etapele din ciclul vieții acestora. În fine, o serie de autori și-au centrat discursul asupra contextelor și circumstanțelor sociale, stilurilor de viață și subculturilor specifice infractorilor, susceptibile a le consolida și amplifica acestora motivațiile antisociale de a săvârși diverse acte deviate și criminale.

David Farrington⁴ a argumentat, în acest sens, încă din anul 1992, că majoritatea modelelor sociologice și criminologice clasice de analiză a comportamentului infracțional au încercat să explice diferențele între delincvenți și non-delincvenți abordând o viziune statică, neglijând stabilitatea și continuitatea comportamentelor antisociale, din copilărie până în adolescență și în etapa tinereții și a maturității. De asemenea, cele mai multe dintre aceste teorii, considera autorul, nu numai că au ignorat importanța factorilor biologici și psihologici, dar s-au și focalizat asupra activității delincvențe din timpul adolescenței, adică din acea perioadă în care conduitele problematice sunt prevalente, elaborând o serie de constructe teoretice aplicabile exclusiv acestei perioade particulare din viața unui individ. În mod similar, R. Sampson și J. Laub⁵ au subliniat faptul că majoritatea modelelor existente în literatura de specialitate au ignorat atât semnificația teoretică a caracteristicilor copilăriei și a legăturii dintre conduita individului din această perioadă și conduita sa ca adult, cât și relevanța tranzițiilor sociale și a factorilor care pot explica decizia indivizilor de a-și înceta activitatea delincventă sau criminală.

1. PERSPECTIVA „REABILITĂRII INFRACTORULUI”

În rândul creatorilor de politici penale, ca de altfel și în cel al cercetătorilor, există numeroase controverse cu privire la eficiența diferitelor tipuri de abordări juridice, la abilitatea lor de a diminua frecvența și gravitatea actelor antisociale și de a reforma conduita infracțională. Pe de o parte, anumiți experți și practicieni au subliniat eșecul acțiunilor de reabilitare socială a infractorului „de carieră”, axate pe forme specifice de tratament și educație, pledând pentru necesitatea înăsprii pedepselor, pentru utilizarea sentințelor mandatorii minime și a instituționalizării, pe termen lung, a acelor cazuri „irecuperabile” de infractori cronici, cu istorii bogate ale criminalității violente; pe de altă parte, există specialiști care au demonstrat capacitatea limitată a modelului retributiv, fundamentat pe argumentele utilitariste ale „descurajării” (*deterrence*) și „incapacității” (*incapacitation*) de a influența, în mod pozitiv, comportamentul infractorilor periculoși, argumentând fie că închisoarea și, în general, unitățile corecționale reprezintă veritabile „școli ale

⁴ David P. Farrington, *Developmental and Life Course Criminology: Key Theoretical and Empirical Issues*, în „Criminology”, 2003, vol. 41, nr. 2, p. 221–256.

⁵ Robert J. Sampson, John H. Laub, *Crime and Deviance in the Life Course*, în „Annual Review of Sociology”, 1992, vol. 18, p. 63–84.

crimei”, fie că regimurile de detenție au un caracter nociv, degradant și distructiv asupra individului, împiedicând adaptarea sa ulterioară la societate, una din consecințele posibile fiind reînțoarcerea acestuia la stilurile de viață criminale.

O primă direcție de abordare a recidivei este, în consecință, aceea care urmărește testarea sau dezvoltarea unor modele explicative ale impactului pe care îl exercită diferitele tehnici și proceduri corecționale asupra comportamentului infracțional. Această orientare include o serie de studii retrospective, longitudinale sau transversale, bazate pe metoda cvasi-experimentului, care compară nivelurile de recidivă ale infractorilor supuși unor tipuri diferite de sentințe sau programe de tratament. Acest tip de abordare are o importanță practică deosebită, prin aceea că identifică principalele disfuncții ale instituțiilor corecționale, aducând contribuții nemijlocite în domeniul perfecționării regimului sancționator.

1.1. ȘCOALA CLASICĂ DE CRIMINOLOGIE. TEORIA „DESCURAJĂRII” COMPORTAMENTULUI INFRAȚIONAL

Această concepție plasează accentul asupra noțiunilor de liber arbitru, inițiativă personală și raționalitate⁶. Reprezentanții teoriei privesc infracțiunea ca derivând din actul de voință individuală al infractorului, care are libertatea de a decide dacă se angajează sau nu în activități infracționale, decizie care are întotdeauna la bază un calcul rațional, efectuat asupra costurilor și beneficiilor derivate dintr-o asemenea implicare⁷. Anumiți indivizi vor săvârși infracțiuni ori de câte ori această activitate li se va părea mai profitabilă, în timp ce alții își vor reprima astfel de conduite antisociale, deoarece, în raport cu avantajele pe care le oferă infracțiunea, prevalează unul dintre cele mai importante costuri ale acesteia, și anume pedeapsa.

Aplicată politicii penale, teoria susține ideea conform căreia numai prin înăsprirea legislației penale criminalitatea va putea fi, dacă nu eradicată, cel puțin menținută la un nivel tolerabil în societate⁸. Unii autori au argumentat, în acest sens, că o creștere a severității sancțiunilor îi va determina pe anumiți indivizi să considere că o nouă infracțiune ar fi prea costisitoare în raport cu o serie de avantaje obținute în condiții de libertate (pierderea veniturilor, stigmatizarea etc.), în timp ce alții⁹ au sugerat că acumularea pedepselor erodează, treptat, motivația infracțională, producând infractorilor diferite reacții, precum creșterea fricii de sancțiuni și conștientizarea faptului că arestul sau condamnările anterioare influențează stabilirea noii sentințe etc.

⁶ James Q. Wilson, *On Deterrence*, în E. McLaughlin, J. Muncie, G. Hughes (ed.), *Criminological Perspectives*, Sage Publication, 2001, p. 333–341.

⁷ C. Spohn, D. Holleran, *The Effects of Imprisonment on Recidivism Rates of Felony Offenders*, în „Criminology”, 2002, vol. 40, nr. 2, p. 329–357.

⁸ McGuire, *Criminal Sanctions versus Psychologically Based Intervention with Offenders*, în „Psychology, Crime and Law”, 2002, vol. 8, p. 183–208.

⁹ L. Song, R. Lieb, *Recidivism: The Effects of Incarceration and Length of Time Served*, Washington State Institute for Public Policy, septembrie 1993.

Dincolo de aceste argumente pur teoretice, întrebarea pe care și-au pus-o o serie de practicieni și cercetători a fost în ce măsură această înăsprire a pedepselor poate, în mod real, influența conduita ulterioară a infractorului de carieră. Constatările celor mai multor cercetări și metaanalize au evidențiat, aproape în mod constant, existența unei relații de inversă proporționalitate între severitatea pedepsei și rata ulterioară de recidivă. Paul Gendreau¹⁰ a sintetizat, de pildă, concluziile mai multor studii întreprinse asupra unor grupuri de infractori asemănători din punctul de vedere al unor caracteristici personale și sociale. Indiferent dacă aceste studii au comparat loturi de indivizi încarcerați pe termen lung cu loturi de deținuți condamnați pe termen mai scurt, precum și indivizi sancționați cu pedeapsa cu închisoarea cu alții cărora li s-au aplicat sentințe comunitare, ori infractorii supuși unor sentințe mai dure cu cei cărora li s-au administrat pedepse mai blânde, rezultatele au indicat fie lipsa oricărei corelații, fie o asociere pozitivă între asprimea și durata mare a pedepselor, pe de o parte, și creșteri ale ratelor de recidivă, pe de altă parte. Una dintre cele mai comprehensive încercări de a evidenția impactul asupra comportamentului infracțional al diferitelor practici de descurajare promovate în cadrul sistemului penal a fost realizată de D. Weisburd¹¹. Acesta a alcătuit, împreună cu colaboratorii săi, un registru cuprinzând un număr de 68 de studii experimentale realizate între anii 1951 și 1984. Din cele 68 de studii analizate, numai două au identificat un impact pozitiv al sancțiunilor punitive asupra conduitei delincvenților, în timp ce 43 au arătat că nu există nici o legătură semnificativă între pedepsele formale și recidivism.

Aceste constatări empirice au fost, în general, susținute cu argumente din domeniul psihologiei și psihosociologiei. S-a dovedit, de pildă, că tehnicile bazate pe utilizarea pedepsei pot fi eficiente numai atunci când sunt întrunite anumite criterii – pedeapsa să fie predictibilă, inevitabilă, cât mai intensă, să fie administrată cu celeritate și maximă severitate¹². Aceste condiții, sunt de părere cei mai mulți practicieni și oameni de știință, nu pot fi întrunite, în mod adecvat, în cadrul actualului sistem penal, în primul rând deoarece numai o mică parte dintre infractori sunt identificați și o și mai mică parte ajung să fie condamnați, iar în cazul acestora din urmă, sancțiunile legale sunt aplicate după o perioadă de câteva săptămâni sau luni după comiterea infracțiunii.

Pe de altă parte, studiile cognitive au demonstrat că, de cele mai multe ori, percepția consecințelor punitive ale infracțiunii este difuză și că, în perioada care precede imediat comiterea actului infracțional, mecanismul reglator al descurajării este inactiv. Infractorii sunt conștienți că pot fi prinși și sancționați însă, înainte de

¹⁰ Paul Gendreau, Claire Goggin, Francis T. Cullen, *The Effects of Prison Sentences on Recidivism*, Department of the Solicitor General of Canada, 1999.

¹¹ D. Weisburd, L. Sherman, A.J. Petromso, *Registry of Randomized Criminal Justice Experiments in Sanction*, în McGuire, *op. cit.*, 2002, p. 193.

¹² Silvia M. Mendes, *Certainty, Severity, and Their Relative Deterrent Effects: Questioning the Implications of the Role of Risk in Criminal Deterrence Policy*, în „Policy Studies Journal”, 2004, vol. 32, nr. 1, p. 59–75.

săvârșirea faptelor, preocuparea lor esențială o reprezintă modul în care vor executa respectivul act și nu teama de consecințe. De pildă, unele cercetări au evidențiat faptul că peste jumătate dintre infractori nu își planifică înainte fapta, ceea ce înseamnă că probabilitatea de a fi prinși și pedepsiți nu le influențează în nici un fel gândirea și comportamentul¹³. Studiile întreprinse asupra agresivității au confirmat aceste rezultate. Ele au demonstrat că, în cazul „crimelor pasionale” înfăptuite pe un fond afectiv sau al unor stări de mânie, indivizii sunt influențați de motivații pe termen scurt și pierd din vedere consecințele pe termen lung ale acțiunilor lor. Mai mult, pe măsură ce strategiile angajate de instituțiile de control și aplicare a legii devin din ce în ce mai intense, iar pedepsele mai severe, infractorii își dublează, la rândul lor, eforturile și sporesc flexibilitatea metodelor adoptate în comiterea infracțiunilor¹⁴.

Alte critici aduse acestei concepții teoretice au venit din partea celor care susțin teza impulsivității. Conform acestora¹⁵, cei mai mulți dintre infractori sunt indivizi impulsivi, orientați asupra prezentului, care își asumă riscul și caută gratificații imediate. Aceștia nu vor reacționa niciodată la efectele potențiale ale pedepsei, deoarece forța emoțională a dorințelor lor este mult mai puternică decât teama de o posibilă sancțiune.

1.2. MODELUL POZITIVIST

Această orientare s-a dezvoltat ca reacție față de ideile școlii clasice, îndeosebi față de principiile raționaliste pe care aceasta le promova. Tradiția pozitivistă respinge concepția potrivit căreia indivizii sunt actori raționali, argumentând, în schimb, că procesul de socializare și, în general, factorii sociali sunt veritabilele forțe care modelează personalitatea și comportamentul unui individ¹⁶. Din acest punct de vedere, conduita umană nu mai reprezintă atât rezultatul unor alegeri individuale, ci este determinată de o serie de factori externi asupra cărora individul nu are un control imediat. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai acestei concepții, E. Ferri¹⁷, menționa în acest sens că *pentru a deveni infractor, nu este suficient ca individul să-și dorească acest lucru, ci, din contră, este nevoie ca acesta să se găsească, în mod permanent sau tranzitoriu, într-o astfel de condiție personală, fizică și morală și să trăiască într-un asemenea mediu, încât să fie predispus la criminalitate*. Deoarece, în această perspectivă, infraționalitatea este văzută ca produsul deficiențelor sociale și patologice ale

¹³ B.R. Wright, A. Caspi, T.E. Moffitt, R. Paternoster, *Does the Perceived Risk of Punishment Deter Criminally Prone Individuals? Rational Choice, Self Control and Crime*, în „Journal of Research in Crime and Delinquency”, 2004, vol. 4, nr. 2, p. 180–213.

¹⁴ *Ibidem*, p. 185.

¹⁵ *Ibidem*, p. 182–184.

¹⁶ R. White, S. Perrone, *Crime and Social Control. An Introduction*, Oxford University Press, 2001, p. 144–145.

¹⁷ E. Ferri, *The Positive School of Criminology*, în L. Yablonsky, *Juvenile Delinquency into the 21st Century*, Wodsworth Thomson Learning, 2000, p. 358.

indivizilor, cei care încalcă legea nu sunt responsabilizați în totalitate pentru acțiunile lor deviante sau delincvente. De aceea, răspunsurile punitive sunt apreciate ca fiind inadecvate, ele trebuind a fi înlocuite cu strategii corecționale terapeutice, care pun accent pe reformarea conduitei, pe tratament și reabilitare. În anii '70, cercetările criminologice au demonstrat că acest tip de abordare nu este fezabil. Concluzia pesimistă la care a ajuns M. Martinson¹⁸, în urma unei metaanalize întreprinse asupra a 231 de studii de evaluare a programelor desfășurate în penitenciarele din SUA, conform căreia *nimic nu funcționează* (*nothing works*) a fost ulterior susținută și de concluziile raportului elaborat de Academia Națională de Știință din aceeași țară¹⁹. Potrivit constatărilor cuprinse în acest raport, nu exista, în acea perioadă, dovada validității vreunei metode sau vreunui program de reabilitare care să aibă potențialul de a reduce activitatea infracțională a deținuților eliberați. O serie de studii publicate între anii 1980 și 1990 au demonstrat, în schimb, că, deși o proporție semnificativă a beneficiarilor acestor servicii continuă să se implice în activități infracționale, frecvența cu care o fac se reduce simțitor. Acest corpus de cercetări, cunoscut în literatura de specialitate ca fiind subsumat curentului *câte ceva funcționează* (*something works*), argumentează că unele tipuri de intervenții corecționale pot fi eficiente, mai ales dacă acestea au la bază planuri individualizate de lucru cu infractorii, de tipul evaluării risc-nevoie.

1.3. NOUA PENOLOGIE

Această nouă doctrină, apărută și dezvoltată ca răspuns la aparentul eșec al strategiilor juridice tradiționale, a formulat o nouă concepție în domeniul practicii penale, centrată nu atât pe vechile obiective de pedepsire sau reabilitare a infractorului, ci asupra acelor care urmăresc controlul și managementul eficient al infracționalității și al sistemului juridic²⁰. Această abordare urmărește să reducă efectele criminalității în societate, nu prin modificarea comportamentului infractorilor sau a contextului social în care aceștia trăiesc, ci pur și simplu prin redistribuirea activității infracționale. Premisa pe care teoreticienii acestui model juridic și-au întemeiat concepția o constituie ideea potrivit căreia, atâta timp cât închisoarea și-a dovedit ineficiența în reformarea acestor indivizi, singurul rol pe care îl mai poate deține este acela de a-i izola de restul societății o perioadă suficient de îndelungată de timp²¹. Ei propun o schemă de sancționare a infractorilor, în care durata condamnării depinde nu de natura infracțiunii săvârșite

¹⁸ M. Martinson, *What Works. Questions and Answers about the Prison Reform*, în J. McGuire, *Can the Criminal Law Ever be Therapeutic?*, în „Behavioral Science and the Law”, 2000, vol. 18, p. 413–426.

¹⁹ A. Blumstein, J. Coehn, J.A. Roth, *Panel on Deterrence and Incapacitation*, în McGuire, *op. cit.*, 2000, p. 416.

²⁰ M. Feely, J. Simon, *The New Penology*, în E. McLaughlin, J. Muncie, G. Hughes (ed.), *Criminological Perspectives*, Sage Publication, 2001, p. 434–447.

²¹ *Ibidem*, p. 437.

său de evaluarea caracterului infractorului, ci de anumite profiluri de risc. O importanță deosebită este acordată, în acest sens, cercetării prospective bazate pe tehnici statistice de estimare a gradului de periculozitate sau violență și de calcul al probabilității de recidivă. Noua penologie susține că obiectivele oricărei intervenții juridice trebuie să fie acelea de a-i identifica și clasifica cu acuratețe pe acei indivizi cu un risc ridicat de reiterare a actelor infracționale și de a menține un control intensiv, pe termen lung asupra acestora, investind în schimb în controale mai puțin restrictive asupra acelor delincvenți cu risc scăzut de recidivă²².

Unii cercetători și practicieni au susținut însă că evoluția ulterioară a comportamentului deviant și infracțional nu poate fi estimată decât cu o rezervă semnificativă, menționând existența mai multor dificultăți de ordin metodologic, dar și etic, cu care se confruntă studiile în domeniul predicției recidivei. *Dincolo de imposibilitatea cunoașterii cu certitudine a personalității umane, mijloacele și instrumentele de evaluare a comportamentului uman, în general, și a celui infracțional, în particular, nu pot surprinde multitudinea de situații care pot favoriza sau precipita producerea unor fapte antisociale*²³. A. Blumstein și colaboratorii²⁴ au identificat două tipuri de erori care pot interveni în prognosticul conduitei delincvenților: clasificarea acestora ca având un nivel ridicat de recidivă, atunci când de fapt au o probabilitate scăzută de a reitera faptele penale și invers, clasificarea ca având un nivel scăzut de periculozitate a celor care, în realitate, au un risc crescut de a recidiva. În primul caz, mulți inculpați sunt condamnați cu măsuri privative de libertate, deși ei pot fi reabilitați în comunitate, ori sunt deferiți unor regimuri de detenție foarte severe, cu toate că, probabil, nu vor mai comite niciodată vreo altă infracțiune²⁵.

2. PARADIGMA CARIEREI INFRAȚIONALE

Spre deosebire de studiile și cercetările incluse în abordarea axată pe reabilitarea infractorilor, ale căror rezultate sunt adeseori prezentate sub o formă simplistă, dihotomică, perspectiva „carierii infracționale” urmărește să ofere o imagine mai dinamică asupra activității delincvente și infracționale săvârșite de un individ în cursul vieții, prin identificarea acelor factori care influențează și determină inițierea sa în astfel de acte cu caracter antisocial, *durata și frecvența implicării, specializarea în domeniul unor categorii de delikte și, în final, abandonarea stilului de viață infracțional*.

Cadrul metodologic de abordare a carierei infracționale a fost schițat, într-un raport elaborat de Consiliul Național de Cercetare din SUA și publicat în anul 1986

²² *Ibidem*, p. 438.

²³ I. Durnescu, *Estimarea riscului de recidivă*, în „Revista Română de Sociologie”, 2000, nr. 1-2, p. 125-133.

²⁴ A. Blumstein, J. Coehn, J.A. Roth, C.A. Visher, *Criminal Careers and Career Criminals*, National Academy Press, Washington, 1986.

²⁵ I. Durnescu, *op. cit.*, p. 127.

de Academia Națională de Știință²⁶. În acest raport au fost descrise principalele dimensiuni ale carierei infracționale, relațiile cauzale care se stabilesc între acestea și factorii asociați perpetuării lor în timp, strategiile de prevenire și control al criminalității, îndeosebi cele axate asupra modificării cursului carierei infracționale și *incapacității*, prin încarcerare, a delincvenților – și, în fine, au fost evaluate fezabilitatea și eficiența scalelor de predicție a comportamentului antisocial. Raportul, realizat la cererea Institutului Național de Justiție din SUA, s-a fundamentat pe revizuirea constatărilor unor studii reprezentative din literatura de specialitate, studii care s-au bazat pe analiza datelor oficiale și a celor provenite din anchete și care au utilizat demersuri diferite – retrospective și prospective, cvasi-experimentale și transversale –, precum și eșantioane diferite, atât sub aspectul volumului, cât și al compoziției lor: loturi de minori sau de adulți, deținuți aflați în arest ori fie în școli de corecție și penitenciare.

• Potrivit autorilor acestui raport²⁷, paradigma carierei infracționale se concentrează asupra examinării activității infracționale la nivel individual, rata criminalității fiind împărțită în două mari componente: *participarea/prevalența* sau procentul populației care comite diverse acte infracționale și *frecvența* sau numărul mediu de delikte săvârșite de un infractor. Alături de aceste elemente, *durata* sau perioada de timp în care individul este activ din punct de vedere infracțional și *gravitatea* actelor înfăptuite, respectiv tipurile de infracțiuni comise și pattern-urile de modificare a acestora sau de specializare într-un anumit tip, constituie cei patru parametri fundamentali ai unei cariere infracționale. Ipoteza care însoțește această perspectivă este aceea conform căreia toate dimensiunile mai sus menționate sunt, în mod potențial, generate de seturi diferite de cauze, nivelurile de responsabilitate ale instituțiilor de control diferențiindu-se în raport cu acestea.

Abordarea descrisă de Alfred Blumstein și colegii săi pune accent pe importanța utilizării modelelor statistice și matematice în analiza și predicția comportamentului delincvent și/sau infracțional. Conform acestei paradigme, un individ își începe activitatea infracțională fie ca urmare a unei decizii personale raționale, fie ca o consecință a asocierii cu noi grupuri ori a efectelor produse de anumite schimbări negative, care au intervenit în viața sa. Individul respectiv poate, ulterior, reproduce aceste comportamente, cu o frecvență mai ridicată sau mai scăzută, pentru ca, în final, să își încheie cariera infracțională, de cele mai multe ori datorită unor evenimente de viață favorabile. Această perspectivă își propune, în consecință, să identifice caracteristicile infractorilor, factorii de mediu social și, în unele cazuri, acele intervenții ale sistemului juridic, care pot prezice determinanții tuturor acestor etape, dar și diferitele traiectorii pe care le poate avea cariera unui infractor.

Una dintre principalele critici aduse perspectivei carierei deviate sau infracționale a vizat accentul exclusivist pe care aceasta l-a plasat asupra

²⁶ A. Blumstein, J. Coehn, J.A. Roth, C.A. Visher, *op. cit.*

²⁷ *Ibidem*, p. 1–2.

identificării atributelor specifice fiecărei etape, fără a acorda o atenție similară evenimentelor, circumstanțelor și mecanismelor care facilitează sau constrâng mișcarea de la o anumită etapă la alta, ori încetarea activității delinvente sau infraționale. De pildă, reprezentanții teoriilor de tip interacționist²⁸ au subliniat faptul că modelele pozitivistice se fundamentează pe premisa potrivit căreia comportamentul indivizilor poate fi prezis cu certitudine cu ajutorul instrumentelor de predicție, considerând că infractorii își construiesc liniile de acțiune, bazându-se pe repertoriile actelor și comportamentelor deja experimentate. Printr-o astfel de conceptualizare, arată acești teoreticieni, ele neglijează potențialul oamenilor de a se adapta situațiilor, constrângerilor și evenimentelor în moduri inedite, creative și impredictibile, potențial care constituie o sursă permanentă de indeterminare și schimbare. Argumentând că cele mai multe cariere deviante sunt fluide și puțin structurate, J. Best și D. Luckenbill²⁹ au respins imaginea postulată de A. Blumstein și colaboratorii săi asupra mobilității comportamentului infrațional pe baza unor rute prestabilite. Modelul celor doi autori se axează asupra ideii potrivit căreia carierele deviante sunt marcate de numeroase schimbări și oscilații, pe măsură ce indivizii avansează în experiența lor infrațională.

3. PERSPECTIVA CURSULUI VIEȚII

Recent, modul în care evenimentele infraționale sunt relaționate în timp din punct de vedere cauzal a fost reconsiderat în cadrul perspectivei numite a *курсului vieții*. Această paradigmă a preluat de la tradiția pozitivistă de cercetare a carierei infraționale necesitatea focalizării cunoașterii asupra dimensiunilor și dinamicii temporale a activității infraționale a unui individ, subliniind însă, în plus, importanța legăturilor cauzale reciproce care se stabilesc între traiectoriile comportamentului infrațional și traiectoriile comportamentelor din alte domenii sau activități ale vieții³⁰. Într-o anumită măsură, teoriile курсului vieții s-au dezvoltat ca reacție la caracterul ateoretic al abordării elaborate de A. Blumstein și asociații săi, considerând că, deși aceasta a contribuit enorm la dezvoltarea celor mai adecvate mijloace și instrumente de măsurare a caracteristicilor carierei infraționale, ea nu a reușit, în plan teoretic, să ofere un model etiologic al factorilor determinanți ai recidivismului. Proponenții acestei orientări își doresc să explice nu numai continuitatea, ci și schimbările care intervin la nivelul conduitei infraționale de-a lungul vieții unui individ, centrul de greutate al acestei abordări căzând asupra a trei aspecte principale referitoare la comportamentul antisocial și criminal: evoluția acestuia în timp, factorii de risc caracteristici anumitor stadii de

²⁸ J.T. Ulmer, J.W. Spencer, *The Contributions of An Interactionist Approach to Research and Theory on Criminal Careers*, în „Theoretical Criminology”, 1999, vol. 3, nr. 1, p. 95–124.

²⁹ J. Best, D. Luckenbill, *Organizing Deviance*, în P. Rock, *Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, 2002, p. 71.

³⁰ M.L. Benson, *Crime and the Life Course. An Introduction*, 2001, disponibil la www.roxbury.net.

dezvoltare și efectul pe care anumite evenimente specifice din viață îl au asupra conduitei infracționale³¹.

Această paradigmă s-a întemeiat pe constatările provenite dintr-o serie de studii de tip longitudinal, privind istoricul infracțional al unor grupuri sau cohorte demografice, direcție de cercetare care a debutat încă de la sfârșitul anilor '50 (relevante în acest sens fiind studiile, *Crime Causation Study – Unraveling Juvenile Delinquency* (Sheldon și Eleanor Glueck, 1950) și *Delinquency in a Birth Cohort* (Marvin Wolfgang, Robert Figlio și Thorsten Sellin, 1975).

Rezultatele diferitelor studii³² întreprinse cu scopul de a evidenția cauzele, consecințele și pattern-urile longitudinale ale activității criminale au indicat, în mod constant, că indivizii care debutează de timpuriu în activitatea delinventă, comparativ cu cei ale căror comportamente antisociale încep să se manifeste în adolescență, tind să comită un volum mai mare de infracțiuni, să se implice în acte cu un nivel sporit de gravitate și să aibă o carieră infracțională de mai lungă durată. Constatările cercetărilor efectuate până în prezent³³ au arătat, de asemenea, că infractorii diferă în funcție de tipurile și frecvența cu care comit, la o anumită vârstă, activitățile deviante și criminale, că socializarea inadecvată în cadrul familiei și asocierea cu grupurile infracționale sunt principalii factori de risc ai recidivismului, că unele evenimente din viață, precum căsătoria, pot modifica, într-un sens pozitiv, traiectoriile activității infracționale și, în fine, că, deși există un grad ridicat al continuității comportamentale, rămâne în permanență deschisă posibilitatea modificării acestuia.

3.1. EXPLICAȚII CU PRIVIRE LA STABILITATEA ÎN TIMP A COMPORTAMENTULUI INFRAȚIONAL

3.1.1. IPOTEZA ETEROGENITĂȚII POPULAȚIEI

Potrivit acestui set de explicații, continuitatea activității criminale în cursul vieții se datorează predispozițiilor sau înclinațiilor latente ale indivizilor către criminalitate, predispoziții formate încă din perioada copilăriei și care rămân relativ stabile în timp, chiar dacă aceste tendințe se reduc, inevitabil, o dată cu vârsta³⁴. O mare parte din evidența empirică referitoare la stabilitatea în timp a conduitei infracționale provine din cercetările întreprinse din perspectivă biologică și psihologică. Teoriile subsumate acestor orientări acordă factorilor cu caracter ereditar și trăsăturilor de personalitate un rol esențial în geneza și perpetuarea comportamentului recidivist, apreciind că persistența conduitei deviante sau

³¹ David P. Farrington, *op. cit.*, p. 221.

³² Alex R. Piquero, *Explaining Crime over the Life Course ... and All Points in Between*, în „The Journal of Criminal Law and Criminology”, 2004, vol. 95, nr. 1, p. 345–363.

³³ *Ibidem*, p. 347.

³⁴ S. Bushway, R. Brame, R. Paternoster, *Assessing Stability and Change in Criminal Offending*, în „Journal of Quantitative Criminology”, 1999, vol. 15, nr. 1, p. 23–61.

infracționale se datorează fie unor structuri anatomo-fiziologice particulare ori unor configurații specifice ale genelor, fie unor tulburări caracteriale și de conduită, care dau naștere anumitor temperamente, care îi predispun pe indivizi la săvârșirea, în mod repetat, a unor acte de violență și agresivitate.

De pildă, D. Olweus³⁵ a efectuat o amplă meta-analiză asupra a 16 studii longitudinale axate asupra problematicii agresivității la copii. În urma prelucrărilor statistice, autorul a stabilit un coeficient de corelație de 0,63 între scorul agresivității identificat la vârsta de 10 ani și cel obținut, de același individ, la vârsta de 18 ani. Revizuirea rezultatelor unor studii din literatura de specialitate, R. Loeber³⁶ a argumentat că, cu cât comportamentul antisocial este mai intens, cu atât continuitatea și consistența, în timp, a acestuia, sunt mai accentuate. Autorul a identificat patru factori predictivi ai conduitei adulte infracționale, de tip cronic: frecvența comportamentului antisocial în copilărie, varietatea acestuia, vârsta la care apar problemele de conduită și manifestarea comportamentului antisocial în mai multe locații. Acești factori, a arătat autorul, predispun adultul nu numai la comportamente infracționale, ci și la abuzul de substanțe psihoactive și la o serie de boli psihice majore. La rândul lor, L. Cohen și B.J. Villa³⁷ au confirmat ipoteza potrivit căreia delincvența și criminalitatea apar ca fiind stabile numai în rândul unui număr mic de infractori, ale căror comportamente sunt extreme. Atributele sau trăsăturile acestor indivizi, au susținut autorii, sunt adeseori descrise în literatura de specialitate ca indicatori ai sociopatiei. Procentul lor în rândul populației masculine este de circa 3–4%, însă ponderea lor în totalul infractorilor cronici se situează undeva între 35–80%.

T.E. Moffitt³⁸ a invocat conceptul de coerență comportamentală, pentru a sugera că, deși dispoziția către criminalitate rămâne aceeași, formele de manifestare a acesteia se pot modifica, în funcție de oportunitățile sociale. În acest sens, A. Caspi³⁹ (2000) a evidențiat, pe baza unei studii efectuate în Duedin, Noua Zeelandă, că acei copii care la vârsta de trei ani au fost clasificați ca iritabili, impulsivi, labili din punct de vedere emoțional, la vârsta de 18 ani aveau niveluri ridicate ale agresivității și alienării, pentru ca, la 21 de ani, aceștia să manifeste nu numai o serie de comportamente care se abat mai mult sau mai puțin de la lege, ci și numeroase conflicte interpersonale și dificultăți în obținerea unui loc de muncă sau în adoptarea cu succes a rolului de adult.

³⁵ D. Olweus, *Stability of Aggressive Reaction Patterns in Male*, în R. Loeber, *The Stability of Antisocial and Delinquent Child*, în „Child Development”, 1982, vol. 53, p. 1432.

³⁶ R. Loeber, *op. cit.*, p. 1431–1446.

³⁷ L. Cohen, B.J. Vila, *Self Control and Social Control*, în A.D'Unger, K.C.Land, P. McCall, D.S. Nagin, *How Many Latent Classes of Delinquent/Criminal Careers?*, în „American Journal of Sociology”, 1998, vol. 103, nr. 6, p. 1597.

³⁸ Terrie E. Moffitt, *Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy*, în „Psychological Review”, 1993, vol. 100, nr. 4, p. 674–701.

³⁹ A. Caspi, *The Child is the Father of the Man: Personality Continuities from Childhood to Adulthood*, în „Journal of Personality and Social Psychology”, 2000, vol. 78, nr. 1, p. 158–172.

Unele interpretări mai recente⁴⁰ au încercat să localizeze rolul factorilor biologici și psihologici în contextul social mai larg. D.C. Rowe și J.L. Rodgers⁴⁰ au relevat faptul că influențele genetice determină numai parțial înclinația spre criminalitate. Interacțiunile sociale joacă, de asemenea, un rol semnificativ în modelarea pattern-urilor de conduită. Autorii au identificat, în acest sens, două tipuri de interacțiuni reciproce care se stabilesc între indivizii caracterizați prin anumite trăsături biologice și ambianța socială și care pot explica cum anume, o dată inițiate, problemele de comportament se dezvoltă și se perpetuează: prima, interacțiunea *reactivă*, întâlnită atunci când comportamentul persoanelor cu anumite trăsături moștenite reflectă diferitele răspunsuri ale celor din jur; de pildă, indivizii cu un aspect fizic puțin atrăgător sunt stigmatizați social, fapt care îi poate determina să se comporte în moduri agresive. A doua corelație este cea *activă*, întâlnită atunci când indivizii cu anumite dispoziții genetice selectează sau creează acele experiențe ori condiții de mediu de aceeași natură cu trăsăturile lor interne, cu interesele, preferințele și stilurile lor de viață.

În teoria sa cu privire la tipologia comportamentului antisocial, T.E. Moffitt⁴¹ a demonstrat, pe baza mai multor cercetări empirice, faptul că stabilitatea conduitei antisociale este o trăsătură specifică unui grup mic de infractori, pe care i-a denumit „persistenți de-a lungul vieții” (*life course persistents*). Aceste persoane, a arătat autoarea, comit un volum disproporționat de mare de infracțiuni, majoritatea având un nivel ridicat de gravitate socială. Problemele lor de conduită încep să se manifeste încă din copilărie, spre deosebire de acei tineri ale căror comportamente antisociale se dezvoltă și se manifestă numai în perioada adolescenței (*adolescents limited*). De pildă, ele fură din magazine și au o rată mare a absenteismului școlar la vârsta de 10 ani, vând droguri și fură mașini la vârsta de 16, tâlhăresc și violează la 22 și se implică în acte de fraudă și abuz asupra copiilor la 30 de ani. La baza tulburărilor de comportament ale infractorilor cronici se află deficiturile neuropsihologice, moștenite sau dobândite, care le afectează nivelul reactivității emoționale și al autocontrolului, vorbirea, coordonarea motorie, controlul impulsurilor, atenția, limbajul, memoria, învățarea și care se manifestă, inițial, prin disfuncții cognitive, un temperament dificil și hiperactivitate. Acești indivizi se nasc de cele mai multe ori în familii nepregătite sau incapabile să le asigure o socializare eficientă și un mediu afectiv adecvat și care tind mai degrabă să accentueze și exacerbeze tulburările de conduită. Juxtapunerea dintre comportamentul dificil al copilului care suferă de astfel de probleme și contextul negativ de socializare a lui generează, în opinia autoarei, riscul apariției pattern-urilor de conduită antisocială pe termen lung. Deoarece aceștia nu reușesc să învețe să își controleze predispozițiile antisociale, vor acționa impulsiv pe tot parcursul vieții.

⁴⁰ D.C. Rowe, J.L. Rodgers, *Behavior Genetics, Adolescents Deviance*, în K.S. Williams, *Textbook on Criminology*, Oxford University Press, 2001, p. 151.

⁴¹ Terrie E. Moffitt, *op. cit.*, p. 680–692.

Teoreticienii din domeniul psihosociologiei au argumentat că impulsivitatea și lipsa autocontrolului reprezintă trăsăturile de personalitate cele mai puternice care explică continuitatea comportamentului antisocial din copilărie în adolescență și apoi în perioada maturității. Teoria generală a criminalității, elaborată la începutul anilor '90 de M.R. Gottfredson și T. Hirschi⁴², susține, de pildă, că diferențele între comportamentele indivizilor se datorează diferențelor în autocontrol. Acesta este format încă din copilărie, ca rezultat al experiențelor socializatoare din cadrul familiei, și reflectă gradul de stăpânire și control pe care un individ îl are asupra propriilor acțiuni. Persoanele cu un nivel scăzut de autocontrol sunt impulsive, insensibile, egoiste și indiferente la nevoile și suferințele altora, preferă activitățile fizice experiențelor cognitive sau mentale și au o capacitate foarte redusă de a rezista tentațiilor oferite de activitățile cu caracter infracțional sau de alte acte care, asemenea crimei, produc gratificații imediate (abuzul de droguri, șomajul, promiscuitatea sexuală). Aceste trăsături se dezvoltă la vârste fragede, de obicei înainte de vârsta la care tinerii dobândesc responsabilitatea juridică, și rămân relativ stabile în timp. Indivizii cu un autocontrol scăzut, orientați spre maximalizarea plăcerii și indiferenți față de consecințele pe termen lung ale faptelor lor, vor săvârși, în mod frecvent, acte cu caracter infracțional, deoarece acestea sunt privite ca activități agreabile, care nu necesită abilități deosebite și nici planificări detaliate. Acești indivizi vor tinde să se angajeze într-o sferă foarte largă de acțiuni deviante și infracționale, deci nu se vor specializa în comiterea anumitor tipuri și nici nu se vor iniția în comportamente cu un grad sporit de pericolozitate.

Aceste modele ale dezvoltării comportamentului infracțional au fost sever criticate pentru focalizarea lor exclusivistă asupra factorilor ontogenetici și pentru eșecul de a recunoaște natura profund interactivă a relației dintre individ și societate. Unii autori au argumentat, de aceea, că *teoria și cercetarea sociologică pot oferi baza pentru a înțelege și conceptualiza dezvoltarea umană, nu numai ca rezultat a ceea ce individul experimentează în copilăria sa timpurie, ci și ca produs social, modelat de efectele structurii și interacțiunii sociale. Chiar dacă înclinația spre criminalitate rămâne stabilă, explicațiile continuității comportamentului în cursul vieții trebuie să ia în considerare structura oportunităților sociale, constanța ecologică (constrângerile comunității) și stabilitatea contextului social*⁴³. Pe de altă parte, cele mai multe studii criminologice au dovedit că, deși comportamentul antisocial al copilului este cel mai bun predictor al infracționalității adulte, majoritatea tinerilor cu conduite deviante și delincvente nu ajung, ca adulți, să dezvolte comportamente infracționale, ei încetându-și activitatea infracțională imediat ce ies din perioada adolescenței.

⁴² T. Hirschi, M.R. Gottfredson, *The Generality of Deviance*, în McLaughlin, J. Muncie, G. Hughes (ed.), *Criminological Perspectives*, Sage Publication, 2001, p. 151–160.

⁴³ D. Dannefer, *Adult Development and Social Theory*, în Robert J. Sampson, John H. Laub, *op. cit.*, p. 71.

3.1.2. IPOTEZA DEPENDENȚEI DE SITUAȚIE

Potrivit celui de al doilea set de explicații sau conceptualizări, experiența primei infracțiuni influențează individul într-o asemenea măsură, încât îi slăbește reținerile sau inhibițiile ori îi consolidează motivațiile de a comite și în viitor alte acte cu caracter antisocial. Cu alte cuvinte, infracțiunea în sine modifică, direct sau indirect, probabilitatea angajării ulterioare în activități delincvente sau criminale⁴⁴. Acest model explicativ nu se referă la cauzele relativ invariabile ale recidivismului, așa cum a făcut-o explicația eterogenității populației, ci accentuează contagiunea și dinamica dintre actele infracționale și evenimentele și circumstanțele sociale. Din acest punct de vedere, comportamentul delincent anterior poate crea dificultăți materiale și sociale, individul fiind constrâns să se cufunde și mai adânc în sfera criminalității. A. Caspi⁴⁵ a argumentat, în acest context, că orice conduită antisocială este susținută atât de acumularea constantă de dezavantaje, experiențe negative și eșecuri (continuitate cumulativă), cât și printr-un proces de evocare a reacțiilor pe care alții le-au avut față de conduita sa (continuitate interacțională). T. E. Moffitt⁴⁶ a extins ideea continuității cumulative, argumentând că reacția socială la delincvență generează consecințe negative care fac dificilă adaptarea individului în viață. Etichetarea oficială, încarcerarea, eșecul școlar conduc la blocarea oportunităților sociale și economice care l-ar putea ajuta pe individ să iasă din sfera criminalității.

3.2. EXPLICAȚII ALE MODIFICĂRII COMPORTAMENTULUI INFRAȚIONAL

Teoreticienii *perspectivei cursului vieții* au fost interesați să explice nu numai stabilitatea, în timp, a comportamentului antisocial și deviant, ci și schimbarea acestuia. R. J. Sampson și J. H. Laub⁴⁷ au aplicat teoria controlului social și au testat empiric abordarea cursului vieții, reanalizând datele obținute în cadrul studiilor coordonate de soții Glueck. Plecând de la presupuziția că, de cele mai multe ori, comportamentul infracțional este inhibat de puterea legăturii cu societatea, autorii au încercat să ofere un model explicativ al factorilor care îi determină pe unii delincvenți să abandoneze stilul de viață infracțional. Autorii au arătat că traiectoriile crimei și devianței sunt sistematic modificate de legăturile sociale pe care individul le stabilește cu instituțiile controlului social informal, sugerând că stabilitatea locului de muncă și atașamentul marital sunt factorii cei mai puternici de frânare a comportamentului criminal.

Teoria postulează existența a două componente esențiale, care stau la baza schimbării comportamentului unui individ ajuns la maturitate. Prima se referă la

⁴⁴ S. Bushway, R. Brame, R. Paternoster, *op. cit.*, p. 25–27.

⁴⁵ A. Caspi, D. Ben, Glen Elder Jr., *Continuities and Consequences of Interactional Styles Across the Life Course*, în „Journal of Personality”, 1989, vol. 57, nr. 21, p. 376–406.

⁴⁶ Terrie E. Moffitt, *op. cit.*, p. 682.

⁴⁷ R. J. Sampson, J.H. Laub, *Crime and Deviance over the Life Course: The Salience of Adult Social Bonds*, în „American Sociological Review”, octombrie 1990, vol. 55, p. 609–627.

capitalul social, autorii argumentând că nu atât legăturile sociale cu alții determină impactul și puterea controlului social, ci mai degrabă calitatea relațiilor sociale și resursele dobândite de pe urma acestor relații. A doua componentă se referă la așa numitele „puncte de cotitură” (*turning points*) sau evenimente semnificative, care se produc în viața unui individ, adică acele evenimente care implică, în grade diferite, noi situații care: 1. separă trecutul de prezent; 2. oferă supraveghere, monitorizare, precum și noi oportunități pentru sprijin și dezvoltare socială; 3. modifică și structurează activitățile cotidiene; 4. oferă oportunități pentru transformarea identității.

Majoritatea infractorilor optează în favoarea încetării activității criminale, ca răspuns la aceste momente cheie induse structural și care servesc, în opinia autorilor, drept catalizator pentru susținerea pe termen lung a schimbării comportamentale.

T.E. Moffitt⁴⁸ a introdus distincția între două categorii de comportamente antisociale, cel persistent în cursul vieții și cel limitat la perioada adolescenței. Potrivit acestei taxonomii, conduita persistentă începe să se afirme la vârste fragede și continuă de-a lungul întregii vieți, cu toate că formele ei de manifestare, modul în care este percepută și descrisă și reacțiile sociale față de aceasta se pot modifica în raport cu etapele ciclului vieții. În opoziție cu acest pattern de comportament, cel limitat la perioada adolescenței este ocazional, temporar, sporadic și situațional. Acesta începe să se manifeste în perioada pubertății și se încheie imediat după ce tinerii au atins vârsta de 18 ani. Ei ajung să se inițieze în asemenea comportamente antisociale numai în acele situații în care consideră că pot obține beneficii de pe urma unei asemenea implicări. În timpul adolescenței, cele două tipuri sunt imposibil de diferențiat, nici un test care măsoară tendințele antisociale sau psihopatologia neputând discrimina între cele două categorii. Aceasta, deoarece mulți dintre „debutanții târzii” (*late starters*) își vor începe activitatea infracțională comițând mai degrabă acte cu un nivel ridicat de pericolozitate, în timp ce o parte dintre „debutanții timpurii” (*early starters*) vor „escalada” în gravitatea comportamentului antisocial aproximativ în aceeași perioadă.

Cauzele infracționalității celor două grupuri diferă. Dacă, în rândul infractorilor cu o conduită antisocială persistentă, cauzele sunt asociate cu o serie de factori constituționali sau de personalitate, cu anumite procese cognitive și medii familiale, cei care își încep activitatea infracțională în adolescență o fac ca rezultat al decalajului pe care aceștia îl percep între vârstele biologice – unii nu își pot asuma anumite roluri și privilegii de care se bucură adulții. Observând că primii își ating scopurile dorite (în general, dobândirea bunurilor materiale) prin intermediul unor acte antisociale, aceștia se orientează către activități similare, care să le poată asigura accesul rapid la resursele dorite. Deoarece acești tineri nu sunt expuși aceluiași factori de risc ca aceia din primul grup, ei sunt capabili să abandoneze activitățile infracționale, atunci când intră în rolurile legitime de adult și pot obține aceste scopuri în mod legal sau ori de câte ori conduitele prosociale devin mai profitabile. Pentru câțiva dintre aceștia, procesul de stopare a activității

⁴⁸ Terrie E. Moffitt, *op. cit.*, p. 690–702.

criminale poate fi amânat, datorită experiențelor care le pot compromite abilitatea de a încheia cu succes tranziția spre maturitate.

*

Majoritatea studiilor și cercetărilor, pe baza cărora și-au construit discursul teoretic aceste paradigme de abordare a recidivismului, s-au focalizat asupra unor demersuri longitudinale, care au urmărit însă subiecții până la începutul intrării lor în maturitate (de obicei, până la vârsta de 30 de ani). Unii autori consideră importantă extinderea perioadei de analiză, pentru a identifica pattern-urile de comportament și după această perioadă, pentru a evidenția continuitatea ori posibilele schimbări care intervin în frecvența și gravitatea cu care indivizii comit diverse activități infracționale. De asemenea, o atenție suplimentară ar trebui acordată factorilor situaționali și circumstanțelor care îl pot determina pe individ să-și încheie cariera deviantă sau infracțională la un anumit moment în viață. D. Rutter, de pildă, susține că, în prezent, nu se cunoaște cu exactitate *cum se poate scăpa din lanțul factorilor de risc și dacă predictorii încetării activității infracționale sunt pur și simplu opuși factorilor criminogeni*⁴⁹. În mod complementar, eforturile de cercetare trebuie orientate către identificarea, dincolo de factorii biologici și psihologici, a acelor evenimente sau turnuri ale vieții care îl împing pe infractor într-un pattern cronic de criminalitate.

⁴⁹ D. Rutter, *Longitudinal Data in the Study of Causal Processes*, în R.J. Sampson, J.H. Laub, *op. cit.*, 1992, p. 64.

INFRACȚIONALITATEA ÎN MEDIUL RURAL.
PRINCIPALELE CARACTERISTICI ALE INFRACȚIONALITĂȚII
DIN MEDIUL RURAL ROMÂNESC, ÎN LUNILE
IANUARIE-FEBRUARIE 1936

GEORGE CRISTIAN SPÎNU

În continuarea demersurilor noastre referitoare la studiul evoluției criminalității, în perioada interbelică, prezentăm situația lunilor ianuarie și februarie ale anului 1936, conform datelor înregistrate de autoritățile timpului respectiv, reprezentate aici de Inspectoratul General al Jandarmeriei.

Astfel, în urma centralizării buletinelor recapitulative numerice asupra infracțiunilor săvârșite în cursul lunilor ianuarie și februarie 1936, pe întreg teritoriul rural, situația se prezenta după cum urmează:

a. crime¹:

Tabelul nr. 1

LUNI	Contra siguranței statului	Contra intereselor publice	Contra persoanelor	Contra proprietății	Total
IANUARIE	1	1	183	28	213
FEBRUARIE	–	1	168	13	182
TOTAL	1	2	351	41	395

Din analiza datelor cuprinse în tabelul de mai sus, putem observa următoarele:

– cele mai ridicate valori, pe ansamblul celor două luni, le înregistrează crimele „*contra persoanelor*” (88,8% din total), iar cele mai scăzute crimele *contra siguranței statului* (0,2% din total);

– de menționat că, în luna februarie a anului respectiv, nu s-a comis nicio crimă „*contra siguranței statului*”;

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita ANIC), fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (în continuare se va cita IGJ), dosar nr. 20/1936, f. 3.

– crimele „*contra intereselor publice*” înregistrează valori egale la nivelul celor două luni, iar cele „*contra persoanelor*” și „*contra proprietății*” sunt în scădere;
 – pe ansamblul celor două luni, crimele săvârșite în mediul rural sunt în scădere.

b. delict²:

Tabelul nr. 2

INFRAȚIUNI	Contra siguranței statului	Contra intereselor publice	Contra persoanelor	Contra proprietății	Total
LUNI					
IANUARIE	4	171	1 908	2 343	4 426
FEBRUARIE	6	125	1 445	1 841	3 417
TOTAL	10	296	3 353	4 184	7 843

Având în vedere cele înscrise în tabelul nr. 2, putem observa că:

– cele mai multe delict³ comise pe parcursul ambelor luni au fost cele „*contra proprietății*” (53,3% din total), iar cele mai puține cele „*contra siguranței statului*” (0,12%);

– singurele delict³ aflate în creștere sunt cele „*contra siguranței statului*”;

– pe ansamblul celor două luni, delict³ele se află în scădere.

Raportând la populație totalul crimelor și delict³elor (cod penal), săvârșite pe teritoriul rural al României în primele două luni ale anului 1936, avem următoarea situație³:

Tabelul nr. 3

INFRAȚIUNI	CRIME (cod penal)		DELICTE (cod penal)	
	Comise	La 100 000 locuitori rurali	Comise	La 100 000 locuitori rurali
LUNI				
IANUARIE	213	1,37	4 426	28,49
FEBRUARIE	182	1,17	3 417	22,00

Situația *contravențiilor de simplă poliție* comise pe parcursul celor două luni a fost următoarea⁴:

Tabelul nr. 4

LUNILE	CONTRAVENȚII DE SIMPLĂ POLIȚIE
IANUARIE	11 943
FEBRUARIE	9 349
TOTAL	21 292

² ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 3.

³ ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 4.

⁴ ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 5.

Din datele înscrise în tabelul de mai sus, rezultă că numărul infracțiunilor de simplă poliție a fost în scădere în luna februarie față de luna ianuarie 1936.

În ceea ce privește *infracțiunile la legile speciale* comise în decursul lunii februarie 1936, situația s-a prezentat după cum urmează:

1. Legea băuturilor spirtoase	6 743
2. Legea circulației pe drumurile publice.....	1 862
3. Regulamentul circulației pe căile publice	1 613
4. Legea servitorilor	1 612
5. Legea poliției rurale	789
6. Legea portului armelor.....	782
7. Legea sanitară veterinară	684
8. Legea drumurilor.....	653
9. Codul silvic	632
10. Legea vânătorului	594
11. Legea repaosului duminical	471
12. Legea sanitară	345
13. Legea comerțului ambulant.....	260
14. Legea căraușiei publice.....	250
15. Legea străinilor	220
16. Legea monopolurilor statului.....	220
17. Legea pescuitului	193
18. Legea măsurilor și greutăților	171
19. Legea pentru reprimarea unor infracțiuni	43
20. Legea stării de asediu.....	31
21. Legea pașapoartelor	30
22. Legea rechizițiilor	26
23. Legea loteriilor	20
24. Legea vămilelor	8
25. Legea pentru așezarea impozitului pe automobile.....	8
26. Legea spionajului	3
27. Alte legi și regulamente	4 861
TOTAL.....	23 068

Documentele vremii specificau că, din expunerea cifrelor de mai sus, se observă faptul că numărul infracțiunilor la legile speciale pe luna februarie 1936 variază între un minimum de 3 infracțiuni, la Legea spionajului și un maximum de 6 743 infracțiuni, la Legea băuturilor spirtoase⁵.

⁵ ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 7.

Comparând totalurile infracțiunilor care, în cursul lunii februarie 1936, s-au clasat în primele cinci poziții, cu cifrele obținute la aceleași legi în cursul lunii ianuarie a aceluiași an, avem următoarea situație⁶:

Tabelul nr. 5

LUNI	Legea băuturilor spirtoase	Legea circulației pe drumurile publice	Regulamentul circulației pe drumurile publice	Legea servitorilor	Legea poliției rurale
IANUARIE	9 170	2 942	1 745	679	968
FEBRUARIE	6 743	1 862	1 613	1 612	789
TOTAL	15 913	4 804	3 358	2 291	1 757

Pe ansamblul celor două luni, cele mai multe infracțiuni incluse la categoria *infracțiuni la legea speciale* au fost cele privind *Legea băuturilor spirtoase*.

Cât privește expunerea numerică a aceluiași categorii de infracțiuni (*crime, delicta, contravenții de simplă poliție și infracțiuni la legile speciale*), grupate însă pe numărul celor unsprezece inspectorate regionale de jandarmi, în cursul lunii februarie 1936, situația s-a prezentat în felul următor:

*a. crime*⁷:

Tabelul nr. 6

Nr. crt.	Denumirea Inspectoratelor	Populația rurală	Crime săvârșite	Proporția la 100 000 locuitori rurali
1	Inspectoratul Craiova	1 861 034	32	1,71
2	I. Brașov	1 003 544	15	1,49
3	I. Iași	1 056 116	15	1,42
4	I. Chișinău	2 289 715	30	1,31
5	I. Constanța	1 137 151	14	1,23
6	I. Focșani	989 050	11	1,11
7	I. Cluj	1 204 774	12	0,99
8	I. Oradea	1 493 598	14	0,93
9	I. București	2 154 378	20	0,92
10	I. Timișoara	1 075 739	9	0,83
11	I. Cernăuți	1 266 567	10	0,78
TOTAL		15 531 666	182	1,07

Din datele prezentate în tabelul de mai sus, rezultă că inspectoratele regionale de jandarmi Craiova, Brașov și Iași prezintă procentul cel mai ridicat de crime întâmplare, raportate la proporția de 100 000 locuitori rurali.

La polul opus s-au situat inspectoratele regionale de jandarmi Cernăuți, Timișoara și București.

*b. delicta*⁸:

⁶ ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 9.

⁷ ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 12.

⁸ ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 13.

Tabelul nr. 7

Nr. crt.	Denumirea Inspectoratelor	Populația rurală	Delicte săvârșite	Proporția la 100 000 locuitori rurali
1	I. Inspectoratul Craiova	1 861 034	1 099	59,05
2	I. Focșani	989 050	392	39,63
3	I. Constanța	1 137 151	240	21,1
4	I. București	2 154 378	414	19,21
5	I. Chișinău	2 289 715	406	17,73
6	I. Iași	1 056 116	183	17,32
7	I. Cernăuți	1 266 567	150	12,22
8	I. Brașov	1 003 544	117	11,65
9	I. Cluj	1 204 774	140	11,62
10	I. Oradea	1 493 598	166	11,11
11	I. Timișoara	1 075 739	110	10,22
TOTAL		15 531 666	3 417	22

Din datele cuprinse în tabelul de mai sus, se poate observa că inspectoratele regionale de jandarmi Craiova, Focșani și Constanța prezintă cele mai ridicate medii de delicte, în timp ce, la polul opus, la aceeași categorie, se situează inspectoratele regionale de jandarmi Timișoara, Oradea și Cluj.

Privitor la contravențiile de simplă poliție, la nivelul lunii februarie a anului 1936, situația s-a prezentat după cum urmează:

c. contravenții de simplă poliție⁹:

Tabelul nr. 8

Nr. crt.	Denumirea Inspectoratelor	Populația rurală	Săvârșite	Proporția infracțiunilor la 100 000 locuitori rurali
1	Insp. Iași	1 056 116	928	87,86
2	I. București	2 154 378	1866	86,61
3	I. Craiova	1 861 034	1451	77,96
4	I. Focșani	989 050	752	76,03
5	I. Constanța	1 137 151	667	58,65
6	I. Chișinău	2 289 715	1319	57,6
7	I. Brașov	1 003 544	540	53,8
8	I. Cernăuți	1 266 567	547	43,18
9	I. Timișoara	1 075 739	408	37,92
10	I. Cluj	1 204 774	420	34,86
11	I. Cluj	1 493 598	451	30,19
TOTAL		15 531 666	9 349	60,19

Din datele cuprinse în tabelul de mai sus, rezultă că mediile cele mai mari au fost înregistrate la nivelul inspectoratelor regionale de jandarmi Iași, București și Craiova, în timp ce inspectoratele regionale de jandarmi Timișoara, Cluj și Oradea au înregistrat mediile cele mai mici.

⁹ ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 14.

În ceea ce privește *infracțiunile la legile speciale*, s-a înregistrat următoarea situație:

*d. infracțiuni la legile speciale*¹⁰:

Tabelul nr. 9

Nr. crt.	Denumirea Inspectoratelor	Populația rurală	Săvârșite	Proporția infracțiunilor la 100 000 locuitori rurali
1	Insp. Brașov	1 003 544	2276	226,79
2	I. Timișoara	1 075 739	2298	213,62
3	I. Cernăuți	1 266 567	2646	208,91
4	I. București	2 154 378	3631	168,54
5	I. Iași	1 056 116	1555	147,93
6	I. Craiova	1 861 034	2470	132,72
7	I. Cluj	1 204 774	1535	127,4
8	I. Constanța	1 137 151	1432	125,92
9	I. Focșani	989 050	1198	121,12
10	I. Oradea	1 493 598	1778	119,04
11	I. Chișinău	2 289 715	2249	98,22
TOTAL		15 531 666	2 3068	148,52

Din datele cuprinse în tabelul 9, rezultă că media cea mai mare la *infracțiunile la legile speciale* comise în luna februarie 1936, în mediul rural din țara noastră, o regăsim la Inspectoratul Regional de Jandarmi Brașov, iar cea mai mică la Inspectoratul Regional de Jandarmi Chișinău.

Într-o „încheiere” a situației prezentate mai sus, Inspectorul General al Jandarmeriei, generalul Barbu Pârâianu, și Șeful Serviciului Jandarmerie, locotenent-colonelul Anibal Panaitescu, notau că *cele expuse în studiul de față constituie o serie de observațiuni extrase din situațiile statistice ale lunii februarie 1936. Aceste observațiuni nu pot permite concluziuni definitive, la care nu se poate trece decât pe baza studiilor anuale. Totuși, constatările făcute până în prezent permit să se urmărească variațiunile infracțiunilor și să se caute cauzele locale care le produc, avându-se posibilitatea aplicării de măsuri polițienești corespunzătoare situațiunilor*¹¹.

Datele prezentate în articolul de față reprezintă o „oglină” a modului în care era reflectată situația infracțională, în mediul rural din România, la începutul anului 1936, conform statisticilor oficiale ale perioadei respective.

Dincolo de percepția asupra modului de înregistrare a unor asemenea acte infracționale, putem să ne creăm o imagine și asupra felului în care instituția abilitată să le descopere, Inspectoratul General al Jandarmeriei, își exercita atribuțiile.

Caracteristicile infracționalității în mediul rural românesc, de-a lungul timpului, constituie o importantă resursă în planul cercetării, atât pentru studenți, cât și pentru specialiștii în domeniu (sociologi, juriști, istorici ș.a.).

¹⁰ ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 15.

¹¹ ANIC, IGJ, dosar nr. 20/1936, f. 16.

SECTORUL IMM REFLECTAT ÎN PRESA SCRISĂ

CRISTINA LEOVARIDIS
ANDREEA NICOLAESCU

În Uniunea Europeană, puterea inovativă este considerată cheia competitivității, inovarea bazată pe cunoaștere fiind apreciată drept principalul motor al renașterii industriale și al creșterii economice în deceniile viitoare. În acest context se plasează și obiectivul strategic al UE pentru următorul deceniu, definit la Lisabona în martie 2000, acela de a face economia UE bazată pe cunoaștere cea mai competitivă și mai dinamică din lume, capabilă să asigure o creștere economică durabilă, creând mai multe locuri de muncă și garantând coeziunea socială. Pentru atingerea acestui obiectiv, inovarea este esențială, întreprinderile mici și mijlocii devenind actori-cheie, prin promovarea inovației și prin capacitatea de a crea și de a menține în societate locuri de muncă dezirabile. IMM au avantaje date de flexibilitate și de puterea de pătrundere pe segmente diversificate de piață, dar trebuie să facă față concurenței marilor întreprinderi, ce dispun de acces la cercetare și inovare științifico-tehnologică.

Dată fiind importanța care se acordă acestui sector în UE, am considerat nu lipsit de interes să analizăm modul în care problematica IMM se reflectă în câteva publicații naționale importante: „Jurnalul național”, „România liberă”, „Ziarul financiar” și „Idei de afaceri”, pe o perioadă de 6 luni, între 1 ianuarie 2004 și 30 iunie 2004.

Analiza va urmări, cu precădere, zona geopolitică la care se referă articolele publicate, domeniul concret abordat, în ceea ce privește IMM, tipul materialului, termenii cheie cel mai des întâlniți etc. (vezi studiile de caz, care oferă informații detaliate pentru fiecare publicație în parte și anexa care conține principalii itemi ai analizei). În continuare, prezentăm o sinteză pe câteva dintre direcțiile enumerate.

Tabelul nr. 1

Distribuția articolelor pe publicații

Publicația	Număr de apariții	Nr. articole despre IMM	Nr.articole/apariție
„Jurnalul național”	154	27	0,18
„România liberă”	154	19	0,12
„Ziarul financiar”	128	21	0,16
„Idei de afaceri”	6	75	12,50
Total	442	142	0,32

În ceea ce privește distribuția articolelor pe cele patru publicații analizate (conform indicatorului „nr. articole/apariție”), se observă o distribuție relativ uniformă în cele trei ziare centrale cotidiene („Jurnalul național”, „România liberă”, „Ziarul financiar”). Este de remarcat că orientarea declarat economică a „Ziarului financiar” nu se concretizează și într-un număr semnificativ mai mare de articole dedicate IMM, sector important al economiei și considerat prioritar în UE datorită capacității acestora de a crea locuri de muncă și de a integra inovația. Un caz special îl reprezintă revista „Idei de afaceri”, revistă lunară, dedicată problemei IMM, care se adresează îndeosebi celor care vor să-și deschidă o afacere sau care au deja una, lucru evidențiat și de valoarea ridicată a indicatorului analizat (în medie 12–13 articole despre IMM per număr).

Tabelul nr. 2

Distribuția articolelor pe publicații, în funcție de zona geopolitică la care se referă

Publicația \ Zona	România	Uniunea Europeană	Țările candidate	Nr. articole
„Jurnalul național”	23	3	1	27
„România liberă”	18	0	1	19
„Ziarul financiar”	20	0	1	21
„Idei de afaceri”	69	6	0	75
Total	130	9	3	142

În privința distribuției articolelor din ziarurile analizate, în funcție de zona geopolitică la care se referă, datele arată că predomină în toate ziarurile articolele dedicate sectorului IMM din România (130 articole – 91,6%), fiind foarte puține articole care abordează problema IMM din UE sau din celelalte țări candidate (12 articole – 8,4%).

Tabelul nr. 3

Distribuția articolelor pe publicații și domenii

Publicația \ Domeniul	Juri- dic	Finan- ciar	Econo- mic	Social	Manage- ment	Mediu	Tehno- logie	Cerce- tare	Învăță- mânt	Nr. articole
„Jurnalul național”	1	7	19							27
„România liberă”	2	10	5			1	1			19
„Ziarul financiar”		12	7		1		1			21
„Idei de afaceri”	1	9	57	1	7					75
Total	4	38	88	1	8	1	2	0	0	142

În ce privește distribuția articolelor despre IMM pe domenii, se constată că predomină articolele în domeniul economic și financiar – 126 articole (88,7%), alte domenii fiind slab reprezentate (juridic, social, management, mediu, tehnologie) – 16 articole (11,3%), în timp ce pentru alte două domenii (cercetare și învățământ) nu a fost regăsit nici un articol.

Tabelul nr. 4.

Distribuția articolelor pe publicații, în funcție de tipul de articol

Tip articol Publicația	Informativ	Descriptiv	Analitic	Teoretic	Nr. articole
„Jurnalul național”	22	2	0	3	27
„România liberă”	15	4	0	0	19
„Ziarul financiar”	13	6	2	0	21
„Idei de afaceri”	19	49	0	7	75
Total	69	61	2	10	142

Referitor la tipul de material (informativ, descriptiv, analitic, teoretic), se constată că în cele trei publicații cotidiene de mare tiraj predomină tipul informativ (deoarece intenția unor asemenea publicații este de a oferi cititorilor informații generale, clare și succinte, referitoare la diverse aspecte esențiale în domeniul economic, social, politic etc.). Un caz special semnalat și mai sus îl constituie revista „Idei de afaceri”, în care dominante sunt materialele de tip descriptiv, care tratează cazuri particulare din domeniul IMM, pentru a oferi soluții viabile celor cu adevărat interesați în a iniția și a dezvolta o afacere proprie. Luând în considerare toate cele patru publicații, se constată că predomină materialele informative și descriptive (130 de articole – 91,6%), materialele cu caracter teoretic și analitic fiind foarte puține (12 articole – 8,4%).

Un alt criteriu, pe care l-am putea lua în considerare în ce privește tipul materialului, ar fi acela al poziției autorului față de problema analizată. Din acest punct de vedere, se constată că în majoritatea articolelor poziția semnatarului este una neutră, doar în 10 articole (7% din total) atitudinea fiind una declarată critică; nici un articol nu adoptă un ton apreciativ față de aspectul analizat.

În cele ce urmează, prezentăm analiza în detaliu a fiecăreia dintre publicațiile studiate.

„Jurnalul național”

Ziarul „Jurnalul național” apare zilnic, mai puțin duminica. Cele mai multe articole referitoare la IMM apar la rubrica economică și sunt, în general, de mică întindere. În perioada analizată (1 ianuarie–30 iunie) au apărut **27 de articole** care au ca temă sau ating domeniul IMM; dintre acestea, cele mai multe sunt informative, informațiile privind domeniul IMM, în ansamblul său, în România, din punct de vedere economic.

Din punct de vedere al *zonei* la care se referă articolele referitoare la IMM, dintre cele patru variante posibile (România, UE, țările candidate, alte țări), se constată că majoritatea au ca locare România – 23 (peste 7/9), doar 3 articole (1/9) referindu-se la UE și doar 1 articol la țările candidate. Din cele 27 de articole, 9 (1/3) se referă la cazuri particulare, în timp ce 18 (2/3) tratează în ansamblu problema IMM.

În privința *domeniului* din care fac parte aspectele prezentate în articole, dintre domeniile avute în vedere (juridic, financiar, economic, social, management,

mediu, tehnologie, cercetare-cunoaștere, instruire-pregătire), cele mai multe articole se situează în zona economică – 19 (peste 2/3), aproape 1/3 (7 articole) în zona financiară, un singur articol se referă la domeniul juridic, în timp ce alte domenii dintre cele amintite nu sunt reprezentate deloc.

În funcție de *tipul de articol* (care poate fi informativ, descriptiv, analitic, teoretic și de tip dezbateră-propuneri), cele mai multe articole – 22 (peste 7/9) sunt doar informative (nici critice, nici apreciative, ci simple relatări obiective ale unor fapte), 3 articole sunt teoretice (1/9), iar 2 sunt descriptive. Este de remarcat faptul că, din cele 27 de articole, doar în 3 există o abordare critică a subiectului analizat.

Principalii *termeni cheie* utilizați în articolele identificate sunt, conform domeniului subiectului expus: reglementare, corupție, birocrăție, dificultăți, facilități, taxe, tehnologia informației, IT, acces la Internet, high-tech, valoare adăugată, surse de finanțare, subvenții de stat, subvenții externe, împrumuturi, credite bancare, noi locuri de muncă, licențe, infrastructură, investiții, instruire, consultanță.

Există unele articole mai consistente din punct de vedere ideatic, ale căror *rezumate* le vom prezenta în continuare.

În articolul *Facilități pentru IMM*, apărut pe 6 ianuarie, cititorii sunt informați că, potrivit strategiei Guvernului pentru dezvoltarea IMM în perioada 2004–2008, IMM vor beneficia de subvenționarea dobânzilor la creditele bancare și de facilitarea accesului la utilitățile publice. Documentul, întocmit de Agenția Națională pentru IMM, prevede îmbunătățirea legislației privind procedura reorganizării judiciare și a falimentului, reducerea costurilor de tranzacționare, simplificarea procesului de obținere de autorizații și de licențe specifice.

Tot pe 6 ianuarie, în articolul *Micii afaceriști sunt loviți de lipsa banilor*, se face cunoscut că, potrivit Agenției Naționale pentru IMM, dezvoltarea IMM este împiedicată de lipsa creditului bancar, de costurile ridicate de operare, de infrastructura inadecvată, de accesul dificil la sursele de finanțare pentru investiții pe termen mediu; întreprinderile micro și mici sunt dezavantajate în raport cu cele mari, din cauza capitalului de lucru redus și a costurilor de operare ridicate, care le împiedică dezvoltarea și menținerea pe piață.

Din articolul *Bani gratis pentru micii afaceriști*, apărut pe 19 martie, aflăm că, potrivit declarației lui Ovidiu Chirovici, IMM au la dispoziție fonduri nerambursabile de 149 de miliarde lei. Fiecare candidat eligibil poate obține de la Agenția Națională pentru IMM și Cooperăție 80 milioane lei. Există 3 programe prin care se vor distribui pentru IMM miliardele de la bugetul de stat: programul pentru susținerea accesului la servicii de instruire și consultanță, programul de sprijinire pentru dezvoltarea exportului și programul de susținere a investițiilor.

Pe 23 martie, articolul *Statul discriminează firmele profitabile* face cunoscut cititorilor că guvernul a dat aviz negativ proiectului de modificare a codului fiscal, în scopul eliminării impozitului pe profitul reinvestit, sub pretextul că s-ar produce o discriminare față de agenții economici care nu fac profit.

Pe 25 martie, cititorii sunt informați că aproximativ 75% dintre managerii diferitelor companii bulgare se tem că firmele lor ar putea suferi pierderi

economice odată cu integrarea în UE, în 2007; 1/3 din IMM bulgare sunt în pericol să intre în faliment după integrare, deoarece produsele lor nu sunt certificate pentru a intra pe piața europeană.

Daniel Dăianu, în articolul din 21 aprilie, *România și Agenda Lisabona*, consideră că România are nevoie de un influx din ce în ce mai intens de tehnologii avansate, care să fie absorbite și difuzate în mod eficace și care să se materializeze în produse și servicii cu valoare adăugată tot mai înaltă; capacitatea de absorbție, la rândul ei, depinde de un mediu de afaceri cât mai „prietenos”, de o fiscalitate care să stimuleze investițiile interne și formarea capitalului autohton, de sprijinirea capitalului uman (prin educație), de un cadru macroeconomic stabil, de disciplină financiară, care să elimine rentele necuvenite, de instituții care să protejeze munca și cinstea.

Pe 4 iunie, în articolul *IMM trebuie să joace după regulile UE* este preluată o declarație a președintelui ANIMMC, Ovidiu Nicolescu, conform căreia IMM trebuie să facă eforturi pentru a fi competitive pe piața comunitară; mediul de afaceri românesc trebuie să fie accesibil, pentru ca IMM să se adapteze pe piața europeană.

Un alt articol, tot pe 4 iunie, cu titlul *Sprijin pentru IMM*, informează cititorii că sectorul IMM primește asistență tehnică printr-un proiect PHARE pentru dezvoltare, vizând evaluarea nevoilor IMM, formularea de politici în domeniu, pregătirea IMM și cooperăției pentru integrare, stimularea spiritului antreprenorial.

„România liberă”

Ziarul „România liberă” este un ziar central, care apare în fiecare zi a săptămânii, cu excepția zilei de duminică, și care se difuzează la nivelul întregii țări, atât în mediul urban, cât și în cel rural.

În perioada studiată (1 ianuarie – 30 iunie 2004), au fost identificate **19 articole** având ca temă întreprinderile mici și mijlocii sau teme conexe acesteia (înființarea de afaceri, facilități fiscale, afaceri de succes, fonduri de finanțare, dificultăți ale întreprinzătorilor români etc.).

Articolele pe temele vizate au apărut la următoarele *pagini*: pagina 4 (rubrica „Economie”), pagina 5 (rubrica „Banii și viața”), pagina 9 (rubrica „Societate”), pagina 24 (rubrica „Ultima oră”) și pagina 28 (ultima pagină a rubricii-supliment „România liberă – București”). Dintre cele 19 articole identificate, marea majoritate (trei sferturi) au apărut în paginile 4 și 5, mai precis în rubricile cu tematică economică și financiară „Economie” și „Banii și viața”.

În ceea ce privește *mărimea* articolelor (măsurată în coloane de ziar), se constată că 2/3 dintre articole sunt articole de dimensiuni mici (care măsoară un sfert de coloană de ziar, o jumătate de coloană și maximum o coloană de ziar), iar restul de 1/3 o reprezintă articolele care măsoară cel puțin două coloane (dintre cele 7 astfel de articole de dimensiuni mai mari, doar unul măsoară 4,5 coloane de ziar, restul având toate doar 2 coloane). Predominarea articolelor de dimensiuni mici se explică prin conținutul acestora – nu sunt articole analitice, teoretice, de dezbatere, ci simple informări succinte și obiective cu privire la înființarea unor centre pentru IMM (de exemplu Centrul Balcanic pentru IMM, Centrul de asistență juridică

pentru IMM din sectorul 3), la existența unor programe și fonduri de finanțare (programul SAPARD, Fondul Național de Garantare a Creditelor) etc.

Din punct de vedere al *locării* problemei abordate în articol, dintre cele patru variante posibile (România, UE, țările candidate, alte țări), se constată că majoritatea covârșitoare au ca locare România (18 articole) și doar 1 articol din cele 19 are în vedere o altă zonă (zona balcanică).

În privința domeniului din care face parte aspectul prezentat în articol, dintre domeniile avute în vedere (juridic, financiar, economic, social, management, mediu, tehnologie, cercetare-cunoaștere, instruire-pregătire), jumătate dintre articole (10 articole) se situează în zona financiară, un sfert în zona economică (5 articole), restul de un sfert împărțindu-se între domeniile juridic (2), mediu (1) și tehnologie (1).

Principalii termeni cheie utilizați în articolele identificate sunt, conform domeniului subiectului expus:

- financiar – facilități fiscale, taxe vamale, finanțare (nerambursabilă), capital social, evaziune fiscală, impozit, fonduri europene, credite, garanții, licitație;
- economic – rețea națională de tip regional, contractanți, rată de existență a IMM, rentabilitate, piață, concurență, consultanță;
- juridic – consiliere, asistență juridică, armonizarea legislației cu cea din UE;
- mediu – homeopatie, agricultură ecologică;
- tehnologie – e-government, bază de date.

După criteriul tipului de discurs expus în articol (care poate fi informativ, descriptiv, analitic, teoretic și de tip dezbateră-propuneri), trei sferturi dintre articole (15) se limitează să fie doar informative (nici critice, nici apreciative, ci simple relatări neutre ale unor fapte), iar circa un sfert (4 articole) sunt descriptive (toate acestea sunt descriptiv-critice).

Din punct de vedere al semnificației articolelor pentru studiul temei și, deci, al recomandării de a fi citite și de ceilalți colegi participanți la cercetare, doar o treime dintre ele se recomandă a fi citite, restul de două treimi nefiind considerate suficient de relevante pentru studierea de către ceilalți cercetători participanți la cercetare.

Dintre articolele care se recomandă a fi citite, există unele mai consistente din punct de vedere ideatic, al căror rezumat îl vom prezenta în continuare.

Unul dintre ele este articolul analistului economic Ilie Șerbănescu *Epoca IMM a apus!*, din 21 ianuarie 2004 (p. 4), în care autorul își exprimă pesimismul cu privire la situația actuală și viitoare a IMM, în condițiile în care ultimele facilități rămase în favoarea acestora vor fi revocate, constrângerile impuse acestora vor spori, exigențele competiționale vor crește, odată cu intrarea României în UE și apariția concurenței străine. Statisticile sunt înșelătoare, atunci când arată că rata natalității IMM crește, și cea a mortalității scade – de fapt există multe IMM fără activitate, „în adormire”, iar cele care apar sunt înființate pentru a beneficia de o serie de facilități. IMM din comerț nu au viitor în condițiile concurenței supermarketurilor, iar cele din producție nu pot exista decât drept contractanți ai întreprinderilor mari, dar dificultatea constă în aceea că și majoritatea întreprinderilor mari sunt pe cale de dispariție.

Un alt articol pe o temă similară, care exprimă aceeași situație deloc optimistă a firmelor românești în perspectiva viitoarei integrării europene, este cel semnat de Dina Rădulescu în numărul din 29 iunie 2004 (p. 4). În articol se afirmă că, dacă România ar fi primită acum în UE, 85% dintre firmele românești nu ar rezista presiunii concurențiale și ar dispărea de pe piață. Un studiu al Asociației Europene a Camerelor de Comerț (Eurochambers) a arătat că numai 4% dintre companiile din România sunt complet informate asupra legislației comunitare, în timp ce aproape jumătate (41%) nu au început deloc pregătirile pentru integrare.

Același ton descriptiv-critic cu privire la situația IMM din țara noastră este adoptat și de Cristina Ciobanu, semnatara articolului *În România s-au înregistrat ieftin firme despre care nu știe nimeni nimic* (10 februarie 2004, p. 4). În articol se subliniază că în România o firmă se înființează foarte ieftin (2 milioane lei capital social cerut la înființarea unui SRL și 25 milioane lei pentru o SA), ceea ce face ca multe firme fantomă să aibă aceeași adresă sau să aibă doar o casuță poștală, fiind folosite pentru mascarea evaziunii fiscale, pentru spălări de bani obținuți la noi sau în străinătate prin trafic de arme, droguri, carne vie, contrafaceri, terorism, pentru sustragerea profitului în afara țării. Autoarea atrage atenția că la noi nu există încă o bază de date cu acei întreprinzători și acele firme care au fost descoperiți că fac afaceri ilegale.

O altă serie de articole, al căror rezumat îl vom prezenta (pe lângă cele de tip descriptiv, critic de mai sus), sunt cele informative, dar care oferă informații esențiale pentru cunoașterea sectorului IMM din România. Unul dintre ele este intitulat *Legislația IMM, modificată și a apărut în numărul din 21 mai 2004 al ziarului* (p. 4), fiind semnat de C. Popa. Conform acestui articol, guvernul a realizat un proiect de lege, prin care IMM sunt redefinite. Astfel, pentru ca o firmă să fie considerată IMM, trebuie să îndeplinească următoarele condiții: numărul mediu anual de salariați mai mic de 250; cifra de afaceri anuală mai mică de 8 milioane euro; să fie independentă (să nu fie deținută în proporție de peste 25% din capitalul social de o altă întreprindere sau grup de întreprinderi, care nu fac parte din categoria IMM). Proiectul mai prevede înființarea oficiilor teritoriale ale Agenției Naționale IMM, ce au ca sarcină alcătuirea unei baze de date cu IMM din județ.

Un alt articol din categoria „informații esențiale din domeniul IMM” este cel apărut în 8 iunie 2004, *Toate documentele pentru înființarea unei firme pot fi acum luate de pe Internet* (p. 5), semnat de Dina Rădulescu. În articol se menționează că a devenit accesibilă pe Internet adresa www.clubafaceri.ro, cea mai importantă bază de date cu formulare pentru întreprinzătorii care vor să înființeze o afacere. Pentru IMM, există pe *site* secțiunea „Programe de finanțare ale UE”, de unde aceștia se pot informa cu privire la acestea (sume, criterii de eligibilitate), la adresa www.clubafaceri.ro/finantari/.

„Ziarul financiar”

„Ziarul financiar” este un ziar specializat, care se adresează în principal profesioniștilor din domeniul financiar și din alte domenii conexe (oameni de

afaceri, analiști economici, specialiști high-tech, specialiști în marketing și media etc.) și apare în fiecare zi a săptămânii, cu excepția zilelor de sâmbătă și duminică, fiind difuzat mai ales în marile orașe ale țării.

În perioada studiată (1 ianuarie – 30 iunie 2004), au fost identificate **21 de articole** având ca subiect **întreprinderile mici și mijlocii sau alte probleme înrudite** cu acestea (înființarea de afaceri, situația financiară a unor firme mici – dificultățile și succesele înregistrate de acestea, fonduri de finanțare pentru IMM, opinii ale managerilor IMM, parcuri industriale, credite pentru micii întreprinzători etc.).

Articolele cu subiectele enumerate au apărut la următoarele *pagini*: pagina 3 (rubrica „Eveniment”), pagina 12 (rubricile „Analiză” și „Oportunități”), pagina 11 (rubrica „Business Hi-Tech”), pagina 6 (rubrica „Companii”), pagina 2 (rubrica „Afaceri”), pagina 1, pagina 7 (rubrica „Business Internațional”) și pagina 8 (rubrica „Opinii”). Dintre cele 21 de articole identificate, aproximativ jumătate erau localizate la paginile 3 și 12, cu alte cuvinte, în cadrul rubricilor „Eveniment”, „Analiză” și „Oportunități”; cealaltă jumătate apăreau în cadrul celorlalte pagini și rubrici enumerate anterior.

În privința *mărimii* articolelor (măsurată în coloane de ziar), o jumătate dintre articole sunt foarte scurte, măsurând sub o coloană de ziar (un sfert, o jumătate sau trei sferturi de coloană de ziar), dintre acestea, majoritatea măsoară o jumătate de coloană. Cealaltă jumătate dintre articole sunt de dimensiuni ceva mai mari, întinzându-se pe cel puțin o coloană (dintre acestea, majoritatea măsoară 3 coloane și doar 1 articol reușește să ajungă la 6 coloane).

Din punct de vedere al *locării* problemei expuse în articol, dintre cele patru variante posibile (România, UE, țările candidate, alte țări), se constată că majoritatea covârșitoare au ca locare România (20 de articole) și doar 1 articol ia în discuție un aspect dintr-un alt spațiu – țările candidate.

În ceea ce privește domeniul în care se încadrează subiectul prezentat în articol, dintre domeniile posibile (juridic, financiar, economic, social, management, mediu, tehnologie, cercetare-cunoaștere, instruire-pregătire), mai mult de jumătate dintre articole (12 articole) abordează probleme din domeniul financiar, o treime din cel economic (7 articole), și doar 2 articole din cele 21 sunt din alte domenii (1 din domeniul tehnologic și 1 din management).

Principalii termeni cheie utilizați în articolele identificate sunt, conform domeniului subiectului expus:

- financiar – investiții (private), concurență, reparație pe piață, cifră de afaceri, capital social, costuri de integrare, credite, impozit pe profit reinvestit, taxe, (co)finanțare;

- economic – parc industrial, proiect de afacere, strategie de afaceri, sistem lohn, subcontractare;

- tehnologie – soft, incubator, start-up;

- management – întreprinzător, autorizație, client.

După criteriul tipului de discurs abordat de autorul articolului (care poate fi informativ, descriptiv, analitic, teoretic și de tip dezbateră-propuneri), mai mult de jumătate sunt articole informative (13 articole), circa o treime sunt descriptive (6 articole) și restul (de 2 articole) sunt analitice; de remarcat că articolele descriptive și analitice au un ton preponderent critic.

Din punct de vedere al semnificației articolelor pentru studiul temei și, deci, al recomandării de a fi citite și de ceilalți colegi participanți la cercetare, există un relativ echilibru între numărul articolelor semnificative și al celor ce nu prezintă un mare interes; astfel, aproape jumătate dintre articole se recomandă a fi citite (9 din 21), pentru restul (de 12 articole) nefiind recomandată expres citirea lor și de către ceilalți participanți la cercetare.

Dintre articolele care suscită un real interes și care se recomandă a fi citite, există unele mai consistente din punct de vedere ideatic, al căror rezumat îl vom expune mai jos.

Unul dintre ele este articolul analitic-critic (și ironic) al Georgianeii Stavarache, cu titlul *Înființarea de microîntreprinderi a devenit sport național* (din 15 ianuarie, p.1), care prezintă situația existentă în momentul actual în țara noastră, potrivit căreia, în primele 10 luni ale anului 2003, au fost înființate 93 000 de companii (300 companii noi pe zi), mult mai multe decât în 2001, dar cu capital social mai mic. Cauza identificată de autoare este optimizarea fiscală – companiile mari își încurajează angajații să își înființeze microîntreprinderi, cu capitalul social minim de 2 milioane de lei, transformând astfel contractele de muncă ale angajaților, ce presupun costuri foarte mari, în contracte de prestări servicii încheiate cu microîntreprinderile acestora, ce presupun costuri foarte reduse.

Un alt articol din seria celor analitico-descriptive, totodată critice, este și cel intitulat *Oare nu ne merităm locul 129?*, semnat de Mătache Nicolaide (în numărul din 19 ianuarie, p. 8). Se relatează că, într-un top publicat de „Wall Street Journal”, România se afla pe un rușinos loc 129 în lume, în privința libertăților economice, având calificativul cel mai slab pentru politica monetară. Cauzele identificate de autor sunt numeroasele constrângeri economice, datorate intereselor unor cercuri de a-și crea privilegiile prin crearea monopolurilor; la aceasta, se adaugă numărul mare de impozite, plata lor anticipată, înainte de încasarea valorii produselor vândute, concurența neloială etc. Toate acestea duc la crearea unui mediu nefavorabil pentru dezvoltarea IMM, concluzionează autorul articolului.

Articolul Dianei Sava din 12 martie (p. 2) prezintă *Portretul întreprinzătorului român la tinerețe*: este necesar ca acesta să aibă studii medii, să aibă curaj, perseverență, să fie capabil să muncească peste 8 ore pe zi, să fie specializat în domeniul în care inițiază afacerea. Totuși, majoritatea tinerilor cu studii universitare și postuniversitare aleg mai degrabă o carieră într-o companie multinațională, decât să deschidă o afacere, datorită dificultăților întâmpinate de tinerii care-și deschid afaceri: birocrație, dificultatea de a obține o finanțare pe baza unui plan de afaceri, facilitățile ce nu se aplică, instabilitatea legislativă, lipsa

creditelor pentru *start-up-uri*. A fost inițiat programul ChiarPOȚI, cu finanțare privată, program de educație antreprenorială pentru tinerii între 18–30 de ani, ce oferă suport informativ necesar în planificarea și începerea unei afaceri.

Există o serie largă de articole dedicate obstacolelor nu atât în calea înființării, cât a supraviețuirii și a dezvoltării unei IMM. Prezentăm mai jos, succint, rezumatul a trei dintre ele. În articolul *Creditele pentru IMM: ușor în teorie, puțin mai greu în practică* (din 14 iunie, p. 12), autorul Vlad Nicolaescu afirmă că, dacă până în urmă cu 2 ani obținerea de credite de către un IMM era foarte dificilă, acum aproape toate băncile românești au oferte de credite pentru IMM (pentru achiziții de utilaje sau imobile necesare extinderii activității, pentru capitalul de lucru etc.). Dar băncile nu dau credite IMM nou-înființate, ci doar celor care prezintă bilanțul pe ultimii 2–3 ani, pentru a demonstra că pot avea profit. Un alt articol, din seria celor care expun dificultățile IMM, este și cel intitulat *Accesarea fondurilor SAPARD, îngreunată de birocrăție și cofinanțări* (24 mai, p. 12) – autorul Stelian Negrea insistă asupra faptului că banii oferți prin programul Sapard sunt printre puținele surse de finanțare pentru agricultură și industrie, dar sunt greu cheltuiți, din cauza accesării greoaie și a cantității foarte mari de formulare de completat, dar mai ales din cauza lipsei de cofinanțare din partea beneficiarilor; beneficiarii trebuie să participe cu 50–70% din valoarea acordată, dar aceștia sunt lipsiți de resurse. Ultimul articol avut în vedere este *Problemele IMM: lipsa banilor* (6 ianuarie, p. 3), în care autorul (nemenționat, sursa Mediafax) preia informații dintr-un material al Agenției Naționale pentru IMM, care arată că, în perioada 2000–2002, au fost înregistrate 1,3 milioane IMM (63,5 % în comerț, 16,1% în servicii și 11,6% în industrie). Dar principalii factori care împiedică dezvoltarea lor sunt: accesul dificil la surse de finanțare pentru investiții pe termen mediu și lung, insuficiența serviciilor de asistență, infrastructura inadecvată, lipsa creditelor din partea băncilor (datorită incapacității noilor firme de a prezenta garanții).

„Idei de afaceri”

„Idei de afaceri” este o revistă care apare lunar și se adresează preponderent celor care vor să-și deschidă o afacere sau care au deja una. Are o rubrică intitulată *Luna pe scurt – Info IMM*, cu spicuri din articole apărute în ziare în luna respectivă („Independent”, „Ultima oră”, „Adevărul”, „Ziua”, „Azi”, „Curentul”, „Jurnalul național”, „Cotidianul”, „Curierul național”, „Evenimentul zilei”, „România liberă”, „Bursa”, „Cronica română”, „Gardianul”, „Realitatea românească”, „Libertatea”, „Ziarul”). Alte rubrici: „Cum am reușit în afaceri”, „Oportunități de afaceri”, „Concept de afaceri”, „Afaceri de pretutindeni”, „Afaceri pe scurt”, „Produse noi”, „Minidosar”, „Info-util”, „Expert”.

În perioada analizată (1 ianuarie–30 iunie), au apărut **75 de articole** care privesc domeniul IMM; dintre acestea, cele mai multe sunt descriptive, referindu-se la cazuri particulare din domeniul IMM din România, din punct de vedere economic (istoricul înființării unor firme de succes, dificultăți sau oportunități la

înființare, surse de finanțare, necesități financiare pentru diferite afaceri cu diferite profile).

În ceea ce privește mărimea articolelor: în general, la rubrica „Luna pe scurt – Info IMM”, articolele nu sunt mai mari de o „coloană de revistă”, în timp ce la celelalte rubrici pot să ajungă chiar și la 3 pagini.

Din punct de vedere al zonei la care se referă articolele referitoare la IMM, dintre cele patru variante posibile (România, UE, țările candidate, alte țări), se constată că majoritatea au ca locare România – 69 (peste 4/5), doar 6 articole (mai puțin de 1/5) referindu-se la UE. Din cele 75 de articole, 57 (aproape 4/5) se referă la cazuri particulare, în timp ce 18 (peste 1/5) tratează în ansamblu problema IMM.

În privința domeniului din care fac parte aspectele prezentate în articole, dintre domeniile avute în vedere (juridic, financiar, economic, social, management, mediu, tehnologie, cercetare-cunoaștere, instruire-pregătire), cele mai multe articole se situează în zona economică – 57 (aproape 4/5), 9 articole în zona financiară, 7 sunt despre management, iar câte 1 articol tratează domeniul juridic, respectiv social.

În funcție de tipul de articol (care poate fi informativ, descriptiv, analitic, teoretic și de tip dezbateră-propuneri), cele mai multe articole – 49 (aproape 2/3) sunt descriptive, 19 articole sunt informative (peste 1/5), iar 7 sunt teoretice.

Principali termeni cheie utilizați în articolele identificate sunt, conform domeniului subiectului expus: investiții, capital social, software, încredere, cifră de afaceri, angajat, firme mici, valoarea pieței, leasing, strategie de dezvoltare, amortizare, taxe, impozite, birocrație, corupție, oportunități de afaceri, subvenții, credite, abilități antreprenoriale, instruire, facilitare, finanțare, parteneriat, consultanță, licențe, know-how.

Există unele articole mai consistente din punct de vedere ideatic, ale căror rezumate le vom prezenta în continuare.

Într-un articol intitulat *Numărul firmelor românești de software crește cu 35% pe an* și apărut în numărul din ianuarie al revistei, se apreciază că, potrivit estimărilor Asociației Române de Industrie Electronică și Software (ARIES), 10% dintre firmele românești de software sunt firme mici, care încă nu sunt stabile pe piață. Dacă în 1997, în România, în acest sector, erau circa 2 000 de firme, în prezent sunt peste 6 000, dar peste 50% din ele au 1 angajat și o cifră de afaceri anuală sub 10 000 \$. O mare parte dintre aceste companii nu sunt „dedicate” software-lui și serviciilor, ci au și alte activități, conform președintelui Asociației Naționale a Industriei de Software și Servicii din România (ANIS), Florin Talpeș. Reprezentanții asociațiilor din domeniu estimează că 60–70% din totalul societăților din industria de software își desfășoară activitatea în București. Celelalte orașe fruntașe sunt: Timișoara, Brașov, Cluj, Iași. Valoarea pieței de software s-a ridicat anul trecut la 300 milioane \$.

Articolul din februarie, *8 români din 10 și-ar deschide o afacere*, analizează date preluate dintr-un sondaj de opinie realizat de Institutul pentru Liberă Inițiativă.

Mai mult de 4/5 dintre români și-ar deschide o afacere proprie, dacă ar avea banii necesari, în timp ce pentru tinerii cu vârsta între 18 și 35 de ani media este peste 90%. Numărul celor care și-ar deschide o afacere a crescut cu 13,5% față de 2001, când doar 69,5% afirmase că s-ar încumeta să o facă. Principalele obstacole rămân taxele și impozitele prea mari, birocrația și corupția, nivelul redus de trai, lipsa informațiilor privind oportunitățile de afaceri.

Tot în februarie, în articolul intitulat *Bani pentru tineri*, este semnalat faptul că ANIMMC a lansat „Programul pentru dezvoltarea abilităților antreprenoriale în rândul tinerilor”, care se desfășoară începând cu ianuarie 2004 și are 2 componente: instruire antreprenorială (cursuri în parteneriat cu camerele de comerț locale, instituțiile de învățământ superior, firme de consultanță și administrație publică) și facilitarea accesului tinerilor întreprinzători la finanțare (microcredite prin Fondul European de Investiții).

În luna martie, articolul *Jumătate dintre IMM au propriul site* preia date dintr-un studiu al Ministerului Comunicațiilor și Tehnologiei Informației, care relevă faptul că, în prezent, o societate din 4 are acces la informații online; 74% din IMM folosesc Internetul pentru a obține informații de la administrație; 71% utilizează e-mail-ul; 69% utilizează calculatoare individuale; 43% au propria adresă pe Internet; 52% lucrează deja în rețea; 34% utilizează cardurile.

În mai, în articolul *Firmele fără activitate vor avea regim special* cititorii sunt informați că firmele care nu au avut activitate timp de 12 luni consecutive vor fi trecute într-o evidență specială a Agenției Naționale de Administrare Fiscală. Această măsură a pornit de la faptul că mai bine de 50% din firmele înregistrate în ultimii ani la Registrul comerțului nu au activitate, conform președintelui Comisiei de buget-finanțe din Senat, Viorel Ștefan.

În iunie rețin atenția două articole, ambele referitoare la domeniul financiar. Unul dintre ele, intitulat *Cofinanțare a programelor SAPARD* anunță colaborarea Agenției Sapard cu Fondul Național de Garantare a Creditelor pentru IMM, ceea ce va oferi noi oportunități pentru cei care doresc să obțină fonduri europene nerambursabile. Cel de-al doilea, cu titlul *Garanțiile pentru credite sunt insuficient folosite*, anunță că FRGC pentru Întreprinzătorii Privati, FGC Rural și FNGC pentru IMM au acordat în 2003 garanții în valoare de 2130 miliarde lei, care au înlesnit companiilor românești obținerea unui volum de credite de 5031 miliarde lei. Deși sunt de 10 ani introduse în România, garanțiile acordate de cele 3 fonduri sunt departe de a fi folosite la nivelul posibilităților. Fondul de Garantare al IMM a acordat în 2003 garanții de 396,5 miliarde lei pentru credite în valoare de 402,2 miliarde lei, din care 20% credite destinate investițiilor, iar restul pentru producție (capital de lucru). Fondul acordă credite și firmelor mai tinere de 1 an. Din punct de vedere statistic, cele mai multe fonduri au fost atrase de constructori (24,8%), industria alimentară (17,8%) și industria chimică și metalurgică (12,3%).

ANEXA

ZIARUL:

DATA:

TITLUL MATERIALULUI:

AUTOR:

PAGINA:

MĂRIMEA (ÎN COLOANE DE ZIAR):

1. LOCAREA:

- A) 1. ROMÂNIA
2. UNIUNEA EUROPEANĂ
3. ȚĂRILE CANDIDATE
4. ALTELE

1
2
3
4

- B) 1. PE CAZURI PARTICULARE
2. PE ANSAMBLU

1
2

2. DOMENIUL:

1. JURIDIC
2. FINANCIAR
3. ECONOMIC
4. SOCIAL
5. MANAGEMENT
6. MEDIU (RESURSE LOCALE)
7. TEHNOLOGIE
8. CERCETARE – CUNOAȘTERE – TRANSFER
9. ÎNSTRUCȚIE – PREGĂTIRE – CONSULTANȚĂ

1
2
3
4
5
6
7
8
9

3. TIPUL MATERIALULUI:

	CRITIC	APRECIATIV	MIXT	NU ESTE CAZUL
1. INFORMATIV	1.1	1.2	1.3	1.4
2. DESCRIPTIV	2.1	2.2	2.3	2.4
3. ANALITIC	3.1	3.2	3.3	3.4
4. TEORETIC	4.1	4.2	4.3	4.4
5. DEZVOLTARE - PROPUNERI	5.1	5.2	5.3	5.4

4. TERMENI-CHEIE:

1. Juridic

- 1.1. Reglementare – dereglementare
1.2. Corupție, fraude
1.3. Birocrație, dificultăți

2. Financiar

- 2.1. Taxe, impozite
- 2.2. Investiții în IT
- 2.3. Subvenții de stat
- 2.4. Subvenții externe
- 2.5. Împrumuturi
- 2.6. Sistem de finanțare
- 2.7. Scutiri, avantaje financiare
- 2.8. Capital de risc
- 2.9. Investiții din sector privat
- 2.10. Investiții din sector public

3. Economic

- 3.1. Valoare adăugată
- 3.2. Productivitate
- 3.3. Salariați (structură)
- 3.4. Preț de cost
- 3.5. Beneficii
- 3.6. Inovație – „Nou pentru piață”, „Nou pentru firmă”, dar nu și „Nou pentru piață”
- 3.7. Tipuri de IMM:
  - Incubatoare
  - Laboratoare
  - Îngeri de afaceri
  - Start-ups; Spin-off
  - Seed-capital (capital de „însămânțare”)
- 3.8. Firme ce dau faliment
- 3.9. Rata de existență
- 3.10. Structura pe ramuri:
  - Număr de firme
  - Salariați
  - Activități

4. Social

- 4.1. Cooperare
- 4.2. Competiție – concurență
- 4.3. Șomaj
- 4.4. Noi locuri de muncă

5. Management

- 5.1. Dacă au un manager
- 5.2. Tipul de management:
  - ierarhic-taylorist
  - neierarhic
- 5.3. Flexibilitate pentru piață
- 5.4. Segmentul de piață acoperit

6. Mediu

- 6.1. Folosirea de resurse locale
- 6.2. Protejarea mediului
- 6.3. Dezvoltare locală

7. Tehnologie

- 7.1. Inovații proprii
- 7.2. Inovații adaptate
- 7.3. Inovații prin cooperare
- 7.4. Acces la Internet
- 7.5. High-tech
- 7.6. Valoare adăugată în sectorul high-tech
- 7.7. Ateliere meșteșugărești
- 7.8. IMM cu caracter industrial „clasic”

8. Cercetare – Cunoaștere – Transfer

8.1. Sursa de obținere a cunoștințelor instrumentalizate în tehnologie și produse:

- proprie
- o firmă mare
- universitate
- unitate de cercetare
- lipsă

8.2. Patente aplicate:

- în high-tech (raportate la cifra de afaceri)

8.3. Participarea la clustere sau rețele

8.4. Cooperarea IMM cu universități, unități de cercetare-inovare, întreprinderi

9. Instrucție – Pregătire – Consultanță

9.1. Reconversie profesională

9.2. Pregătirea managerilor (patronilor)

9.3. Pregătirea salariaților

9.4. Participare la diverse forme de pregătire (în afara sistemului școlar)

5. SCURT REZUMAT:

(1/2 pagină, eventual citate)

6.   **1. SE RECOMANDĂ A FI CITIT**
       2. NU SE RECOMANDĂ A FI CITIT
       3. NU NEAPĂRAT

EVOLUȚII ALE PLURALISMULUI RELIGIOS DIN ROMÂNIA ÎN PERSPECTIVA INTEGRĂRII EUROPENE

MANUELA GHEORGHE

Motto:

„...și nu fi necredincios, ci credincios”.

(Ioan 20,27)

Integrarea europeană este un proces cu referință directă la aspecte de ordin politic, economic, social, juridic, dar care nu exclude și atingerea unor parametri specifici în planul vieții culturale și religioase, în fiecare din statele candidate. Din acest punct de vedere, unul din principiile care stau la baza sistemului legislativ european unitar este acela al respectării identității religioase a fiecărui stat membru, precum și al particularităților fiecărei religii componente în parte. Corelativ cu această exigență însă, o primă condiție, pe care ar trebui s-o îndeplinească fiecare din statele candidate, ar consta în atingerea anumitor standarde sau parametri în materie de democratizare religioasă, cu referire directă la reglementarea și respectarea unor reguli și principii de bază specifice: separarea instituției statale de cea ecleziastică, garantarea libertății de conștiință, de expresie și de religie, toleranța religioasă etc.; în consecință, crearea unui cadru legislativ corespunzător de manifestare a pluralismului religios reprezintă unul din parametrii *sine qua non* ai integrării României în Uniunea Europeană.

Pluralismul religios este un fenomen specific modernității și exprimă dreptul fiecărei persoane de a-și manifesta deschis și fără îngrădire modul său propriu de a se raporta la divinitate. În condițiile pluralismului religios, opțiunile religioase sau nereligioase devin o problemă de alegere personală și de conștiință proprie și oferă indivizilor multiple posibilități de satisfacere a aspirațiilor lor religioase. Și România, asemenea celorlalte state din fostul bloc comunist, a decis să se alinieze standardelor europene, în scopul integrării în Uniunea Europeană, standarde care vizează, așa cum am precizat mai sus, nu numai performanțe de natură economică, politică sau juridică, dar și respectarea anumitor criterii la nivel religios. Din acest punct de vedere, asigurarea pluralismului religios prin reglementări legislative specifice, reprezintă o condiție a integrării țării în structurile europene. În același timp însă – ținem să atenționăm –, *pluralismul religios*, în condițiile unei

insuficiente gestionări juridice a acestui proces, iar, pe plan general, al accentuării influențelor secularizării și globalizării, poate reprezenta și o condiție favorizantă a acutizării, în viitorul apropiat, a unui fenomen deja în curs la nivel global, acela al unei *pluralizări (diversificări religioase) extreme*, la cote ce ar putea deveni îngrijorătoare în viitor. Ne referim aici la așa numitul fenomen de criză a practicilor religioase tradiționale și de proliferare a formelor extra-eceziale de religiozitate, care au ca efect final apariția de noi mișcări religioase sau para-religioase, bricolajul și sincretismul religios. Ceea ce vrem să evidențiem aici este faptul că pluralismul politic, cultural sau religios, așa cum acesta este recunoscut și instituit prin măsuri juridice, în cadrul fiecărui sistem democratic autentic, poate avea ca revers sau ca efect, în planul conștiințelor individuale, o „pluralizare internă a conștiinței religioase” (Jean-Paul Willaime), în sensul distanțării progresive a credincioșilor de marile adevăruri religioase, așa cum acestea sunt predicate de instituțiile ecleziastice tradiționale. *Rezultă pluralizarea modurilor de înțelegere și de raportare la transcendent, o lume în care fiecare individ își caută și creează propriul sacru, refuzându-l pe cel instituit de biserică*¹. În condițiile dramaticei „odisei” interioare pe care o parcurge omul actual, vocația funciar transcendentală a acestuia se metamorfozează treptat într-o simplă căutare personală și personalizată a „mântuirii”, dar o „mântuire” care este înțeleasă doar ca o simplă dorință de ameliorare sau optimizare umană.

Ce viitor i se rezervă României, ca țară majoritar ortodoxă, o dată cu alăturarea acesteia la Europa unită? Dar ortodoxiei românești? Ce rol ar putea aceasta juca în formarea mult invocatei *identități religioase europene*? Sunt câteva din întrebările (unele legitime, altele excesive) întâlnite nu arareori în dezbaterile publice din România ultimilor ani și la care e dificil de oferit răspunsuri mulțumitoare. O privire fugitivă asupra sistemelor legislative religioase ale câtorva țări componente ale Uniunii Europene ne-ar putea oferi însă unele indicii referitoare la posibilele evoluții viitoare ale pluralismului religios în țara noastră. Ne vom limita însă numai la a preciza că, la nivelul Uniunii Europene (preponderent creștină), nici un stat component nu se prezintă ca fiind monocolor din punct de vedere religios. Nici tipurile de relații instituite între Biserică și Stat în fiecare din statele componente nu sunt identice, ci diferă în funcție de modelele consacrate: 1. separare netă (Franța, Olanda); 2. colaborare și desemnare a unei Biserici ca „dominantă” (Grecia, Suedia, Regatul Unit al Marii Britanii, Danemarca); 3. neutralitate nedeterminată (Germania, Italia, Spania, Portugalia, Austria, Luxemburg, Belgia).

1. Pluralismul religios în țările Uniunii Europene reprezintă o realitate intrinsecă și definitorie a acestei atât de controversate entități politice, economice și juridice. Cu deplină îndreptățire s-a afirmat că aceasta constituie un uriaș *laborator al*

¹ Manuela Gheorghe, *Religie și schimbare socială în România*, Iași, Editura Fundației Axis, 2004, p. 188.

democrației pluraliste, în care pluralismul religios reprezintă una din dimensiunile sale definitorii, firești. O uriașă structură, în care cele 25 de state componente (până în prezent) formează împreună o *unitate de diversități religioase*, multiformă, în continuă mișcare și evoluție, în care, religiilor creștine, de pildă, li se alătură an de an contingente din ce în ce mai consistente numeric de credincioși musulmani (mai ales), dar și sikhi, hinduși, budiști, mozaici etc. *Din punct de vedere religios, una din schimbările cele mai semnificative de după război – aprecia în această privință un cunoscut cercetător al fenomenului – a fost progresia credințelor altele decât cele creștine. În consecință, e necesar ca și conceptele să se adapteze acestor noi realități: religia europeană cedează astfel locul religiilor Europei, un continent care adăpostește de acum populații musulmane, sikh, hinduse și budiste...*² (subl. n., M. G.). Statistici recente înregistrau pentru Franța, de pildă, cea mai numeroasă populație musulmană din Europa (cca. 3 milioane) iar în Marea Britanie, cifrele indicau puțin peste un milion de musulmani. O situație similară se consemnează și în Germania de Vest unde, un recensământ al populației realizat în 1987 consemna 1,6 milioane de musulmani, cei mai mulți proveniți din rândurile emigranților turci și din fosta Iugoslavia (actualmente dezmembrată)³.

De altfel, tendința pare a fi concordantă, inclusiv cu sensul dinamicii mondiale a religiilor, așa cum acesta este prognozat în unele lucrări de specialitate, și care estimau, de pildă, pentru musulmani, la nivel global, o creștere numerică semnificativă. Evoluții similare sunt pronosticate atât pentru hinduși, cât și pentru budiști. Este de reținut totodată – bineînțeles, cu toată prudența cu care trebuie să ne raportăm la orice întreprindere statistică și, mai ales, la cele de o asemenea anvergură – că această tendință ascendentă, prognozată pentru religiile noncreștine, este însoțită de o creștere procentuală (consistent mai diminuată însă) a principalelor religii creștine (catolică, protestantă și neoprotestantă)⁴.

Despre o dinamică ascendentă a populației musulmane putem vorbi, în prezent, inclusiv în cazul României, unde recensămintele succesive, din 1992 și 2002, consemnau o creștere de la 55 988 la 67 566 credincioși. Situația s-ar putea explica, în acest caz, nu atât prin sporul natural al populației musulmane autohtone, cât, mai ales, prin naturalizarea în țara noastră, după 1989, a unor cetățeni proveniți din țări islamice: turci, sirieni, iordanieni, iranieni, irăkieni etc. Aceștia s-au stabilit inițial în Dobrogea, dar ulterior s-au răspândit și în restul țării, și-au întemeiat familii mixte, își păstrează religia, construiesc moschei, inițiază asociații cultural-religioase, care au ca scop păstrarea și cultivarea specificului cultural și religios propriu.

² Grace Davie, *Contrastes dans l'héritage religieux de l'Europe*, în Grace Davie et Danièle Hervieu-Léger (sous la direction de), *Identités religieuses en Europe*, Paris, Éditions La Découverte, 1996, p. 47.

³ *Ibidem*, p. 49–51.

⁴ J. Gordon Melton, Martin Baumann (Editors), David B. Barrett (World Religious Statistics). Donald Wiebe (Introduction). *Religions of the World. A Comprehensive Encyclopedia of Beliefs and Beliefs and Practices*, Santa Barbara, California, ABC-CLIO, Inc., 2002.

2. Cazul Greciei. Grecia reprezintă un caz special, aceasta continuând să fie, până la aderarea României, singura țară ortodoxă membră a familiei europene unite. Relațiile dintre stat și biserică se bazează pe tradiția bizantină a „simfoniei puterilor”. Țară cu o covârșitoare preponderență ortodoxă (peste 95% din populației aparține acestei religii), Grecia a înscris în chiar prevederile sale constituționale religia ortodoxă ca religie dominantă (oficială) de stat. Biserica Ortodoxă se bucură de un regim special, inclusiv în raport cu celelalte biserici ortodoxe locale, iar legile statului, care contravin canoanelor sale, sunt taxate de către această instituție drept neconstituționale. Celelalte confesiuni sunt definite prin lege drept „culte străine”. Nici o lege nu restricționează libertatea de expresie religioasă, dar, în același timp, legea interzice cu severitate orice formă de prozelitism printre ortodocși (art. 13&2 din Constituție). Religia ortodoxă este materie obligatorie în școlile de stat, în legitimația de identitate a cetățenilor greci este trecută și apartenența religioasă a acestora, căsătoria civilă nu are valoare juridică, dacă nu este însoțită și de căsătoria religioasă.

De altfel, toate încercările făcute de-a lungul timpului, de separare a statului de biserică, au eșuat, așa cum a eșuat, de pildă, și proiectul de lege înaintat în 1982, care prevedea ca mariajul civil să devină obligatoriu și care, în urma reacțiilor violente ale Bisericii și ale populației, a fost retras la puțin timp. O lege ulterioară (1250/1982) conferea mariajului civil și mariajului religios un statut juridic identic, astfel încât, după ce această lege a fost votată, numai 8,5% dintre căsătoriile oficiate au fost exclusiv civile, toate celelalte fiind urmate și de o căsătorie religioasă⁵. Inclusiv problema transferului bunurilor bisericii către stat, inițiată în 1987, s-a dovedit nerealistă, fapt ce a dovedit încă o dată legăturile inextricabile existente între aceste două instituții, și pe care nici partidele sau guvernările de stânga, așa cum a fost P.A.S.O.K. (Mișcarea Socialistă Pănelenică), nu au reușit să le destabilizeze, ba chiar au încercat să găsească diverse modalități prin care să menajeze „sensibilitatea religioasă” a poporului, înțelegând că numai acest tip de măsuri pot oferi șansa afirmării publice și succesul politic⁶.

Vasilios N. Makrides, de pildă, într-un studiu intitulat *Rolul ortodoxiei în formarea antieuropenismului și antioccidentalismului grec*, este de părere că tradiția ortodoxă ar juca în prezent în Grecia un rol de apărare în fața procesului de europenizare, identificând următoarele tendințe în curentul fundamentalist grec modern:

- a. un antioccidentalism irațional și inconștient, cu origine în tradiția de diabolizare a Occidentului și a Uniunii Europene;
- b. un extremism care identifica în Occident singurul vinovat pentru tot răul din societate;

⁵ Nikos Kokosalakis, *Orthodoxie Grecque, modernité et politique*, în vol. *Identités religieuses en Europe*, sous la direction de Grace Davie et Danièle Hervieu, Hervieu-Léger, Paris, Éditions La Découverte, 1996, p. 144.

⁶ *Ibidem*, p. 145.

c. un sentiment de superioritate față de Occident, ortodoxia fiind considerată, în schimb, drept „panaceul” rezolvării tuturor problemelor;

d. sentimentul exclusivist că ortodocșii greci ar fi capabili să salveze Uniunea Europeană de: materialism, comunism, ateism, secularism;

e. un curent ortodox moderat, care acceptă ideea că Grecia are nevoie de Uniunea Europeană, cu condiția de a se profita de acestea două, „după criteriile ortodoxe”.

Pe scurt, concluzionează profesorul grec, în Grecia s-ar manifesta trei tendințe: 1. politica oficială de europenizare, practică de stat, 2. politica ambiguă adoptată de Biserica Ortodoxă, 3. profundele sentimente antioccidentale ale majorității poporului grec⁷.

Sunt exemple care atestă prelungirea până în contemporaneitate a vechii alianțe dintre stat și biserică, specifică statelor ortodoxe, transmisă prin modelul bizantin al „simfoniei puterilor”. Plecând de la aceste realități specifice, gratuit sau nu, unele voci sunt tentate să își pună întrebarea dacă nu cumva statele aparținând acestei tradiții seculare de gestionare a celor două puteri ar fi compatibile în mai mică măsură, dacă nu chiar incompatibile, cu principiul de bază al statelor occidentale, acela al separării depline al bisericii de stat, și implicit, al egalității între toate confesiunile recunoscute, cu deplina libertate de manifestare a oricăror opțiuni religioase, bineînțeles în limitele prevăzute de lege. Mai mult chiar, sunt unii observatori occidentali care apreciază că statele ortodoxe (mai ales Rusia, prin curentul slavofil) ar fi mai predispuse spre inițierea și încurajarea unor curente de natură naționalistă și care vehiculează o propagandă anti-occidentală⁸.

Această stare de fapt ar putea explica de ce, în cadrul Uniunii Europene, Grecia este privită ca o țară ce cu greu se poate adapta la standardele internaționale în ceea ce privește toleranța religioasă, considerându-se adesea că rolul și locul recunoscut al Bisericii Ortodoxe este în discordanță cu orientarea generală a Uniunii Europene⁹. În opinia autorului citat mai sus, Grecia ar fi devenit și mai „incomodă” pentru lumea occidentală, mai ales după căderea Cortinei de Fier, când statele ortodoxe ale Europei de Est ar putea fi tentate să identifice în Grecia un potențial model de urmat, în materie de politică religioasă.

3. În cazul României, schimbările politice petrecute în 1989 au deschis calea realizării unui pluralism religios real, precum și pe cea a unei pluralizări continue a câmpului religios românesc. Conform unei tradiții seculare, relațiile dintre instituția statală și cea ecleziastică s-au fundamentat pe modelul bizantin al „simfoniei”

⁷ Vasilios N. Makrides, *Le rôle de l'orthodoxie dans la formation de l'antieuropéisme et l'antioccidentalisme grecs*, în Gilbert Vincent, Jean-Paul Willaime (sous la direction de), *Religions et transformations de l'Europe*, Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 1993, p. 103–116.

⁸ Katy Rousselet, *L'orthodoxie et le déficit démocratique russe*, în Patrick Michel (sous la direction de), *Religion et démocratie: nouvelles situations, nouvelles approches*, Paris, Albin Michel, 1977, p. 257–275.

⁹ Pr.lector univ.Patriciu Dorin Vlaicu, *Locul și rolul recunoscut Bisericii în țările Uniunii Europene*, Cluj-Napoca, 1998, p. 53.

puterilor, al unei strânse colaborări sau alianțe, care se perpetuează, inclusiv după 1989. Principiile generale privind relațiile dintre aceste două instituții sunt stabilite în Constituția României. În acest act legislativ fundamental sunt prevăzute: egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de rasă, naționalitate, origine etnică, de limbă sau de religie (art. 4), iar la art. 29: libertatea gândirii, opiniilor și a credințelor religioase, libertatea cultelor de a se organiza liber conform statutelor proprii, în condițiile legii. Sunt interzise, în relațiile dintre culte, orice forme de învrăjbire religioasă, cultele religioase sunt autonome față de stat și se bucură de sprijinul acestora, este asigurată educația religioasă, iar în art. 32 se prevede libertatea învățământului religios. Celor 14 culte recunoscute în 1989 li s-au adăugat până în 2005 alte trei: Biserica Greco-Catolică, Biserica Evanghelică Română și Organizația Religioasă „Martorii lui Iehova”. Acestora li se alătură o paletă destul de variată de credințe noi, dintre care unele au obținut statutul juridic de asociații religioase: mormoni, baha’i, Biserica Internațională a lui Cristos etc., altele nu. La recensământul din 2002 se declarau ca aparținând altor religii decât celor înregistrate drept culte, un număr de 88 557 de cetățeni.

Așa cum evidențiază numeroasele sondaje de opinie efectuate după 1989, momentul integrării României în structurile europene este așteptat cu multă nerăbdare de majoritatea populației țării (adeziune care se dovedește însă a nu fi însoțită și de cunoașterea suficientă a consecințelor sau exigențelor pe care acest proces le implică).

La nivelul Bisericii Ortodoxe Române însă, se manifestă justificat unele temeri referitoare la riscul că integrarea europeană ar putea să conducă treptat la o uniformizare morală și religioasă, la anularea sau ștergerea identității și specificității naționale. Cu toate acestea, până în prezent, la nivelul acțiunilor oficiale, atât Biserica Ortodoxă Română cât și celelalte culte recunoscute și-au declarat adeziunea la proiectul integrării în Uniunea Europeană. Un moment important al acestei luări de poziție îl constituie întâlnirea de la Snagov, din anul 2000, a reprezentanților tuturor cultelor recunoscute din România, moment materializat prin *Declarația cultelor religioase din România privind integrarea României în Uniunea Europeană*. În documentul semnat la 16 mai 2000, în articolul 3 se preciza că *în realizarea unității europene, trebuie să se acorde importanța maximă și dimensiunii spirituale, culturale și sociale a vieții europene*, iar în articolul 4 că: *În perspectiva integrării în Uniunea Europeană, România nu urmărește doar obținerea unor drepturi asociate cu statutul său de membru, ci dorește să-și exercite responsabilitatea ce decurge din această aderare. Având o viață religioasă bogată, România este pregătită să contribuie la îmbogățirea patrimoniului spiritual și cultural european, reafirmând respectul pentru viața, demnitatea persoanei umane, dreptul la proprietate, valorile familiei și solidarității umane, acordând o atenție deosebită garantării libertății de gândire, conștiință, credință și religie. Proiectul de unificare europeană, care vizează în primul rând o unificare economică, nu poate fi deplin decât în condiția în care se*

*realizează și o îmbogățire spirituală europeană. Păstrându-și identitatea proprie, modelată în decursul istoriei, alături de celelalte țări europene, contribuția României va mări valoarea tezaurului spiritual și cultural european*¹⁰.

Disponibilitatea Bisericii Ortodoxe Române, la nivelul discursului oficial, al angajamentelor diplomatice și al acțiunilor concrete, de a se angaja într-un dialog real cu cerințele prezentului, a fost dovedită atât de vizita papei Ioan Paul al II-lea la București în 1999, urmată de vizita la Vatican, în 2002, a patriarhului Teoctist, cât și de vastele acțiuni ecumenice angajate de Biserica Ortodoxă Română cu și mai mare implicare după 1989. Dincolo însă de toate aceste gesturi, la nivelul instituției ecleziastice predomină un legitim sentiment de teamă, generat de riscurile pe care avansul pluralismului religios le poate implica: destabilizarea poziției dominante a acesteia, scăderea numărului de credincioși, diminuarea suportului material acordat de stat, competiția cu noile „oferte religioase” sau „strategii” de convertire.

Sociologia religiilor este o știință bazată pe legi sociologice, care, spre deosebire de legile fizicii, exprimă regularități, tendințe, elaborează ipoteze explicative. Prin urmare, nici în ceea ce privește interogațiile care vizează evoluțiile posibile ale pluralismului religios în România în anii premergători integrării europene și imediat după aceea, nu putem veni cu răspunsuri categorice. Am putea estima totuși că, în planul vieții religioase, vor interveni modificări, ce vor viza următoarele nivele: **1.** definitivarea reglementărilor jurisdicționale în domeniul religios (inclusiv prin promulgarea multasteptatei legi a cultelor), cu efecte pozitive, în sensul consolidării și încurajării egalității între toate cultele religioase, a libertății religioase, toleranței și pluralismului religios; **2.** îmbunătățirea relațiilor și dialogului dintre confesiunile religioase, inclusiv prin rezolvarea litigiilor patrimoniale (care erodează în prezent relațiile dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Greco-Catolică, dar nu în exclusivitate); **3.** creșterea competiției religioase; **4.** o dinamică religioasă caracterizată, în principal, printr-o tendință de creștere a numărului de credincioși aparținând religiilor neoprotestante, în paralel cu creșterea numărului noilor mișcări religioase (nu însă și o creștere semnificativă a numărului adeptilor acestora).

O dată cu integrarea europeană, așa cum am amintit la început, crește și riscul ca cele două fenomene majore ale lumii contemporane – secularizarea și globalizarea – să își impună treptat efectele cu și mai mult impact și în țara noastră. Mai întâi, pentru a încheia cu bine cursa pentru integrare, România trebuie să continue procesul instituirii unui cadru politic, juridic și administrativ apt să asigure garantarea și exercitarea drepturilor și libertăților religioase. Toate aceste măsuri vor conduce inevitabil la schimbări substanțiale atât în planul instituirii cadrului juridic și al exercitării pluralismului religios cât și, concomitent, în planul unei pluralizări (diversificări) religioase ce ar putea să ia forme extreme și să avanseze spre o diluare tot mai accentuată a sentimentului religios și a atașamentului

¹⁰ Cultele religioase și integrarea României în Uniunea Europeană. Documentele Întrunirii de la Snagov, 16 mai 2000, p. 13.

față de formele tradiționale de religiozitate, precum și față de instituțiile religioase tradiționale, specifice poporului român.

Pus în fața unei creșteri fără precedent a „ofertei” pe piața religioasă, adesea livrată „poporului credincios” prin strategii de piață care baleiază cu ușurință de la misionarismul mai mult sau mai puțin insidios la prozelitismul fățiș, instituția statului va trebui să intervină prin măsuri juste de reglementare juridică, în conformitate cu exigențele comunitare.

În același timp însă, instituțiile ecleziastice tradiționale și, în primul rând, Biserica Ortodoxă Română, ca biserică majoritară, va trebui să ia act cu și mai mult realism de toate aceste schimbări care se petrec în planul concret al vieții religioase trăite, iar prin intermediul propriilor slujitori, să asigure o și mai atentă „pază a propriei turme”, căci, așa cum sună o binecunoscută pildă evanghelică, păstorul bun își știe striga fiecare oaie după numele ei. Un popor credincios, corect cultivat în cele mai autentice și profunde adevăruri creștine, bine consolidat în propria „mărturisire de credință”, va fi în măsură să asigure României o bună „instalare” în „familia europeană” și, în același timp, să își asigure propria perenitate în timp. De altfel, înșiși inițiatorii proiectului european nu au uitat să atragă atenția că, inclusiv această entitate politică, juridică și economică are nevoie, pentru a exista, de un suflet, și anume de sufletul religios, creștin. Credința este „asigurare de viață” și trăinicie, atât pentru fiecare dintre noi în parte, ca persoane, cât și pentru tot ceea ce dorim să înfăptuim în plan comunitar sau instituțional.

FEMEIA ȘI ROLUL SĂU ÎN LUMEA SATULUI, ÎN OPTICA CERCETĂRILOR MONOGRAFICE ALE ȘCOLII DE COMANDANTE BROȘTENI-NEAMȚ

CRISTIAN VEREȘ

Contextul social cultural al României interbelice a favorizat dezvoltarea sociologiei.

Societatea românească va cunoaște curentul științific și cultural de acțiune directă, inițiat de Dimitrie Gusti și discipolii săi, ce au pus bazele școlii românești de sociologie, având drept țel cunoașterea realității sociale românești.

Metoda de cercetare a sistemului teoretic gustian a fost sociologia monografică, singura aptă să redea realitatea socială. Ea a deschis sociologiei posibilitatea de a se constitui în știință autonomă, alături de științele consacrate.

Cercetarea existenței sociale nu poate fi făcută decât în cadrul realității ei, ținând seama de cadrul cosmologic, biologic, psihologic și istoric.

Satul este considerat de Gusti și discipolii săi ca o unitate socială concretă, prin care trăiește societatea umană și care, în calitatea sa de microcosmos social, este oglinda fidelă a macrocosmosului național, manifestările sale economice, spirituale, morale, juridice, politice desfășurându-se în cadrul firesc al societății.

Școala românească de sociologie a cercetat habitatul rural, locuitorii din acest mediu reprezentând 83% din populația țării, utilizând ca mijloc de cunoaștere și acțiune monografia sociologică. Aceasta a creat o nouă metodă de cercetare a realității sociale, cu ajutorul echipelor interdisciplinare, înființate în anul 1925, extinzându-se la scară națională aplicativitatea metodei de cercetare interdisciplinară. Ea a urmărit un scop practic, de natură social-politică, menit să îngăduie atingerea unor scopuri imediate, ce conțineau idealuri de etică socială.

Caracterul științific al activității școlii sociologice gustiene a fost dublat de o mișcare culturală, de intervenție efectivă a oamenilor de știință și cultură în mersul societății¹.

Școala sociologică de la București va dezvolta și va preciza permanent metodele și tehnicile cercetării monografice.

O altă problemă deosebită a cercetărilor monografice o reprezintă „scopul urmărit”, care întrece cu mult strângerea materialului, atingând toate treptele

¹ H.H. Stahl, *Dimitrie Gusti, Studii critice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

științifice, de la culegerea și sistematizarea datelor, până la interpretarea lor teoretică; cercetarea nu este numai empirică, ci și sintetică².

Profesorul Gusti era preocupat, în același timp, de crearea unui cadru instituțional de studiu și dezbateră a problematicii societății, atât la nivel național cât și la nivel regional.

Din 1910, munca de cercetare la sate era legată de activitatea seminarului de sociologie din cadrul Universității ieșene, apoi de cel din cadrul Universității bucureștene, de un institut științific particular cum era Institutul Social Român (1920) și de fundația „Principele Carol” (1934), prin Legea Serviciului Social Obligatoriu pentru Tineret (1938) atât cercetarea cât și acțiunile culturale capătă o întindere și o însemnătate pe care numai statul le poate da³.

Institutul de Cercetări Sociale al României (1938) și-a propus realizarea unei rețele de cercetări regionale, ce urma să asigure cercetările monografice sătești; ele vor colabora direct cu secțiile sociale al căminelor culturale județene, implicit cu colectivele de cercetare existente în cadrul căminelor culturale sătești. Aceste cămine culturale au fost gândite ca organisme pilot ale acțiunilor de ocrotire a sănătății publice, organizarea muncii, cultură morală și intelectuală, constituind instituția fundamentală de reformă la sate.

Fundația Culturală „Principele Carol” și-a propus să conducă, să generalizeze și să dezvolte activitatea căminelor culturale, să înființeze școli de conducători de cămine culturale, să organizeze după noi criterii școlile țărănești, să asigure apariția unor serii de publicații cu rolul de informare și popularizare a rezultatelor obținute.

Rezultatele remarcabile obținute de echipele studențești, ajutate de specialiști (doctori veterinari și umani, ingineri agronomi și silvici, profesori etc.) au experimentat cele mai bune metode de lucru în cadrul căminelor sătești și au întocmit, în numeroase sate, o serie de studii documentare sociologice. Acestea erau axate pe fenomenul depopulării satelor, pe condițiile de viață ale țăranului și problemele lui familiale – natalitatea, mortalitatea infantilă, alimentația, bugetul familiei etc. Aceste studii au fost publicate integral sau parțial, spre cunoaștere, în reviste de sociologie.

Serviciul Social Român, ca urmare a realizărilor echipelor studențești, stabilește obligativitatea tuturor studenților de a participa la munca socială a echipelor de cunoaștere a habitatului sătesc și de ridicare a nivelului cultural de la sate. Această obligativitate este stabilită prin Legea Serviciului Social Român, promulgată de către Carol al-II-lea în 1938. Pentru susținerea reformei și trezirea interesului față de problemele sătești, prin această lege se stabilește obligativitatea unui stagiu la țară, pe o durată de un an, a absolvenților tuturor categoriilor de școli, indiferent de sex.

Legea chema, pentru prima dată în istoria țării noastre, la muncă specială și deosebită, tinerele femei.

Încă din anul 1936, A. Brudariu propune ca Institutul Social Român Banat-Crișana să înființeze o secție feminină. Prima campanie efectuată de aceasta urma să aibă ca temă condițiile sociale, economice și morale ale femeilor bănățene.⁴

² D. Gusti, *Școala monografică*, București, Editura Paideia, 1999, p. 55–58.

³ *Ibidem*.

⁴ A. Brudariu, *Monografia comunei Belinț* în „Revista sociologică românească”, 1935, nr. 7–9, p. 55.

⁴⁹ Dimitrie Gusti motivează această obligativitate, prin aceea că numai așa cei ce sunt destinați să facă parte din clasa conducătoare pot cunoaște nevoile reale ale unei națiuni a cărei populație, în proporție de peste 80%, trăiește la țară, în condiții de cele mai multe ori improprii. Acești absolvenți urmau să-și desfășoare activitatea la țară în cadrul căminelor culturale, dar numai după o pregătire prealabilă într-o școală de echipieri și conducători de echipe⁵.

Una din aceste școli menite să îndrume și să organizeze activitatea echipelor a fost Școala de Comandante de la Broșteni-Neamț, care a funcționat în două serii.

La deschiderea Școlii de Comandante, H.H. Stahl a ținut prelegerea *Școala sociologică și tineretul feminin al țării*, prin care se preciza rolul femeii în cadrul reformei pentru ridicarea social-culturală a satului. Această poziție luată de Serviciul Social este marcată prin organizarea respectivei școli, ale căror cursuri au fost frecventate în exclusivitate de femei, ce deveneau după absolvire comandante ale unor echipe monografice.

În cadrul aceleiași prelegeri, H.H. Stahl spunea: *ceea ce trebuie schimbat este mentalitatea mamei, aceasta este însă o problemă pur feminină și trebuie să mulțumim lui Dumnezeu că sporește populația, căci, dacă ar fi să ne lăsăm după îngrijirea pe care o dăm copiilor, ar fi logic și firesc să moară toți*⁶.

Din partea Serviciului Social, organizarea taberei a fost încredințată lui Iacob Mihăilă, comandant al echipelor Serviciului Social al Tineretului, H.H. Stahl răspundea de studii și documentare, de publicații Anton Golopenția, iar de cercetările sociologice era răspunzător Traian Herseni.

Cursurile Școlii de Comandante au început la 17 aprilie 1939, imediat după efectuarea formalităților de înscriere în fundație și obținerea vizei medicale. Dintre candidatele ce s-au prezentat, 61 au obținut viza medicală și au plecat în aceeași zi cu trenul la Piatra-Neamț, iar de aici, cu autobuzul, la Broșteni.

Școala era instalată în Căminul și Casa de Odihnă Principele Nicolae, cursurile urmând să dureze 30 de zile. În final, cursurile au fost absolvite de 59 dintre eleve, două dintre ele abandonând la începutul cursurilor.

Vârsta echipierelor era cuprinsă între 20–30 de ani, majoritatea lor aveau studii superioare, ca licențiate ale facultăților de medicină umană, medicină veterinară, științele naturii, drept, educație fizică, belle arte, teologie, dar în grup existau și patru absolvente ale școlii normale, precum și o soră de caritate. Patru dintre cursante erau absolvente a două facultăți.

Trei sferturi dintre cursante nu-și exercitau încă profesia, neavând un venit sigur, de aceea unele din ele intraseră în serviciul social cu gândul să facă o carieră, după terminarea stagiului de pregătire obligatorie.

Din punct de vedere al situației familiale, 18 erau căsătorite, 6 din ele fiind și mame (una dintre cursante avea 3 copii, alta avea doi copii, iar patru dintre ele aveau câte un copil).

⁵ D. Gusti, *Principiile și scopurile Serviciului Social*, București, Editura Fundației Regale „Principele Carol”, 1939, p. 20–21.

⁶ H.H. Stahl, *Școala sociologică și tineretul feminin al țării*, în „Curierul Serviciului Social”, an V, 1939, nr. 1.

Programul taberei se încadra într-o disciplină strictă, aproape cazonă, ce se reflecta atât în ținuta cursantelor (uniformă kaki, formată din bluză și fustă, centură de pânză, pantofi cu tocul jos, nu aveau voie să se fardeze), cât și asupra programului de însușire a cunoștințelor. Activitatea în tabără începea la 6,20, când era dată deșteptarea, la ora 8 se prezenta raportul și se ridica pavilionul, apoi, până la ora 21,45, era program de studiu și muncă de teren, planificat pe ore, ce cuprindea cursuri, teren, organizare profesională, ședințe de comunicări, discuții asupra activității, conferințe. Perioada dintre orele 8–21,45 cuprindea și mici intervale pentru masă și repaus, ce nu depășeau în total 3 ore; la ora 22 se suna stingerea⁷.

În cadrul taberei funcționa o ierarhie bine stabilită, în afară de coordonatorii din partea Serviciului Social existând următoarele funcții de organizare și conducere: comandanta de tabără (care avea funcție permanentă), comandanta de serviciu (funcție cu durată de 24 de ore), ce avea obligația de a supraveghea executarea programului și bunul mers al taberei, ajutoarea comandantei (cu funcție de 24 de ore), având ca atribuțiune efectuarea lucrărilor de cancelarie, șefe de grupă cu atribuțiuni de 24 de ore. Între membrele taberei nu se făcea nici un fel de diferențiere. Chiar dacă unele aveau funcții de conducere, toate aveau aceleași obligații.

Cursantele erau împărțite pe specialități, fiind formate grupe de folclor, sociologie, teologie, igienă și medicină, educație fizică. Membrele aceleiași grupe mergeau împreună pe teren, metoda de lucru având două aspecte: 1. Cunoașterea realității rurale; 2. Planul de acțiune social-culturală.

Cursurile erau susținute de personalități ale timpului, ce predau modalități de cercetare sociologică, de cunoaștere socială și de acțiune social-culturală, prezentând și soluții de rezolvare a diferitelor probleme cu care se confrunta satul la acea dată.

Printre personalitățile ce au susținut prelegeri se numără:

H.H. Stahl – *Serviciul Social – ideologie.*

Anton Golopenția – *Institutul de Cercetări Român și echipele monografice.*

Dr. Iacob Mihăilă – *Școlile Serviciului Social al Tineretului.*

Serafim Berbeniță – *Formalități juridice și statutale ale căminelor culturale.*

Ing. silv. Rusu – *Problemele silvice și rezolvarea lor.*

Val. Măgureanu – *Șezători, serbări și teatru sătesc.*

Victor Cojocaru – *Organizarea și funcționarea unor tabere.*

G. Petrescu – *Îndrumător practic în contabilitatea echipelor și școlilor Serviciului Social.*

– *Demonstrații de apărare pasivă.*

Apostol Culea – *Elemente tradiționale ale poporului român și munca noastră culturală.*

– *Școlile și cursurile sătești.*

Dr. M. Pop – *Căminele culturale.*

M. Bucuța – *Cartea și biblioteca.*

Anton Coșbuc – *Biblioteca sătească și organizarea ei practică.*

⁷ N. Crevedia, *Trei zile în tabăra de comandante a Serviciului Social de la Broșteni-Neamț*, „Curierul Serviciului Social”, 1939, an V, nr. 1.

Ing. Stănescu – *Problemele economiei casnice și producției agricole. Rezolvarea acestora prin Serviciul Social și cămine culturale. Rolul femeii în gospodăria țărănească.*

Al. Lazarov Munteanu – *Temeiul creștin al muncii culturale la sate.*

Dra Slavici – *Acțiunile Asociației Femeilor Creștine.*

Cercetările întreprinse pe teren de echipele Școlii de Comandante au scos în evidență starea precară de sănătate și igienă a sătenilor. În încercarea de a ameliora această stare, a fost înființat un dispensar și s-au întocmit fișe medicale pentru copiii de până la 7 ani. În vederea ridicării cunoștințelor, dar și a nivelului de trai, s-a înființat *Sfatul Bunei Gospodine*, ce reunea, pe lângă coechipiere și cele mai bune gospodine ale satului, și femei cu carte, ele făcând demonstrații practice de spălare a copiilor, de văruire, dând sfaturi sanitare, precum și rețete culinare etc.

O altă realizare o reprezintă amenajarea unei biblioteci sătești, tot pe linie culturală mai fiind organizate o serie de manifestări.

Cea mai importantă realizare a acestei școli a fost întocmirea monografiei parțiale a satului Holda, în coordonarea Natașei Popovici-Raiski, director de studii, tema cercetărilor reprezentând-o problemele familiei.

Rezultate ale acestor cercetări au fost publicate parțial în anul 1939, în „Sociologie Românească”, sub titlul *Familia și copilul dintr-un sat din Neamț-Holda*. O parte din rezultatele cercetărilor a rămas însă inedită, manuscrisele aflate în arhiva Muzeului Satului fiind folosite în prezenta lucrare.

Satul Holda este un sat de munte, principalele activități ale locuitorilor săi erau munca la pădure, plutăritul pe Bistrița, creșterea animalelor, agricultura practică pe suprafețe reduse. Familia avea un caracter patriarhal. Cu timpul, au apărut o serie de elemente de schimbare, datorită influenței muncitorilor sezonieri ce lucrau la pădure.

Bărbații erau antrenați în această muncă aproape tot timpul anului, fiind plecați de acasă, femeia devenind astfel elementul stabil și conservator al familiei. Ea prelua munca din cadrul și din afara gospodăriei, ceea ce, cu timpul, o abrutiza, făcând-o să intre într-o stare de resemnare tăcută și fatalistă.

Sub presiunea greutăților materiale și fizice la care era supusă femeia, apar în cadrul familiei mentalități diferite în perpetuarea acesteia. Bărbatul vedea în copii un ajutor în muncile gospodăriei, dorindu-și băieți, nu fete. Femeia, deși conștientă că numărul mare de copii reprezintă un element trainic în legătura familiei, în taină își dorea totuși limitarea numărului acestora. Avortul provocat era ținut în mare secret, oficial femeile nefiind de acord cu acesta, cu excepția cazurilor în care femeia nu avea posibilități materiale de creștere a copilului⁸.

Avortul era practicat mai ales de tinerele fete, relațiile dintre acestea și flăcăi fiind foarte libertine, situație favorizată, probabil, și de munca la pădure, unde tinerii dormeau în barăci comune, ducând o viață de promiscuitate. Atitudinea părinților favoriza această situație, ei limitându-se la salvarea aparentelor.

⁸ Școala de comandante Broșteni-Neamț. *Familia și copilul într-un sat din Neamț, Holda*, în „Revista Sociologia Românească”, an IV, 1939, nr. 1-3, p. 221-228.

Fetele se îndemneau una pe alta *să-și petreacă tinerețea*, la 25 de ani ele fiind considerate bătrâne. De aici rezulta grija lor de a se proteja împotriva sarcinii, iar dacă nu reușeau, recurgeau la avort; mai rar se ajungea la pruncucidere (se cunoșteau două cazuri în sat)⁹.

Bărbatul nu avea nici o responsabilitate față de femeia rămasă însărcinată. În astfel de situații, de regulă se spunea: „l-a făcut și-i bun făcut, el se duse în lumea lui și ea trebuie să scalde și să înfeșe”.

În cazul în care fata era bogată, situația se schimba, flăcăul se temea că ar fi putut fi dat în judecată, dar de cele mai multe ori zestrea acoperea păcatul și astfel situația se rezolva.

Femeia săracă, rămasă cu un copil din flori, își ducea viața dintr-un concubinaj în altul, în speranța de a găsi un soț, lucru ce se întâmpla destul de rar; rezultatul era un număr mare de copii nelegitimi.

Posibilitatea *reabilitării femeii inovate* de a avea un copil din flori stătea în directă legătură cu starea ei materială.

O informatoare spunea: *A.S. a avut patru copii de la trei bărbați, doi localnici și unul venit din Bucovina. Fiind săracă, a rămas părăsită de toți*¹⁰.

O situație aparte o aveau în satul Holda și femeile văduve, care manifestau un comportament moral scăzut. Ele aveau 4-5 copii născuți după moartea soțului, fără să treacă la o legătură stabilă de căsătorie sau concubinaj. În acest mediu cresc și fetele lor, imitând purtarea mamei¹¹.

Lăsând la o parte latura morală, destul de fragilă, a femeii înainte de căsătorie sau a femeii văduve, vom insista asupra statutului femeii căsătorite. În satul Holda, măritișul începea destul de devreme, la 16 ani fata era socotită bună de măritat.

De regulă, fetele cunoșteau flăcăii la hora din Broșteni, iar dacă se plăceau, părinții băiatului mergeau să tocmească zestrea și apoi stabileau condițiile de nuntă. Căsniciile de cele mai multe ori aveau la bază interese materiale, rar fiind cele bazate pe sentimente. Indiferent de modul de perfectare a nunții, aceasta reprezenta, atât pentru tânăra fată, cât și pentru mame, un eveniment major în viața lor.

Mireasa muncea din răspuțeri pentru ca nunta să fie cât mai frumoasă, pregătea casa, lucra cămașa și itării mirelui, precum și o batistă, de care cei doi urmau să se țină tot drumul până la căsătorie, pentru ca răul să nu treacă printre ei. Mirele cumpăra pentru mireasă pantofii, vâlul și beteala, restul hainelor ea cosându-și-le singură. Nora dăruia soacrei mari, la masa de nuntă, o catrință, o cămașă, o casâncă. Mama fetei primea o casâncă așezată pe colaci.

Zestrea, pregătită din timp de către mama miresei, se compunea din multe cămăși, catrințe, bundițe, prosoape, perne, covoare, fețe de masă etc.

Pregătirea pentru nuntă și desfășurarea acesteia era o adevărată sărbătoare și pentru rudele mirilor și se întindea pe durata unei săptămâni. Nunta propriu-zisă

⁹ Școala de Comandante. *Adolescenții* (manuscris de M. Lucia Tacoi, I. Vasiliade, Șt. Trifu, C. Valerian). Din arhiva Muzeului Satului.

¹⁰ Școala de Comandante (manuscris și materiale culese de M. Lucia Tacoi, I. Vasiliade, Ștefania Trifu Popescu, C. Valerian). Din arhiva Muzeului Satului.

¹¹ *Ibidem*.

începea duminica, printr-o petrecere la casa miresei, unde mirii cereau iertare părinților miresei, zestrea era urcată în căruță, iar alaiul nunții se îndrepta către casa mirelui, unde din nou se cerea iertare, de data aceasta părinților mirelui. Toate aceste ritualuri erau efectuate de tineri și tinere și erau însoțite de cântece și jocuri.

De la casa mirelui se mergea cu alai mare la biserică, din alai lipsind părinții fetei, ce nu vor fi prezenți nici la casa mirelui, decât luni dimineată.

După ceremonia de cununie, nuntașii se îndreptau spre casa mirelui, unde petrecerea lua amploare, iar seara începea masa cu dar, însoțită de cântece și strigături.

Luni dimineată se puneă o altă masă și se aștepta familia miresei, care aducea bucate și cadouri, ea fiind întâmpinată călduros sau rece, în funcție de virginitatea miresei, cu lăutari și cu o sticlă de rachiu legată cu fundă roșie, dacă mireasa fusese *fată mare*, sau cu o cârpă veche, în cazul în care mireasa își pierduse virginitatea înainte de căsătorie.

Masa soacrei era așezată până seara, când se dădea jos vălul de pe cap și se făcea legătura cu batic a miresei. Tot acum mireasa dăruia soacrei o catrință, o cămașă, o casâncă, pe care soacra trebuia să le îmbrace în cântecele lăutarilor. Petrecerea continua până marți, când nuntașii plecau. Pentru tinerii căsătorii începea o viață de muncă, pentru a-și crea și susține gospodăria¹².

Femeia se ocupa de treburile gospodăriei, de curățenia locuinței, care în aparență era bună (pereții văruiți, dușumeaua spălată) însă această grijă se mărginea la ceea ce se vedea; restul lucrurilor din casă, așternuturile, geamurile, erau murdare. Aerul în casă, în special iarna, era de nerespirat; varza și murăturile erau ținute în cămară, iar geamurile nu se deschideau niciodată, casele nu aveau pivniță.

Chiar dacă existau mai multe încăperi, membrii familiei dormeau înghesuiți câte 6–7 într-o cameră, mai mulți dormeau îngrămădiți în același pat: bătrâni, tineri, copii. Vasile Boroiu, de 6 ani, spunea: *Dormim într-o cameră, pe un pat toți, că-s mărunței sau, cum spunea Magdalena Filip, de 14 ani: Dorm câte 7 în cameră cu mama, cu tata, cu ceia băieți, care-s mai mărunței. Dorm toți într-un pat.*

Condițiile igienice ale vieții, inclusiv odihna, îmbrăcămintea și igiena individuală, erau necorespunzătoare. Alimentația era insuficientă, sub raport calitativ și cantitativ. Femeia nu avea timp să gătească, în special vara, când munca la câmp era în toi.

Această situație făcea ca mortalitatea infantilă să ajungă la 31%, iar majoritatea copiilor să fie bolnavi de plămâni, sau de boli digestive, râia fiind foarte frecventă: 66% din copiii cercetați de echipele Școlii de Comandante prezentau această stare. Cauzele erau atât de ordin material, cât și determinate de ignoranța femeii. Pentru ea, copii erau cei care îi justificau existența, după cum reiese și din spusele acestora: *femeia care nu are copii prinde a înnebuni și face alte răutăți.*

Multe femei recunoșteau că și-au încheat și păstrat căminul numai datorită copiilor, dar erau totodată conștiente de faptul că prezența copiilor le lega de existența acestora: *dacă ai copii, nu ai timp să te gândești la odihnă* – Ioana Țintea, 38 de ani.

¹² Școala de Comandante Broșteni-Neamț, Nunta, material cules de Valerian Tăcoi și Macarie Trăilovici, manuscris din arhiva Muzeului Satului din București.

Numărul copiilor nu rezulta dintr-o convingere, ci dintr-o întâmplare, femeia își constata sarcina de regulă după semne fiziologice, iar de multe ori doar atunci când copilul mișca.

Bărbatul fiind plecat la muncă, femeia rămânea singură să nască, să alăpteze, să-și îngrijească pruncii; muncea până în ziua sorocului. Natalia Trifu, de 24 de ani, spunea: *muncesc, dacă treburile trebuiesc făcute, în gospodărie și la câmp, la fel ca și înainte de sarcină, bărbatul meu e tot plecat la legat plutele.*

Nici alimentația și odihna femeii gravide nu sufereau vreo schimbare – Vasilica Vărvoreanu, 24 de ani: *Am mâncat după cum aveam, și mai bine și mai rău, când îs trudită dorm neînvârtită, iarna nu prea dorm, că tot mai am ceva de lucru, dormim toți laolaltă, că-i frig pe ceia parte mereu.*

Igiena personală a femeii gravide, ca și îmbrăcămintea, erau tratate ca de obicei; femeile se spălau când puteau, mai rar iarna, mai des vara, când se duceau în vale, de obicei se spălau parțial în varniță. Ileana Gavrilescu, 36 de ani, spunea: *Mă schimb o dată pe săptămână și am pus cămașa asta murdară, că astă noapte mă durea, ia pe ici, și m-am temut c-o fi ceasul.* În ceea ce privește îmbrăcămintea, femeia purta până naștea costum național: cămașă, catrință, brâu.

În timpul sarcinii, indiferent de starea ei de sănătate, gravida nu se ducea la doctor, nu lua medicamente, se trata cu ce îi dădea moașa sau cum știa ea, de obicei cu untdelemn, cu rachiu, cu fierturi de plante sau frecții cu spirt.

Avorturile spontane erau foarte frecvente, dar erau considerate un fapt obișnuit, media apariției lor fiind de 29% din femeile gravide. Prezența tuberculozei, a gușei și a bolilor venerice, în special sifilisul, determinau 19,8% din avorturi.

Lipsa de educație sanitară le făcea pe femei să creadă că aceste avorturi se datorau unor blesteme, de aceea recurgeau la *dezlegare*: *Trebuia să-i citească să o dezlege, că nu știe de ce o fi așa.*

Nașterea putea să survină oricând, pe câmp sau acasă. În funcție de locul unde se producea, era ajutată de o femeie din sat sau de moașă, al cărei singur instrument medical era foarfeca. Asistența, în aceste condiții, se rezuma la o frecție cu untdelemn pe burtă, un pahar de rachiu și uneori cafea, toate acestea fiind menite să-i dea putere. Dacă nici așa nu putea să nască, moașa lua o bucățică de lemn de la o icoană și turna apă peste ea, cu care o ștergea pe față pe femeie, spunând o rugăciune. După ce femeia naștea, moașa repeta operațiunile aplicate înainte, apoi o încingea peste burtă cu un prosop ud, ca să nu facă febră. Dacă totuși proaspăta mamă făcea febră, moașa îi dădea un ceai de pojarniță cu rachiu sau îi aplica o compresă cu lut sărat pe pântec. Numai în cazuri grave femeia se ducea la doctor¹³.

Ritualul nașterii era legat de obiceiuri și credințe pe care femeile le respectau. Câteva din acestea sunt relatate de țărâncă Natalia Trifu, de 24 de ani:

Când începe truda, ca să naști ușor, omori un șarpe și-i jupuiesti pielea și pielea aia o pui într-o bucățică de pânză nouă peste burtă și când începe truda spui: cât de grabă se învârte șarpele, așa de grabă să se nască copilul

¹³ Școala de Comandante (fișe informative; informatori: Frăsina Cătănoaiei, 30 de ani, Ioana Țintaru, 24 de ani, Natalia Tifui, 24 de ani; anchetatoare: Irina Nichita și Rozalia Țepeș). Din arhiva Muzeului Satului.

Femeia trebuie să nască în genunchi pe jos sau să aștearnă fân pe jos sau în pat, peste fân se pune o pleadă și o pernă. Acolo stă trei zile lăhuză.

Dacă se întâmplă să vină atunci un om, nu poate să plece până nu naște femeia, că, dacă pleacă atunci, se învărte și copilul înapoi.

Copilul care se naște pe câmp, dacă va trăi, va munci din greu când va fi mare.

Casa copilului o duce o babă sau moașa la rădăcina unei răchite și se spune: să crească copilul ca răchita – sau altele o îngropau după casă împreună cu puțină tămâie; tămâie se pune și pe deasupra¹⁴.

Copilul nou-născut era considerat necreștin până la botez, încât ar fi fost un mare păcat să fie închinat la icoane. Moașa trebuia să meargă la preot după naștere, să-i facă agheasma, cu care stropea lehuza și casa, pentru înlăturarea păcatului. Legat de această credință, familia căuta imediat un naș pentru noul născut, de regulă ducându-se la nașii de cununie. Nașia, de obicei, nu se refuza, existând credința că e un păcat să faci aceasta, mai mult, spunându-se că fiecare copil botezat asigura nașilor drumul spre rai. În sat erau femei în vârstă care botezaseră până la 40 de copii¹⁵.

Nașii nu vin să vadă copilul înainte de botez, iar numele este ales de obicei de către părinți, nașii neavând nici o contribuție la aceasta.

Nașul și nașa vin direct la biserică, aducând lumânare, tulpan, față și crâșmă, copilul fiind adus de către moașă.

După botez, nașa duce copilul acasă și îl închină la icoane, îl pune pe o masă împodobită cu mâncare, pentru a avea belșug în viață, apoi dă copilul mamei și-i spune: *Poftim de la Dumnezeu creștin și de la mine fin, mama răspunzându-i: Mulțumesc că ne-ați sărit întru ajutor și, cum ați botezat, să dea Dumnezeu să și cununați¹⁶.*

În ziua botezului nu se ținea nici un praznic, cumetria avea loc a doua zi, când se făcea baia copilului, nașa punând în apa de scăldat busuioc, agheasmă, păpușoi, pâine și un fluier. După scăldat, nașa lua în gură busuioc și zahăr și sufla în gura copilului și la încheieturile acestuia, îmbrăcându-l apoi în haine aduse de ea. Copilul era așezat pe o bundă, ca să fie blând ca oaia și din acel moment începea masa de cumetrie și erau aduse darurile pentru copil¹⁷.

Singura obligație pe care o avea finul față de nași era aceea de a le aduce colaci și de a participa la înmormântarea lor, atunci când acest lucru urma să se întâmple, cea de a doua obligație fiind reciprocă.

Nașii puteau promite la botez un cadou, dar acest lucru nu era obligatoriu.

Pentru toți membrii familiei finului, nașul era considerat *cumătru*. După moartea nașilor, copiii acestora puteau să le ia locul, dar, spre deosebire de alte regiuni, între fini și nași nu existau nici un fel de obligații morale sau juridice.

Femeia își îngrijea copilul după naștere, dar fără să-i acorde acestuia o grijă aparte: el era de regulă hrănit insuficient, murdar și prost îmbrăcat. În această

¹⁴ Școala de Comandante (manuscris de Teodora Trăilovici, fișe de informatori de Elena Nicolescu). Din arhiva Muzeului Satului.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Școala de Comandante, cadru, manifestări spirituale, fișe de informatori. Informator Elena Tărăță, anchetator M. Mihăilă, arhitect al Muzeului Satului.

¹⁷ *Ibidem*.

perioadă însă, copilul se bucura de afecțiunea mamei. Unele femei prelungeau această perioadă până copilul mergea pe picioare.

Încă din perioada de alăptare, unele sarcini ce erau legate de creșterea copilului mic erau lăsate în grija fraților mai mari. Treptat, aceștia o înlocuiau pe mamă, care intra din nou în vâltoarea muncii în gospodărie și la câmp. Din acel moment, îi scăpa educația propriu-zisă a copilului.

Copiii între 7–10 ani, deși merg la școală și au treburi în gospodărie, se bucură încă de timp pentru joacă, dar, de la 10 ani în sus, ei muncesc alături de părinți.

Una din mamele chestionate confirma această situație: *Noi avem gospodăria grea și punem copiii la muncă de mici, nu-i lăsăm să se joace*¹⁸.

De la vârsta de 10 ani, copiii încetează să mai fie o povară pentru părinți, pe lângă munca depusă în familie ei putând, în unele cazuri, aduce bani de la străinii pentru care lucrează.

Exista o deosebire între munca fetelor și cea a băieților, fetele preluând din atribuțiile mamei în gospodărie, torcând, țesând, cosând, gătind, prășind etc., iar băieții mergând la pădure cu tații. Existau și fete ce depuneau muncă la pădure. De obicei, fetele făceau treaba din proprie inițiativă, pentru a-și ajuta mama slăbită și obosită de creșterea copiilor¹⁹.

Copiii, în special fetele, mergeau la școală în speranța de a învăța o meserie, fetele fiind convinse că fără carte nu-și pot realiza visul, acela de a deveni croitorese. Puține eleve terminau clasa a VII-a, dar și mai puține reușeau să ajungă la școala profesională (circa o elevă, două pe an).

Rolul mamei în cadrul familiei este de remarcat prin conduita morală pe care o însufla copiilor.

Femeia era păstrătoarea tradițiilor și a obiceiurilor, pe care le transmitea copiilor săi, păstrând cu sfințenie cultul morților.

Acestea au fost câteva aspecte din viața femeilor dintr-un sat de munte din Neamț – Holda, în perioada anilor 1939.

Așa cum spune H.H. Stahl: *Femeia de la sat, ea însăși nu se îngrijește, situația ei este cumplită și de aceea iarăși o întregă educație trebuie să fie făcută, pentru ca femeia să știe a se îngriji pe ea însăși, înainte de a îngriji copilul*²⁰.

¹⁸ Informator Maria Gavrilăscu, 32 de ani, din satul Holda, anchetator M. Mihăilă, manuscris, arhiva Muzeului Satului.

¹⁹ *Școala de Comandante* (de M. Lucia Tacoi, Ștefania Trifu Popescu, C. Valerian, I. Vasiliade), din arhiva Muzeului Satului.

²⁰ H.H. Stahl – prelegere ținută la deschiderea cursurilor Școlii de Comandante – Broșteni-Neamț, 1939.

COMUNICAREA CULTURAL-SPIRITUALĂ, SUPPORT AL ETNOPSICOLOGIEI

MIRCEA MĂCIU

Din perspectiva axiologiei, a psihologiei culturii și a sociologiei culturii, comunicarea culturală depășește cadrul explicării ei semiotice și/sau semantice, în sensul că angajează cunoașterea și, prin ea, activitățile omului, psihologia acestuia în edificarea procesului vieții cultural-sociale, în mai mare măsură și pe o arie de probleme mult mai diversificate decât o realizare semiotică și semantică. Cerințele acestora se concretizează, mai ales, în stabilirea de „teorii” și „tehnici” ale comunicării culturale, care o cuprind și o înfățișează doar parțial ca valoare întemeietoare a etno-psiho-social-umanului.

Un asemenea demers, al abordării și cercetării comunicării ca valoare, îl angajează și axiologia și etnopsihologia. Preocuparea acestor științe este de a găsi răspuns la întrebările: cum se comunică și în ce scop, care poate fi rezultatul comunicării, cât și în ce măsură participă comunicarea la întemeierea ființei umane ca valoare creatoare de valori și, prin aceasta, la întemeierea societății, știut fiind, dintru început, că ea, comunicarea, exprimă nevoia omului de a trăi în legătură permanentă cu semenii săi.

Se poate spune că spațiul activităților de comunicare este sinonim, în planul creației, cu cel al valorilor, în sensul că orice comunicare, oricât de primă, presupune, ca orice altă creație, obiecte materiale și/sau ideale, care semnifică trăiri menite a pune în evidență – și amplifică în timp – intensitatea subiectivității emițătorului; opere înțelese și general sau parțial acceptate de masa înșilor sociali; tipuri moral-comportamentale. Toate menite a fi luate în seamă sau nu de masa celor ce asigură – prin valorile-bunuri pe care le creează – existența, ființarea și dezvoltarea comunității (indiferent cum este denumită: trib, popor, națiune) sociale respective.

În răspunsul pe care încearcă să-l dea unui asemenea demers, axiologia – întemeindu-se și pe etnologie, sociologie și istorie – pornește de la faptul că nevoia individului de a fi în legătură permanentă și de a comunica s-a amplificat o dată cu împlinirea și înălțarea vieții sociale ca activități economice și politice, juridice și morale, intelectuale și tradițional-spirituale, în ale căror spații insul-social își caută rostul întru asigurarea satisfacerii cerințelor bio-psiho-socio-culturale fundamentale.

În primul rând, este vorba de realizarea valorilor-bunuri, menite a asigura existența fizică a indivizilor umani vii. În al doilea rând, sunt angajate edificarea și înălțarea valorilor cultural-științifice, prin ale căror câmpuri de activități se asigură educația, pregătirea profesională a masei înșilor sociali, stabilirea unor patternuri prin care societatea să propună, să susțină și să asigure, pentru viitor, modele constante, cu sorți de izbândă, menite să garanteze și să dea temei activității prin care se asigură bunăstarea culturală generală – materială și spirituală – a întregii colectivități umane.

Subordonată unor asemenea cerințe ale vieții sociale, comunicarea se înfățișează ca una dintre condițiile fundamentale, dacă nu chiar prima – după existența indivizilor umani vii –, ale întemeierii, ființării și dezvoltării societății omenești. Importanța ei crește o dată cu amplificarea și împlinirea atribuțiilor social-comunitare ale vieții sociale, fapt ce determină, la rândul său, pe de o parte, aluvionarea activităților creatoare ale indivizilor spre realizarea scopului comunității, iar pe de altă parte, „construirea”, prin cultură, a unui nou ideal, rezultat din sinteza valorilor și a creațiilor masei înșilor sociali. De altfel, înaintarea cunoașterii înseși, în toate domeniile vieții și activităților societății, nu este altceva decât expresia conjugării intereselor membrilor societății cu idealul social și național al epocii și culturii date.

În spațiile acestora, comunicarea apare în calitatea ei de valoare întemeietoare a personalității umane și, prin aceasta, a etno-psiho-sociologiei și culturii sale, adică, acea comunicare devenită, dintru început, conștientă, cu scopul de a transmite *ceva*, de a cărui prezență merită a se lua act, pentru ca apoi să fie re practicat, refolosit de către altcineva.

Investită cu un asemenea sens, comunicarea proiectează mișcarea gândirii și acțiunii umane în lumea fenomenologică a valorilor, lume creată de om prin cultură. La rândul ei, ea pune în evidență atât valorile-bunuri care susțin individul-uman în plan fizic, cât și, mai ales, acele opere-valori care-l determină și-l întemeiază, în timp, ca ins social creator: acel om care gândește, proiectează, aduce la viață, întemeiază și pune în funcțiune lumea valorilor. La baza acesteia se află, credem, în primul rând, comunicarea, oricât de rudimentară, de primară. Ea este aceea care poartă cu sine, pentru om, dimensiuni intelectuale și funcțiuni asociative și disociative capabile a determina, fie și numai ca pornire instinctivă, orientată ascensional, actul novator, în sensul de a evidenția opera (activitatea) ca atare a fiecărui ins social.

Dimensiunea principală a comunicării este, cum se știe, în condiții oricât de private, aceea de a face cunoscut *ceva* unei alte personalități umane ca valoare creatoare de valori, iar, prin aceasta, de a întemeia etnopsihosociologia și axiologia, al căror obiectiv de cercetare este cunoașterea personalității umane. Fără acest act nu este posibilă înălțarea insului social creator, nici intrarea lui în contact cu natura sau lumea animală, ale cărei organizare, mecanism de funcționare și capacitate de a supraviețui îi oferă, în multe cazuri, modele de studiat, cunoscut și pus în valoare, în condițiile create și impuse de social.

Ca valoare, comunicarea cultural-spirituală pune în act și finalizează creațiile științifice, filosofice și artistice ale etniei respective. În același timp, ea determină intensitatea cu care sunt răspândite în masa înșilor sociali ai acesteia binefacerile culturii și civilizației. În plus, ea ne arată că, în fiecare moment al dezvoltării sale istorice, cultura prezentului este cultura trecutului, purtată în sufletele generațiilor consecutive, prefăcută, înnoită neîncetat. Pe creațiile materiale și spirituale ale generațiilor a fost continuu clădită cultura cea mare a națiunii. Ea poartă cu sine trecutul politic ce conservă și duce mai departe ființa națională, precum și creațiile materiale și spirituale pe care va fi edificată cultura viitorului.

Reușita în finalizarea unor asemenea cerințe presupune cuprinderea personalității insului-social în câmpul scopurilor și acțiunilor comunității. În acest sens, este obligatorie „cunoașterea reciprocă intimă” sau, cum spune Vasile Pârvan, cunoașterea adâncă, deplină „cu toții între toți și noi pe toți”. Căci, precizează acesta, cu referire la idealul unirii tuturor românilor într-un singur stat național, *să ne cunoaștem și atunci vom fi una* (subl. n.s., M.M.). De sus până jos, de la răsărit până la apus și de la miazănoapte până la miazăzi¹.

Iată în ce constă una dintre marile dimensiuni axiologice și etno-psiho-sociologice ale comunicării: *să asigure cunoașterea de principiu între toți membrii etniei respective*. Și în spațiu – sincronic, și în timp – diacronic. De unde și obligația tuturor înșilor sociali de a subordona comunicarea, în primul rând, scopurilor și idealului comunității, în vederea restabilirii, de fiecare dată, la nivelul cerințelor epocii, a conștiinței naționale comune, atât în plan politic, cât și, mai ales, în planul creației în domeniile științei, culturii și artei, al educației, pregătirii profesionale și cultivării faptelor morale constructive.

Pe temeiul unor asemenea activități, actul comunicării, substanța acesteia, notele sale definitorii, puterea de a face înțeles mesajul transmis se află în funcție (dependență) de insul creator. El este cel care ne poate introduce, prin creațiile sale, cum precizează Tudor Vianu, referindu-se la opera lui Mihai Eminescu, într-o *lume de o mare vastitate în spațiu și timp*², în care privirea insului-social, conștient de menirea și rolul său, pătrunde până în punctele cele mai tainuite ale sufletului omenesc și până la concepțiile cele mai înalte ale rațiunii. În consens cu activitățile și faptele strămoșilor, dar și prin raportare la stările prezentului și cerințele viitorului, insul creator comunică, prin opera sa, condițiile unei dezvoltări necunoscute până atunci, a simțirii și trăirii naționale, a limbii și culturii române, a gândirii și acțiunii istorice.

Acestea sunt, de fapt, structurile pe care-și întemeiază toții marii gânditori români, în frunte cu Eminescu, comunicarea culturală, ca valoare întemeietoare a ființei umane, iar prin aceasta a etno-psiho-sociologiei, a culturii și istoriei naționale. Opera lor aduce, de fiecare dată, în față, timpul istoric pe care l-au trăit și

¹ Vasile Pârvan, *Scrieri*, text stabilit, studiu introductiv de Alexandru Zub, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 107.

² Tudor Vianu, *Opere*, vol. 5, București, Editura Minerva, 1975, p. 447.

construit înaintașii, dimensiunile și înălțimea creațiilor strămoșilor, ideile de care au fost animați, faptele și dăruirea pe care le-au pus întru împlinirea idealurilor care i-au călăuzit.

Opera acestor creatori ne arată, de asemenea, că, pentru a fi eficientă, comunicarea se cere a fi completă și aflată într-o continuă progresie, bine precizată și construită spre a răspunde prezentului și a prefigura și întemeia viitorul. Menită fiind a pune la îndemâna destinatarilor informații adevărate, sentimente și stări de spirit constructive, trăiri potențate și animate de idealul creației, opera creatoare poate purta cu sine, în egală măsură, intuiția și creația, intimitatea faptelor, emoția și individualitatea etno-psiho-sociologică ale emițătorului.

Angajată pe asemenea linii de forță, comunicarea consolidează și dezvoltă, în masa înșilor sociali, sentimentul participării lor la viața și activitățile Cetății, le întreține și întărește starea morală a răspunderii pentru bunul mers al acesteia, conferindu-le, în același timp, posibilitatea de a intra, ca factori constituenți, în făurirea și împlinirea ei cultural-axiologică, și impunându-l pe creator ca prezență vie, activă, creatoare a valorilor ei materiale și/sau spirituale.

În câmpurile etno-psiho-sociologiei a comunica înseamnă, în primul rând, a cunoaște. A cunoaște înseamnă a acționa. A acționa înseamnă a crea. A crea înseamnă a exista și, prin aceasta, a ființa, adică nu numai a-și face simțită prezența, cât și, mai ales, a se impune ca factor ce creează sau determină *ceva* inexistent până atunci însă care, prin simplul fapt că este realizat și/sau impus, devine constituent al realității, fără de care aceasta nu numai că nu există pentru speța umană, dar nici nu poate fi gândită, căci nimeni nu poate concepe istoria lumii, de exemplu, fără marile personalități care au creat-o. Realitatea ei trăiește prin realitățile lor, ființa și dimensiunile ei fiindu-ne date de ființa și puterea creațiilor lor, de înălțimile pe care s-au ridicat, fie pe calea armelor, ca Alexandru Macedon, fie pe calea ideilor, ca Platon, Aristotel sau Hegel, fie pe calea creației artistice, ca Praxiteles, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Constantin Brâncuși, George Enescu, fie pe calea moralei, ca Iisus Hristos.

Aceste fapte și activități reprezintă, după cum este cunoscut, mult mai mult decât o simplă prelungire, o continuare a actelor de trăire a naturii, pe care omul organizat – și cu ajutorul ei – în comunități sociale o supune – cu timpul – tot mai mult controlului rațional al conștientului, făcând din ea fie un bun merit a fi distribuit pentru a satisface dorința unuia sau altuia, fie o valoare ce satisface dorința tuturor, dar, mai ales, construind-o, ca pe o altă natură, ce nu ar putea exista în afara înșilor sociali creatori.

În această din urmă calitate a omului ca ins social, comunicarea se afirmă și se împlinește și ca valoare etno-psihiologică, pornită și ea, ca orice altă activitate de creație, dinăuntru ființei umane și al raporturilor acesteia cu semenii, pe care îi așează, în permanență, prin simplul fapt al nevoii de un altul, în spațiile socialului, făcând din subiecții creatori agenții constructori ai neîncetatei înnoiri a istoriei. În cuprinsul acesteia apar – cum spune Constantin Noica – *limbi, creații, destine, formații sociale, valori*, idei pe care, în spațiul său național, o argumentează și

susține în felul următor: *cultura noastră a avut în trecut trei mari gânditori care să-și fi pus problema ființei: limba, un poet și un sculptor*³.

Comunicarea către un altul a unui gând, a unei creații, ori a unui sentiment, schimbul de idei și de valori cu acesta, dorința de a întemeia raporturile cu el pe fapte și înțelesuri ale acestora – toate aceste direcționări asigură ca grupul social, comunitatea etnică respectivă să dea existență, ființă „neodihnei spiritului creator” și să-l pună în situația ca prin actele sale să impună alte creații, menite să realizeze în fapt trecerea comunității respective, cum subliniază Noica, *spre o altă cultură, mai adevărată istoric*⁴, în care comunicarea să capete, la rândul ei, pluritate cantitativă și diversitate calitativă, necesare lucidității și interogativității insului social creator, singurul capabil a pune în ecuație și a realiza, prin activitățile sale de creație, *désăvârșirea umană*.

De reținut că, luată ca valoare a culturii, comunicarea spirituală îi unește pe oameni, îi însușează, și îi angajează a deveni ei înșiși valori, adică, a fi capabili a-și păstra ființa prin propria lor distribuție în alte valori ori acte de creație, rămânând, în același timp, ei înșiși, valori, care *dau măsura, asigură funcționarea și impun personalitatea culturii căreia îi aparțin*. Cultura pe care fiecare generație o reîntemeiază și o duce mai departe. Astfel, ei înșiși trec, cum arată Noica, *în starea de cultură, tocmai prin ridicarea bunului la valoare, simultan cu instituirea directă de valori spirituale*⁵.

Intensitatea comunicării culturale ca valoare se află, într-un asemenea context, în funcție de înălțimea actelor de creație cu care vine în masa înșilor-sociali, fără a fi însă confundată cu ierarhizarea și gradualitatea acestora. Intensitatea reprezintă, în cazul comunicării ca valoare, și o apreciere cantitativă și o estimare calitativă, în sensul că pune în evidență o stare privată de constatare, dar și un moment activ de a înțelege, prelua și duce mai departe informația, fie ca act de materializare a ei într-o creație sau alta, fie ca o simplă conservare și transmitere a ei către alți subiecți contemporani sau viitori.

În felul acesta, comunicarea permite a pune în evidență și a realiza seria momentelor, a surprinde, înțelege și pune în valoare informația, în deplin consens cu destinația care i-a fost conferită de către emițător, subordonată fiind, și pentru acesta și pentru cei cărora le este destinată, *descoperirii și întemeierii adevărului, educării și cultivării frumosului, susținerii și promovării binelui*.

Asemenea precizări nu înseamnă simplificarea comunicării ca valoare cultural-etno-psihologică, nici omogenizarea culturii. Dimpotrivă, ele presupun existența și la receptori a acelor calități menite să „îndestuleze” informația primită prin noi valențe și determinări, să-i confere noi adâncimi ontologice, capabile a-i asigura, prin noi simboluri, actul deziderativ.

Cuprinsă și analizată în lumina axiologiei, a etnopsihologiei, psihosociologiei culturii, comunicarea cultural-spirituală este scoasă din tulpina instinctelor și

³ Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București, Editura Eminescu, 1978, p. 162.

⁴ Constantin Noica, *Modelul cultural european*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 31.

⁵ *Ibidem*, p. 61.

proiectată în situația actelor creatoare ale insului-social. Ea este, astfel, ridicată la lumina filosofiei istoriei, ce permite cuprinderea, analiza și înfățișarea ei ca valoare. În spațiile sale, în funcție de domeniile pe care le populează și de mesajul pe care-l transmite, poartă cu sine *înnobilarea* trăirii, *orientarea* dorinței, *stimularea* voinței, *sensul* motivației individuale, *starea de potență* a spiritului uman, *principiile generale* ale acțiunii raționale. Pe temeiul ei, al comunicării, sunt asigurate cunoașterea și caracterizarea valorilor culturii, descrierea lor după datele imediate, cuprinderea și definirea lor în lumina ipotezelor și activităților care le-au călăuzit producerea.

În planul vieții și al activităților societății contemporane, comunicarea reprezintă, tot mai accentuat, una dintre dimensiunile principale ale ființării și dezvoltării acesteia. Substanța ei activă exprimă gradul de socialitate a acesteia, puterea membrilor săi de a crea, de a se cultiva și a se civiliza, în sensul de a face cunoscute, și chiar de a determina să fie cunoscute, și altora, creațiile lor, dar și de a fi pregătiți a primi creațiile semenilor și de a și le apropria.

A răspunde unei asemenea cerințe presupune ca viața societății să fie cuprinsă și prezentată ca un tot integrat și integrabil. Între componentele ei economice și politice, culturale și științifice, morale și spirituale, psihice și sociale existând o strânsă legătură, pentru a o înfățișa exact și a o interpreta corect se cere să fie redus la minimum posibil coeficientul personal din generalizările care se fac. Acest fapt presupune ca actele insului social să fie raportate, dintru început, la puterea sa de a cunoaște, la valoarea creațiilor proprii, la disponibilitățile de a comunica ideile și operele proprii, demers ce presupune un contact spațial, social și de muncă, un contact psihic-cultural-spiritual dominat de dorința și puterea creației, o interacțiune, realizată pe baza informațiilor pe care le vehiculează despre sine un om către altul, a trăirilor și sentimentelor împărtășite, a idealurilor pe care și le construiesc și de care sunt dominați, a modalităților de acțiune pe care le propun pentru împlinirea acestora. Astfel, se angajează nu numai cunoașterea unuia de către celălalt, cât, mai ales, valorificarea experienței unuia prin celălalt.

Satisfacerea unui astfel de deziderat, dar și reîntemeierea sa, de fiecare dată, necesită ca desfășurarea comunicării interumane să cuprindă, în primul rând, activitățile și actele de creație ale valorilor-bunuri. Este vorba de acele valori care vizează, cu precădere, asigurarea, oricât de primară, a traiului oamenilor, viața într-o colectivitate umană anume, indiferent de gradul de dotare intelectuală, de instruire și pregătire culturală, de experiența socială a membrilor acesteia, precum și de capacitatea de a le prelua, pune în valoare și duce mai departe, fără a jena – într-un fel sau altul – seamănul. Cu alte cuvinte, în actul comunicării – indiferent la ce nivel și în ce plan are loc aceasta – să prevaleze criteriul valorilor supreme: adevărul, dreptatea, binele, frumosul, dorința de a crea și de a-și comunica sentimentele, ideile, creațiile.

O asemenea abordare, cuprindere și înfățișare a comunicării culturale este justificată și spiritual-istoric, și ca act de creație, și ca mijloc de înălțare a insului social, a cărui afirmare ca personalitate nu poate avea loc decât în lumea și pe

temeiul valorilor teoretice, artistice, morale și sociale, proprii unității social-politice-statale din care face parte. Cetatea, ca să ne exprimăm în termenii antichității, este cea care-i oferă prilejul și-i garantează împlinirea ca personalitate creatoare de valori, care, la rândul lor, reprezintă premise ale înălțării cetății.

Angajarea unui individ sau a unui grup, mai mic sau mai mare, în construirea și întemeierea comunicării în afara socialului în care-și desfășoară activitățile este sortită, dintru început, eșecului. Să ne reamintim de Inchiziție, care pune comunicarea în exclusivitate pe temeiul confesiunii religioase, sau de cei care – în istorie sau în zilele noastre – angajează comunicarea doar pe principiul etniei. Acest tip de comunicare este sortită și ea – ca și cea confesională – insuccesului, a se vedea și situația din fosta Iugoslavie.

Pentru a se împlini cu adevărat și pentru a fi în folosul celor care o promovează, comunicarea confesională și comunicarea cultural-interetnică este obligatoriu să fie concepute, cuprinse și desfășurate în câmpurile activităților sociale, pe temeiurile valorilor-bunuri, ale valorilor teoretice și artistice, ale valorilor morale și spirituale. Acestea presupun, întâi de toate, cu expresia lui Nicolae Iorga, *opera de inteligență, opera de pricepere și talent*, în baza cărora poate fi proiectată lumina înțelegerii depline a comunicării ca valoare cultural etno-psiho-sociologică, pot fi cuprinse cauzele de neînțeles, care au adus-o în prim-planul vieții societății, pot fi înțelese și puse în valoare înrâuririle ei în angajarea și susținerea consecventă a creației, culturii, civilizației și prosperității omenirii.

În felul acesta se confirmă faptul că insul social se prezintă și se face prezent, în viața societății, ca experiență cultural-spirituală umană, care, afirmă Iorga, nu e de un singur fel și nu se referă numai *la pământ, la rasă, la drumuri* etc. Savantul român precizează, împotriva miopilor sau a interesaiților, care *nu văd ori nu vor să vadă decât factorul material al acțiunilor sociale că stările de spirit sunt acelea care domină totul*⁶.

Istoricul se referă în același timp la practica vieții omenești și a vieții politice în general, pe care le poți cerceta și le poți face cunoscute în întregul lor, dar și ca părți ale totului care este comunitatea social-statală, numai atunci când dispui de cunoașterea tuturor informațiilor, actelor de creație, operelor de valoare, sentimentelor și stărilor de trăire ale masei inșilor sociali. Ei sunt cei care, prin activitatea lor, determină și dimensiunea istorică, și cerințele prezentului, și modelele pentru activitățile de viitor ale statului respectiv, și pun mai presus de toate întregul, nu elementele sale, indiferent de ce natură ar fi: socială, profesională, etnică sau confesională. Ființarea și împlinirea acestor elemente au loc numai prin întregul social, care este societatea statal-politică, istoricește constituită, chemată, la rândul său, să țină seama, să încurajeze și să promoveze inșii sociali numai pe criteriul valorii activităților și creațiilor lor indiferent de domeniul în care sunt desfășurate.

⁶ Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, 1944, îngrijită de Gheorghe I. Brătianu, p. 252.

Confirmarea unei asemenea stări de lucruri ne-o oferă istoria, știință cuprinzătoare, care ne arată că orice comunicare s-a împlinit și se împlinește *în și prin actul muncii*, al creării valorilor. Activitatea de creație îi oferă insului social prilejul de a cunoaște lumea din jur, de a prețui valoarea lucrurilor, de a trece el însuși de la vorbă la faptă. Ca actul comunicării culturale să devină eficient și să întemeieze socialitatea, este obligatoriu ca insul social să-l susțină printr-o gândire politică ce pornește de la valorile cunoașterii și acțiunii, ale ideii și faptei de creație.

De aici și dorința, de exemplu, a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, de a surprinde și defini comunicarea ca *mișcare productivă a valorilor*, singurele care angajează și pun în evidență rolul indivizilor în societate. Așa cum subliniază Eminescu, în consens cu Hasdeu, *tendința de durabilitate și continuitate a societății stă în raport direct cu repejiunea mișcării între diferitele ei părți și cu vioiciunea comunicației* (subl. ns., M.M.)⁷.

La aceasta se adaugă faptul că omul ca persoană simte nevoia: *a.* unei trăiri interioare; *b.* de a-și comunica gândirea; *c.* de a-și satisface simțul sociabilității, fapte care-i permit să-și îndeplinească – după cum arată A.D. Xenopol – „existența prin aceea a semenilor săi”. Cu ajutorul acestora, omul intră în marea legătură a întregului comunității social-statale din care face parte, a cărei funcțiune existențială este de a pune „omul în raport cu omul numai ca ființă socială”, întrucât, conchide marele gânditor român, „omul nu a fost plăsmuit pentru a trăi singuratic în lume”. O dovadă în acest sens o constituie îndoitul „dualism al existenței” umane: bărbatul și femeia, părinții și copiii, care sunt „lumi de contraste și de armonii nedepășite prin sine însele”, ce se împlinesc însă în familie, prin aceea că trăiesc „numai unul pentru altul, îndeplinindu-și lipsele existenței în armonizarea mutuală a lor”.

Familia este aceea care, prim moment al împlinirii ca act de creație, angajează, cum arată Xenopol, *legături sfinte, de iubire și respect, de drepturi și datorii*. Ea, familia, devine sorgintea nesfârșitelor raporturi *între membrii ei, precum și între aceștia și ceilalți oameni*⁸.

Actul comunicării cultural etno-psiho-sociologice nu se oprește însă la familie, oricât de cuprinzătoare și dotate, ca împlinire a individului, ar fi sentimentele cărora ea le dă naștere și le susține. Familia se împlinește și își realizează menirea în cadrul comunităților sociale mai largi: satul, orașul, regiunea, statul. Acestea beneficiază, pe lângă sentimente de bunăvoință și amicitie – prezente din abundență în sânul familiei –, și de raporturi sociale, economice, politice, juridice și morale, spirituale, sentimentale obligatoriu a fi respectate. În temeiul acestora sunt atestate actele de voință ale inșilor sociali, a căror libertate izvorăște din raporturile întregii comunități social-statale respective și se întregește prin voința de a acționa în orice domeniu al vieții societății: social-economic,

⁷ Mihai Eminescu, *Fragmentarium*, ediție îngrijită de Magdalena D. Vatamaniuc, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 114.

⁸ Vezi A.D. Xenopol, *Scrieri sociale și filosofice*, Editura Științifică, 1967, p. 103–117.

științific-cultural, politic, moral etc. În cadrul acestor domenii prind viață, pe temeiul ființării lor sociale, gândurile și ideile, stările de conștiință și faptele care garantează totalitatea genului uman, pus în slujba înfloririi creației, culturii și civilizației. Prin intermediul acestora un sentiment, un gând, un adevăr, o valoare trec de la un ins social la altul, purtând cu ele puterea creatorului de a îmbrățișa omenirea, dar și voința sa de a-și păstra și individualitatea și originalitatea, în efortul continuu de a înnobila sufletul semenului și în dorința de a-i înălța spiritul.

Pe temeiul raporturilor societal-statale, comunicarea cultural etno-psiho-sociologică apare ca un „arbore” extrem de ramificat, de complex, de bogat în fructe, încât a o reduce la o singură „ramură”, dimensiune: socială sau etnică, științifică sau culturală, artistică, morală sau confesională ar reprezenta nu numai o gravă, o imensă eroare, ci o crasă inconștiență, sau chiar dorința de a-i limita, cu orice preț, sfera de acțiune și a-i diminua rolul în dezvoltarea și garantarea dezvoltării și împlinirii coeziunii social-naționale umane.

Realizarea comunicării culturale ca valoare întemeietoare a bio-psiho-socio-cultural-spiritualului presupune a fi cuprinsă, înfățișată și susținută sub toate aspectele sale, chiar și al comunităților minoritare. În felul acesta, ea devine viață și face parte din viața societății, a comunității umane respective, fiind capabilă să angajeze socialitatea indivizilor; să pună în valoare creația unei grupări etnice sau alta, în raport cu creația, cultura și civilizația colectivității majoritare din care face parte, să garanteze împlinirea inșilor sociali ca personalități, valori creatoare de valori. Acest fapt angajează dintru început însușirea limbii pe care o vorbește masa inșilor sociali, cunoașterea și aprecierea creației, culturii și civilizației societății în care trăiesc și dorința și voința de a participa la susținerea, întărirea și dezvoltarea acestor societăți în care trăiesc și din care fac parte.

Aceasta nu înseamnă anihilarea limbii materne, nepracticarea și neprețuirea obiceiurilor, datinelor și credințelor confesionale proprii minorităților etnice respective, dimpotrivă, solicită cultivarea și punerea lor în valoare în ansamblul vieții sociale generale a societății respective.

Restrângerea însă a activităților culturale de către un ins social sau altul doar la dimensiunile grupului etnic din care face parte îl pune, de la început, în situația de a ieși singur din competiția angajată în împlinirea sa ca personalitate, știut fiind faptul că numai încadrarea sa în crearea și dezvoltarea culturii comunității social-statale, căreia îi aparține ca cetățean, îi oferă prilejul să se înalțe profesional-spiritual și îi asigură condiția maximă de a afirma și susține și calitățile proprii sale etnii.

Este binecunoscut cazul evreilor, al armenilor, al grecilor. Ei reprezintă etniile care s-au integrat fericit în aproape toate culturile naționale ale lumii și au contribuit la dezvoltarea și afirmarea acestora, dând umanității, prin culturile naționale respective, multe și elevate personalități, prin care au ridicat și templul cultural al propriilor lor etnii.

Există, firește, și alte exemple. Istoria universală a culturii ne stă la dispoziție cu destulă generozitate. Pot fi nominalizate și alte etnii, cu statute culturale nu atât

de vechi ca acelea menționate mai sus, dar cu o importanță tot atât de mare în ridicarea comunicării la rangul de valoare întemeietoare a cultural-socialului. Am în vedere etniile germană, engleză, franceză, spaniolă, precum și etnia română, care s-a afirmat și ea cu o mare forță de creație în spațiile culturale ale altor comunități social-statale. Prin aceasta, toate aceste etnii s-au ridicat la rangul ce-l merită în cultura universală.

Aceasta ne arată, dintru început, că angajarea comunicării interetnice presupune – trebuie să garanteze, din punct de vedere teoretic și practic – angajarea cercetărilor din perspectiva logicii sociale, pe ale cărei rezultate și în funcție de condițiile social-culturale concrete, se pot propune decizii și trece la acțiuni de construcție a statelor contemporane pe principiul cetățeniei. În al doilea rând, este de remarcat că orice comunicare din spațiul teoretic: științifică, culturală, artistică; din spațiul social: economică, politică, juridică; din spațiul antropologic: etnică, confesională, a tradițiilor, obiceiurilor și datinilor, pentru a fi eficientă, trebuie să se desfășoare în spațiul și pe temeiul valorilor. Cercetătorii problemei comunicării culturale sunt obligați a investiga, cunoaște și pune în valoare creațiile din orice domeniu al vieții și activității comunității social-statale respective. Mai mult, ei au datoria să cuprindă și să înfățișeze creațiile etniei respective din perspectiva lumii universale a valorilor, să arate notele speciale, contribuțiile pe care le aduc la întronarea umanismului în plan universal, la susținerea și promovarea adevărului și frumosului, a binelui și dreptății în plan local.

Din toate acestea se degajă cerința ca angajarea la o bună înfăptuire a actului comunicării să fie întemeiată pe: **a.** o adâncă cunoaștere a creațiilor, faptelor și gândurilor omenesti; **b.** capacitatea de a le ști, explica și aprecia după adevărata lor valoare; **c.** cuprinderea, cercetarea și înfățișarea lor în contextul vieții sociale a epocii respective; **d.** mediatizarea lor corectă, adevărată. Și, nu în ultimul rând, se cere sacrificarea intereselor și ambițiilor personale, angajate pe criterii politice, etnice sau profesionale. Personalitatea celui care concură la comunicare – creator, receptor sau mediatizator – trebuie să treacă prin conștiința istorică a timpului și locului acesteia ca valoare social-culturală, condiție care asigură participarea sa ca agent constructor la realizarea acelui act de mare creație – cel mai important dintre toate – , care se numește *cultura omenirii*, capabilă, la rândul ei, să-i ofere comunicării nu numai caracter etnic sau național-statal, ci și un caracter universal civilizator, de înălțare etno-psihologic-spirituală.

În spațiile socialului, dar și ale culturii efective a comunității statale respective comunicarea își dobândește dimensiunile constructive și funcțiile de creare și de susținere a insului social ca valoare creatoare de valori. Personalitatea este angajată, și ea, să poarte cu sine – în cadrul statului în care-și trăiește și desfășoară existența – de la trecut la prezent, și de la prezent la viitor, faptele istorice ale etniei căreia îi aparține, creațiile ei materiale și spirituale, obiceiurile și datinile, tradițiile și practicile cultice, dând astfel substanță cunoașterii, adâncime cercetării, valoarea ce i se cuvine noutății informației, ferindu-le pe acestea de imixtiunile păgubitoare ale politicilor și ideologiilor, mai ales ale celor construite

pe temeuri totalitare, etnice, confesionale. În final precizăm că: indiferent de domeniul în care este angajată, comunicarea cultural-spirituală are menirea a participa efectiv – prin spațiile pe care i le acordă și garantează puterile constituționale ale statului – la susținerea și întărirea ordinii sociale și de drept, ca o componentă existențială a acesteia, de echilibru și simetrie, de sens și ritm. Singura obligație (a comunicării) – ca și a celor ce o susțin – este de a se subordona valorilor supreme ale adevărului și dreptății, binelui și frumosului, valori care însuflețesc și susțin – trebuie să susțină – socialul în toate structurile sale economice și politice, culturale și științifice, morale și confesionale, în raport cu care insul social, cu atât mai mult liderul, își face cunoscut – este obligat să facă aceasta, în calitatea sa de creator, receptor, conservator sau distribuitor de valori – ce știe, ce vrea (ce dorește), ce simte, ce poate să facă. Acestea sunt de fapt valențele ce-i pun în evidență personalitatea și-l fac apt să înțeleagă că el există, că are dorința de a exista și că poate participa la actul comunicării cultural-spirituale numai prin valorile, oricât de modeste, pe care le-a creat.

Numai prin actul comunicării el ajunge la a cugeta la ceea ce a comunicat, la a cugeta asupra a ceea ce a creat, la a cugeta asupra tuturor creațiilor semenilor săi, la a cugeta, prin valorile sale, pentru lumea întreagă, fapt ce-i dă ocazia, dar îl și pune în ipostaza de a fi receptiv, de a-și emancipa individualitatea – indiferent în ce spațiu cultural se mișcă – de a crea, prin valori, floarea de aur a propriei sale personalități.

O astfel de performanță presupune ca partenerii să fie în consens, mai ales că fiecare informație, în special cea social-culturală, poate purta cu sine cele mai diverse semnificații, ce pot fi, în multe cazuri, angajate – sau chiar direcționate – unilateral. Informația antrenează cu sine, mai mult sau mai puțin, în special în viața de toate zilele, partinități și chiar tensiuni, care pot fi înlăturate numai atunci când sunt cuprinse și înțelese dimensiunile și cerințele politice și economice, științifice și culturale, de educație și morală ale epocii.

Ca act etno-psihologic cultural, comunicarea are ca obiectiv nu numai descoperirea și susținerea omului, dar și angajarea lui efectivă în crearea valorilor de orice speță sau ordin. Angajarea îi conferă ființarea și trăirea, dezvoltarea și impunerea ca factor de creație în masa inșilor sociali, indiferent de etnie sau concepții politice (excluzându-le pe cele totalitariste), de crez moral sau confesiune religioasă.

O asemenea idee se impune mai ales astăzi, când lumea contemporană aparține mai mult ca oricând viitorului. Sensul activităților sociale ale fiecărui ins social trebuie să fie, indiferent de etnie, confesiune religioasă sau partid politic (deși acesta din urmă este construit, în unele cazuri, în afara preceptelor politice, pe criterii etnice sau de confesiune religioasă), subordonat binelui social al omului.

În concluzie, este necesar să afirmăm că actul comunicării cultural-spirituale este eminent, înainte de toate, un act social-uman. El se întemeiază pe creații, pe valori, nu pe intenții, nici pe dorințe, nici pe sentimente personale, sau de grup. Finalitatea sa, ca act social-creator, presupune luarea în considerare a etno-psiho-

social-spiritualului, întărirea lui în linia a ceea ce trebuie să devină, pentru întreaga comunitate statală, ca societate civilă, angajată în a respecta drepturile omului și a garanta afirmarea acestuia în consens cu actul fundamental – *Constituția*, din care decurg și puterile insului social, și drepturile sale de cetățean al țării respective, și obligațiile sale în a respecta și traduce în faptă cerințele colectivității social-statale din care face parte.

BIBLIOGRAFIE

1. XENOPOL, A.D., *Teoria istoriei*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997.
2. HASDEU, BOGDAN PETRICEICU, *Scrieri filosofice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
3. RĂDULESCU-MOTRU, CONSTANTIN, *Personalismul energetic și alte scrieri*, București, Editura Eminescu, 1984.
4. IORGA, NICOLAE, *Conferințe. Ideea unității românești*, București, Editura Eminescu, 1987.
5. FROBENIUS, LEO, *Paideuma*, București, Editura Meridiane, 1985.
6. ȘĂINEANU, LAZĂR, *Gramatica și logica. Studiu de lingvistică generală*, București, Stabilimentul grafic I.V. Socecu, 1891.

1921

N. BAGDASAR –
PORTRETIST AL GÂNDITORILOR ROMÂNI

CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ

Evoluția filosofiei românești a cunoscut, față de alte domenii ale culturii, un ritm mai lent. De pildă, literatura română a avut, încă din secolul XIX, momentul clasic, pe când filosofia rămâne doar un segment din opera lui Eminescu și din cea a lui Maiorescu. Acesta din urmă a predat filosofia și notorietatea sa venea din această poziție și nicidecum din statutul de filosof. Singurul filosof „profesionist”, Vasile Conta, era ca și necunoscut, deși publicase în „Convorbiri literare”. De ce filosofia lui Conta, creator de sistem filosofic, era în poziție marginală? Cauza principală a stat în lipsa unui spațiu public, propice receptării meditației filosofice. De altfel, nu se impusese, la nivelul opiniei publice, canonul originalității, și, de aceea, tot ce transmiteau profesorii de filosofie în cele două universități era luat ca atare. Importantă era până la urmă răspândirea filosofiei la publicul interesat. Nici vorbă, de pildă, ca Eminescu, recunoscut poet genial, să fie considerat și filosof.

A trebuit ca Maiorescu să fie reintegrat în învățământ, în 1884, la Universitatea din București și astfel să fie descoperiți și susținuți tineri precum C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, I.A. Rădulescu-Pogoneanu, Mihail Dragomirescu, care au profesionalizat filosofia în mediul românesc, având convingerea, spre deosebire de dascălul lor, că este posibilă și necesară o gândire filosofică proprie. Toți acești mari profesori au îndrumat pașii altor mari filosofi: Mircea Florian, Nae Ionescu, T. Vianu, M. Ralea, N. Bagdasar, împreună cu care au constituit, pentru prima dată în istoria gândirii românești, un spațiu filosofic românesc, integrat în spațiul public. În acest fel, filosofia a devenit parte firească a culturii române, filosofii înșiși fiind prezente active în presă, în politică și chiar în administrație. Nici unul nu a trăit din veniturile obținute din practicarea filosofiei, toți fiind profesori universitari și ocupând, în același timp, alte posturi.

Despre unii dintre ei a scris N. Bagdasar, la rândul-i filosof și profesor, coleg și colaborator.

1. SCURTĂ BIOGRAFIE

N. Bagdasar, născut la 5 februarie 1896 în satul Roșiești, județul Vaslui¹, era al cincilea copil al lui Iancu și Smaranda, născută Aftenie. După el, au venit pe lume alți șase frați și surori. Mama lui a murit la a douăsprezecea naștere, în anul 1911. Părinții erau țărani înstăriți, aflându-se, alături de preot, în fruntea satului. Pentru calitățile sale de foarte bun gospodar, tatăl a fost ales, de cinci ori consecutiv, primar al comunei Roșiești, exercitând această funcție timp de douăzeci de ani. Mama era analfabetă, din cauză că în satul ei nu exista învățător, dar avea o intuiție excepțională asupra a ceea ce înseamnă studiu și i-a îndemnat pe toți copiii săi să urmeze școala.

Viitorul filosof a frecventat școala primară într-un sat vecin, Idricii de Sus, la 3 km de satul natal, unde învața și fratele său mai mare Dumitru, de care se simțea foarte atașat. Cum tatăl său era primar, acesta a decis, din cauza slabei pregătiri a dascălului din Roșiești, școlarizarea celor doi băieți în satul unde preda un tânăr învățător foarte dotat pentru meseria de dascăl. Hotărârea tatălui exprima libertatea de acțiune a noii clase, cea a micilor proprietari rurali.

După absolvirea cursurilor celor cinci ani de școală elementară, N. Bagdasar urmează una din cele mai prestigioase școli din țară, liceul „Roșca Codreanu” din Bârlad, pe care l-a absolvit în 1916. Din anul 1915, când era elev, a colaborat la „Neamul românesc”, semnând cu pseudonimul Bărdescu.

Rămas fără mamă, adolescentul Nicolae a fost nevoit să se întrețină singur, dând meditații copiilor unei familii din Bârlad, iar Dumitru a obținut un post de pedagog la liceul Sf. Sava din București. Acest frate mai mare, după absolvirea facultății de medicină din București, s-a specializat în S.U.A., și a pus bazele neurochirurgiei în România².

În octombrie 1916, N. Bagdasar a intrat la Școala de ofițeri rezerviști din Botoșani. Din primăvara anului 1917 până în martie 1918, el a luptat, pe front, ca elev plutonier, perioadă ce o va zugrăvi în *Amințirile* sale, subliniind absurditatea și inutilitatea multor acțiuni din armata aceluși timp. Pentru un tânăr înclinat spre meditație și cu viziune rațională asupra lumii, era greu de acceptat conduita rigidă impusă de regulamentele militare. Îl irita foarte mult faptul că ofițerii nu judecau realitatea așa cum este, ci căutau permanent refugiu în regulamente. Tânărul militar era revoltat și de lipsa oricărui control asupra activităților trupelor din partea superiorilor (singurul care a inspectat lucrările a fost un ofițer francez).

După reîntoarcerea sa de pe front, Bagdasar s-a înscris, în octombrie 1918, la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, absolvită în anul

¹ Informațiile despre viața și activitatea lui N. Bagdasar le preluăm din N. Bagdasar, *Amințiri. Notății autobiografice*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 517. Vezi și Radu Tomoioga, *Nicolae Bagdasar, în Istoria filosofiei românești*, vol. II, coordonatori D. Ghișe și N. Gogoneață, București, Editura Academiei, 1980, p. 508–535; Constantin Schifirneț, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, vol. II, București, Editura Albatros, 2004.

² N. Bagdasar, *op. cit.*, Dosar 517, p. 10.

1922. Inițial, el a dorit să se specializeze în sociologie, deoarece voia să se dedice carierei de gazetar. Dar sociologia o predă un profesor care nu-și stăpânea materia³, I.A. Rădulescu-Pogoneanu, care a obținut catedra în mod ilicit, prin Înalt Decret Regal în 1913, fără a fi câștigat concursul instituit de facultate. În aceste circumstanțe, el a optat pentru istoria filosofiei, disciplină în care se va afirma în mod strălucit, unul din motive fiind predarea acesteia de către Mircea Florian, tânăr pe atunci, ce impresiona prin erudiție. În timpul studiilor universitare, Bagdasar a fost redactor la „Gazeta Transilvaniei” din Brașov. Deși beneficia de reducere de frecvență, în temeiul anilor petrecuți în război și al notelor obținute la examene, tânărul Bagdasar a preferat să parcurgă normal toți cei patru ani de studiu.

Fiul țaranului din Roșiești a avut ambiția de a aprofunda studiile filosofice în Germania și, între anii 1922–1926, a studiat la Universitatea din Berlin. Pentru obținerea bursei, a fost sprijinit de cunoscutul om politic ardelean Mihai Popovici, membru marcant al Partidului Național Român. Fiind în Germania, tânărul bursier a fost surprins de libertatea academică, unde importantă rămânea înscrierea la universitate, după care fiecare student urma orice curs, de la orice facultate. Nu se cerea frecvență obligatorie și nu se impunea prezența la un anumit număr de cursuri. Studenții germani mergeau la toate universitățile unde predau profesorii de mare prestigiu. În Germania, dominau trei școli filosofice importante: școala neokantiană de la Baden, cu W. Windelband și H. Rickert, școala neokantiană de la Marburg, cu H. Cohen și Paul Natorp, și școala fenomenologică a lui Ed. Husserl. Studentul român a audiat cursurile lui Carl Stumpf, Heinrich Maier și Max Dessoir și a frecventat ședințele societății „Kantgesellschaft”. Cât a stat în Germania, el nu a lipsit de la nici un curs sau seminar și avea un program foarte riguros de studiu în bibliotecă. Drept consecință, s-a remarcat ca un foarte bun cunoscător al filosofiei kantiene, încât la seminarul lui Arthur Liebert, președintele societății „Kantgesellschaft” și directorul revistei „Kantstudien”, sufla colegilor germani când aceștia trebuiau să răspundă. Intrigat, Liebert l-a întrebat, la un moment dat, unde a învățat de știe atât de bine pe Kant, iar răspunsul său a fost: *la Universitatea din București*⁴.

În anul 1926, Bagdasar susține doctoratul cu teza *Der Begriff des theoretischen Wertes bei Rickert (Noțiunea de valoare teoretică la Rickert)*. Inițial nu a vrut să dea doctoratul, pentru că nu avea de gând să urmeze o carieră universitară. Prietenul său Mihai Popovici i-a atras atenția că, o dată întors din Germania fără doctorat, se va spune, în mediile dâmbovițene, că a fost incapabil să-l facă. Viitorul profesor de filosofie a promovat doctoratul cu mențiunea *cum laude*⁵, el fiind primul copil de țaran din România, devenit doctor în filosofie. Dintre toți filosofii noștri de prim rang, N. Bagdasar este singurul, vorbind de perioada de până la 1944, care și-a plătit taxele școlare din munca sa. Din această poziție de

³ Idem, *Autobiografia*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 520, p. 3.

⁴ Idem, *Amintiri. Notății autobiografice*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 517, p. 187.

⁵ *Ibidem*, p. 202.

independență financiară asigurată prin activitate proprie, au derivat calitățile lui de manager, afirmate mai târziu în acțiuni de mare prestigiu. În același timp, tot din cauza lipsurilor trăite, el s-a dovedit a fi altruist, ajutând pe oricine era în dificultate materială sau financiară, calitate de pe urma căreia a suferit, fiind nu o dată înșelat în buna sa credință.

Întors din Germania, în septembrie 1926, și, ca urmare a îndemnului profesorului M. Florian, cu speranța unei angajări, N. Bagdasar se vede pus deodată în fața levantinismului și a aranjamentelor de culise, nereușind să obțină un post. Numai că norocul îi surâde: este solicitat de Ministerul Instrucțiunii Publice să predea limba germană la Școala Comercială Română din Salonic. Proaspătul doctor în filosofie la Berlin a acceptat imediat și, între 1 noiembrie 1926 și 1 aprilie 1927, a funcționat ca profesor suplinitor. El a primit, pe lângă salariu, o diurnă lunară de 10 000 lei deplasare⁶. Ca să avem o imagine reală asupra valorii veniturilor obținute la Salonic, să amintim, conform spuselor sale, achitarea tuturor datoriilor din timpul studiilor la Berlin cu fondurile câștigate în cele șase luni.

Tânărul dascăl s-a impus rapid în fața elevilor și a profesorilor, cu toate că a avut surpriza să constate și să trăiască starea de aprigă dușmănie iscată între colegi, pentru un post de director, dar nu al școlii, ci al internatului acesteia, de unde se câștigau bani buni din afacerile cu furnizorii. Eterna corupție din instituțiile statului! Pentru a pune capăt conflictului, Ministerul Instrucțiunii Publice i-a propus lui Bagdasar să fie directorul Școlii comerciale din Salonic, dar el a refuzat și a preferat să rămână profesor la Școala Comercială „N. Krețulescu” din București, unde a predat până în 1930. Deși angajat în învățământul superior, Bagdasar a continuat să predea zece ani la liceul particular Principele Carol. Din toamna anului 1928 până în primăvara anului 1930, a funcționat ca bibliotecar la Institutul Social Român, condus de D. Gusti.

Cu urmare a aprobării de către Ministerul Muncii a unui post de psihotehnician în cadrul Laboratorului de psihologie experimentală al Universității București, în anul 1928 N. Bagdasar a fost numit, la insistențele lui C. Rădulescu-Motru, asistent de psihotehnică, venerabilul filosof fiind astfel satisfăcut că a rezolvat situația universitară a colaboratorului său. Peste un an, titularul catedrei l-a solicitat pe N. Bagdasar să predea logica la anul preparator, dar acesta îl refuză, motivând că nu dorește să intre în conflict cu Nae Ionescu, titularul cursului, din cauză că ar fi putut să scrie rău despre el în ziarul său „Cuvântul”. Cu tot refuzul lui Bagdasar, C. Rădulescu-Motru nu i-a dat cursul de logică lui Nae Ionescu, pentru motivul că el lipsea de multe ori de la activitățile didactice: *Ca să țină și la anul preparator câte o prelegere din an în paști și să absenteze cu nemiluita? Dacă dumitale ți-e frică de el, atunci, o să fac eu și acest curs, ceea ce m-ar împovăra prea mult. Pe Nae nu-l însărcinez cu ținerea lui în nici un caz*⁷. În cele din urmă, Bagdasar a acceptat cursul de logică însă primea o remunerație mai mică decât jumătate din salariul unui asistent

⁶ *Ibidem*, p. 218.

⁷ *Idem, Portrete*, A.N. – D.A.I.C., Fond N. Bagdasar, Dosar 537, p. 8.

universitar. După decizia Consiliului profesoral de a obliga pe toți conferențiarii să-și dea demisia din posturile de asistenți, ca urmare a obiecției lui O. Densușianu față de deținerea, de către conferențiar, și a posturilor de asistenți, Nae Ionescu renunță la funcția de asistent de psihologie și rămâne numai conferențiar.

În anul 1929, Bagdasar a trecut pe postul de asistent de logică și teoria cunoașterii, ce-l va deține până în anul 1941. El a predat logica la anul preparator, iar teoria cunoașterii la ceilalți ani de studiu. Datorită restructurării, în 1938, a catedrei lui C. Rădulescu-Motru, Bagdasar nu a avut nici o activitate didactică timp de doi ani. Între timp, s-a înscris la concursul pentru catedra de istoria filosofiei de la Universitatea din Cernăuți, împreună cu Vasile Gherasim, D.D. Roșca, Mihai Uță. Comisia nu s-a oprit asupra nici unui candidat, dar a propus, la insistențele lui I. Petrovici, ca D.D. Roșca să primească titlul de docent⁸. Catedra de aici va fi ocupată, în 1939, de Mircea Florian.

N. Bagdasar a fost atras, fără voia lui, în polemica iscată în anul 1940 pe seama acuzei de plagiat aduse lui Al. Posescu. În ianuarie 1939, a apărut la tipografia „Tiparul universitar” a lui N. Bagdasar, *Introducere în filosofie* de Al Posescu. La sfârșitul anului 1939, N. Tatu descoperă că lucrarea ar fi fost un plagiat după cursuri litografiate ale lui P.P. Negulescu⁹. Al. Posescu înaintează la 26 ianuarie 1940 un memoriu Parchetului de Ilfov, cu privire la articolul calomnios publicat de N. Tatu la adresa lui, ca apoi să-l asocieze și pe Bagdasar, pentru vina de a fi autorul moral al articolului semnat de Tatu în „Convorbiri literare”. Procesul a durat până în 1945, Bagdasar fiind găsit nevinovat.

Cu toată așteptarea sa destul de îndelungată pentru a ocupa o poziție universitară înaltă, N. Bagdasar are, în numai doi ani, o ascensiune rapidă – în decembrie 1941 este numit administrator al Casei Școalelor, în vara anului 1942 este numit profesor la Universitatea din Iași, iar în 1943 este ales membru corespondent al Academiei Române.

După pensionarea forțată a lui C. Rădulescu-Motru, în octombrie 1940, N. Bagdasar devine asistentul lui I. Petrovici, recent transferat de la Universitatea din Iași la Universitatea din București. Peste doi ani, în anul 1942, Bagdasar este numit profesor la catedra de istoria filosofiei moderne și contemporane, epistemologie și metafizică de la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași, ajutat fiind și de ministrul I. Petrovici, în ministerul cărui lucra. Bagdasar a rămas în acest post didactic până în martie 1949, când, din cauza reformei învățământului din anul 1948, a fost scos de la catedră și angajat consilier științific la Institutul de istorie și filosofie din București. Scoaterea sa din învățământ rămâne inexplicabilă, pentru că Bagdasar a fost un om neimplicat politic și ca orientare se îndrepta mai mult spre stânga. Funcția de administrator al Casei Școalelor și relațiile cu C. Rădulescu-Motru și I. Petrovici trebuie să fi contribuit la privarea lui de poziția de cadru universitar.

⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁹ N. Tatu, *Un plagiator: Al. Posescu. Autorul plagiat: P.P. Negulescu*, „Convorbiri Literare”, nr. 10-12, octombrie-decembrie 1939, p. 1797-1812.

Pentru lucrările sale temeinice, activitatea de susținere și răspândire a filosofiei, în primul rând prin editarea lucrărilor de filosofie, Academia Română îl primește în rândurile ei ca membru corespondent. În ședința din 27 mai 1943, C. Rădulescu-Motru citește propunerea de alegere a lui N. Bagdasar, subliniind că, de la luarea doctoratului la Universitatea din Berlin *D-l Bagdasar a desfășurat o activitate neîntreruptă în domeniul specialității sale filosofice și a scris, timp de 15 ani, un mare număr de lucrări, toate caracterizându-se prin o erudiție bogată și asociată cu preocuparea de a pune probleme cu totul nouă pentru filosofia românească; prin contribuții originale în tratarea problemelor filosofice; prin expuneri de o claritate desăvârșită și de un stil ales.* Raportorul îi prezintă opera și-i remarcă spiritul întreprinzător: *a desfășurat și o continuă și apreciabilă activitate de organizator în domeniul culturii românești. Astfel d-sa s-a devotat activității desfășurate de Societatea Română de Filosofie, al cărei organ, „Revista de Filosofie”, dărește foarte mult excepționalelor sale calități de inițiativă și tenacitate.* În fine, se amintește de contribuția hotărâtoare a lui N. Bagdasar la apariția monumentalei opere în cinci volume: *Istoria filosofiei moderne, rezultat al unei colaborări rodnice și de o dată însemnată în mișcarea filosofică românească*¹⁰. Supusă la vot, propunerea cade, cu 19 voturi pentru și 10 contra. Se amână o nouă votare pentru ședința de a doua zi și, în ședința din 28 mai 1943, N. Bagdasar este ales membru corespondent cu 24 de voturi și 8 împotrivă¹¹. În 1948, după desființarea Academiei Române, N. Bagdasar nu a fost primit în Academia Republicii Populare Române. Abia în 1970 a fost ales membru al Academiei de Științe Sociale și Politice.

Împreună cu Ștefan Bârsănescu, Bagdasar a fost codirector al revistei ieșene „Ethos” (1944–1947).

În intervalul 1949–1950, Bagdasar a lucrat în colectivul „Istoria filosofiei românești”, și apoi a fost transferat la colectivul de „Istoria literaturii române” din Secția de istorie a Filialei Iași a Academiei. În cadrul programului de cercetare al acestui colectiv, a redactat următoarele capitole: *Preocupări de economie politică la „Propășirea”: Ion Ghica și Anton Winkler; Concepția istorică a lui Mihail Kogălniceanu; Preocupări de economie politică la „România literară” (1855): G. Apostoleanu; Concepția social-politică a lui Simion Bărnuțiu; Probleme de teoria culturii și a istoriei la „Convorbiri Literare” (1869–1880): A.D. Xenopol; Concepția materialistă a lui Vasile Conta*¹².

Filosoful a locuit la Iași din 1945 până în 1956.

La moartea lui C. Rădulescu-Motru, Nicolae Bagdasar, colaborator al marelui dispărut, timp de 14 ani, ca asistent la catedra sa, și 17 ani, ca secretar al Societății Române de Filosofie și secretar de redacție al „Revistei de Filosofie”, a ținut, în

¹⁰ Analele Academiei Române, *Dezbaterile*, Tomul LXIII, 1942–1943, p. 167.

¹¹ *Ibidem*, p. 172.

¹² N. Bagdasar, *Autobiografia*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 520, p. 24–25.

ziua de 8 martie 1957, la cimitirul Bellu, o cuvântare de doliu, alături de Mihai Ralea și T. Vianu. El a spus, printre altele: *Ca director de revistă, el era de o largă înțelegere, lăsând colaboratorilor toată libertatea de gândire, el n-a căutat să le impună propriile sale idei, să facă din revistele pe care le conducea organe ale concepției sale personale de a privi lumea și viața, căci nimic nu-i era mai străin spiritului său ca ideea de prozelitism, nimic nu-i repugna mai mult ca spiritul dogmatic. El a elaborat sistemul său prin interpretarea filosofică a ultimelor date ale științei, pornind de la ideea fundamentală că filosofia nu poate ignora știința. A exercitat influență timp de 60 de ani. (...) Omul egala dascălul și gânditorul prin blândețea sa umană, prin bunătatea sa firească, prin serviabilitatea sa nedezmințită, prin generozitatea sa constantă. (...) Profesorul C. Rădulescu-Motru n-a fost deci numai un mare gânditor ci și un mare înțelept. (...) profesorul C. Rădulescu-Motru a reprezentat o formă superioară a potențialului energetic pe care îl deține în lume poporul român*¹³.

În perioada comunistă, N. Bagdasar a dus o viață tensionată, atât social cât și profesional, și precară material. Solida sa cultură filosofică, verticalitatea morală, neacceptarea de compromisuri ideologice, spiritul său analitic, prestigiul său incontestabil pentru tot ce făcuse în perioada de dinainte de 1944 au fost factori, care, în loc să-l propulseze social, i-au fost de cele mai multe ori frâne puternice și, de aceea, el a cunoscut un statut de marginalizare în anii '50 ai secolului trecut. Nivelul scăzut de trai al aproape tuturor românilor sub regimul comunist nu l-a ocolit nici pe el, determinându-l să-și formeze un mod de viață adecvat: *Sărăcia mă făcuse să trăiesc atât de parcimonios, încât, după ce am fost adus la București la Dicționarul Enciclopedic Român, unde aveam salariu mai bun, mi se părea un lux să călătoresc cu clasa I în tramvai și am mers un an întreg cu clasa II-a; și mi se părea o risipă să consum franzelă, când se găsea pâine neagră*¹⁴.

Filosoful a murit 21 aprilie 1971.

2. OPERA FILOSOFICĂ A LUI N. BAGDASAR

Bagdasar rămâne, în pofida unor rezerve exprimate de unii comentatori, un autor important de scrieri filosofice. Lucrările *Filosofia contemporană a istoriei*, vol. I, 1930, *Din problemele culturii europene*, 1931; *Istoria filosofiei românești*, apărută separat în 1940 și apoi ca parte din lucrarea *Filosofia românească de la origini până astăzi*, de fapt volumul V al *Istoriei filosofiei moderne*, 1941; *Teoria cunoștinței*, vol. I, 1941, vol. II, 1942; *Teoreticienii ai civilizației*, 1969, sunt cărți care nu pot lipsi din nici o bibliografie a oricăreia din temele enunțate în titlurile de mai sus. În plus, el este coautor, împreună cu Virgil Bogdan și C. Narly, al volumului *Antologie filosofică. Filosofi străini*, 1943. Împreună cu I. Petrovici, este autor al *Manualului de psihologie* pentru școlile secundare (prima ediție: 1934),

¹³ Idem, *Cuvântare de doliu*, Arhivele Naționale ale României, Fondul N. Bagdasar, Dosar 102.

¹⁴ Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 523, p. 4.

reeditat în fiecare an, până în anul 1945. A publicat 9 studii în revista „Societatea de mâine” și altele în „Revista de Filosofie”, „Minerva”, „Convorbiri literare”, „Arhiva pentru reforma și știința socială” și „Ethos”. De interes, nu numai didactic, sunt cele două cursuri litografiate ale prelegerilor de logică din anii 1933–1934 și 1937–1938, pentru că, în comparație cu prelegerile lui Nae Ionescu, lecțiile lui Bagdasar expun logica după criteriile științifice și istorice bine stabilite.

De la Bagdasar au rămas, în manuscris, lucrările: *Curențe fundamentale ale filosofiei*, 3 volume; *Probleme de logică*, volum redactat pe baza cursurilor de logică ținute la Universitatea din București; *Mic dicționar filosofic* (1313 termeni), *Existențialismul. Reprezentanți de seamă*, 2 volume, aproximativ 1000 de pagini, cu următoarele capitole: *Sören Kirkegaard, Filosofia existențialistă a lui K. Jaspers, Concepția filosofică a lui Martin Heidegger, Concepția filosofică existențialistă a lui N. Berdiaev, Privire de ansamblu asupra filosofiei existențialiste*¹⁵.

Lui N. Bagdasar i se datorează editarea unor numere speciale din „Revista de Filosofie”: *B. Spinoza* (vol. II, 1930), *G.W.F. Hegel* (nr. 3–4, 1931), *Omagiu prof. C. Rădulescu-Motru* (vol. XVII, 1932), *P.P. Negulescu* (nr. 3–4, 1933), *In memoriam Stephani C. Zeletin* (vol. XX, nr. 3, 1935), *R. Descartes* (nr. 4, 1937), *I. Petrovici* (nr. 1, 1938), *T. Maiorescu* (nr. 1, 1940).

Ca unul dintre cei mai avizați cunoscători ai filosofiei kantiene, Bagdasar a publicat în anul 1969 o traducere a *Criticii rațiunii pure*¹⁶ și, în 1973, tot în traducerea sa, *Critica rațiunii practice și Întemeierea metafizicii moravurilor*¹⁷.

Deși a luat strălucit un doctorat, asemenea tuturor marilor noștri filosofi cu doctorate în străinătate – C. Rădulescu-Motru, D. Gusti, Mircea Florian, Nae Ionescu –, N. Bagdasar nu publică, în traducere românească, dizertația sa. El a debutat cu studiul *Ed. Husserl*, publicat în „Revista de Filosofie” în 1928, urmat de alte studii despre Paul Natorp, W. Windelband și H. Rickert, toți filosofi germani necunoscuți în România.

Gândirea lui a asimilat kantianismul, neokantianismul, fenomenologia lui Husserl, ceea ce a făcut din N. Bagdasar un exeget important al filosofiei timpului său. Foarte bine informat, cu un program permanent de studiu al curentelor filosofice, Bagdasar analizează evoluția meditației filosofice în prima jumătate a secolului XX. Să spunem că scopul său rămâne evidențierea tendințelor raționaliste în filosofie¹⁸. Întrucât secolul XX cunoaște un avans puternic al științei, exegetul pune în gardă asupra limitelor pozitivismului comtian. De fapt, Bagdasar, în *Teoria cunoștinței*, examinează critic teoriile epistemologice: relativismul, agnosticismul,

¹⁵ Nicolae Bagdasar, *Opere postume*, lucrări îngrijite și dactilografiate după manuscris de Caterina Bagdasar, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 522, p. 3–4.

¹⁶ Immanuel Kant, *Criticii rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, studiu introductiv, glosar kantian și indice de nume proprii: Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București, 1969.

¹⁷ I. Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor* și I. Kant, *Critica rațiunii practice*, traducere, studiu introductiv, note și indici: Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București, 1972.

¹⁸ Pentru studiul raționalismului promovată de N. Bagdasar, vezi Gh. Vlăduțescu, *Introducere, la N. Bagdasar, Scrieri*, Editura Eminescu, București, 1988.

pozitivismul. Problema cunoștinței absolute este o problemă extrem de complicată și de grea. Noi nu putem spune clar și categoric: în dezlegarea ei stă sensul spiritului cunoscător însuși. Cu această problemă stă sau cade cunoașterea omenească, progresul științei și însuși spiritul științific¹⁹, afirmă el. În Teoria cunoștinței, Bagdasar expune sistematic și critic doctrinele filosofice despre cunoaștere. În viziunea lui, teoria cunoștinței nu este o anexă a psihologiei sau a logicii, ci este o teorie a cunoașterii științifice, o teorie ce analizează cunoștințele universale și necesare, specifice domeniului respectiv.

În lucrarea *Filosofia contemporană a istoriei*, vol. I, 1930, Bagdasar a analizat, alături de concepțiile străine, și ideile lui A.D. Xenopol și N. Iorga. Lucrarea trebuia să apară în trei volume însă acțiunile lui de manageriat cultural i-au diminuat din timpul necesar finalizării acestei scrieri.

Textele lui Bagdasar sunt scrise într-un stil limpede, coerent și argumentat. Este adevărat, ele nu conțin prea multe contribuții personale, dar ne întrebăm dacă nu cumva și o exegeză bine făcută nu reprezintă, pentru o cultură ca a noastră, un imens câștig.

În anul 1940, N. Bagdasar publică *Istoria filosofiei românești*²⁰, prima lucrare de analiză a evoluției concepțiilor filosofice românești, rămasă până astăzi un valoros izvor de informație și pentru cercetător și pentru cititorul interesat de gândirea filosofică autohtonă. Cărții i s-au adus mai multe obiecții. C. Noica îi reproșează lipsa de analiză a ideilor din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*²¹. Drept replică, i se pune la îndemână *Istoria filosofiei românești* de Nicolae Bagdasar²². Peste ani, N. Bagdasar aduce argumente la critica lui C. Noica și a altora despre *Istoria filosofiei românești*: Noi nu suntem o țară cu o veche și bogată cultură filosofică. Filosofii noștri, câți i-am avut, nu și-au dezvoltat concepțiile lor sub influența înaintașilor lor români, așa încât să se poată vorbi de o dezvoltare unitară a filosofiei românești. Filosofia noastră modernă a luat ființă și s-a dezvoltat în contact cu filosofia occidentală în perioada interbelică gânditorii români și-au pus și rezolvat probleme la nivelul culturii occidentale. Ei nu și-au pus probleme anacronice, ci probleme actuale, pe care le impuneau dezvoltarea științelor și dezvoltarea filosofiei, în spiritul vremii²³.

O obiecție adusă de mai mulți comentatori vizează prezentarea monografică a concepțiilor filosofilor români, obiecție la care autorul spune răspicat: Am elaborat astfel, fiindcă așa se elabora o istorie a filosofiei²⁴. La obiecția că diferitele

¹⁹ Nicolae Bagdasar, *Teoria cunoștinței*, București, 1944, p. 563.

²⁰ I. Didilescu scrie despre lucrarea lui Bagdasar: *Opera d. Bagdasar are rigoarea unei lucrări de știință pozitivă*; I. Didilescu, *N. Bagdasar, Istoria filosofiei românești*, „Țara nouă” anul II, 14 iulie 1940, nr. 61, p. 2).

²¹ C. Noica, *Pentru o altă istorie a gândirii lui Neagoe Basarab*, „Saeculum”, anul I, mar.-apr. 1943, p. 39.

²² Vezi *Spre o altă istorie a filosofiei românești?*, „Revista de Filosofie”, vol. XXVIII, ianuarie-iunie 1943, nr. 1-2, p. 148-150.

²³ N. Bagdasar, *Pro domo*, Arhivele Naționale – Direcția Arhivelor Naționale Istoric-Centrale, Fond N. Bagdasar, dosar 534, p. 4.

²⁴ *Ibidem*.

capitole sunt alineate mecanic, Bagdasar justifică principiul său metodologic: *Conceptiile filosofilor noștri s-au dezvoltat independent unele de altele – dau numai două exemple: concepția materialistă a lui V. Conta nu a exercitat nici o influență asupra vreunuia din urmașii săi, cea personalist-energetică a lui C. Rădulescu-Motru așisderea – ca pomii dintr-o grădină. Și atunci, ce legături organice să stabilești între ele? Ele se succed sau coexistă în timp și datorită istoricului este să le expună în apariția și valabilitatea lor istorică. Lui îi este strict interzis să născocască legături acolo, unde acestea nu există, iar astfel ar da dovadă de neseriozitate științifică. Și totuși, la o analiză mai adâncă, istoricul putea găsi, de pildă, influența filosofiei lui Vasile Conta asupra gândirii sociologice a lui Traian Brăileanu, prin teza despre diferența dintre formele evolutive și formele neevolutive. De la această distincție, Brăileanu caută să înțeleagă raportul dintre element și sistem, adică formele neevolutive pot fi înțelese numai prin cunoașterea relațiilor lor cu formele evolutive²⁵.*

În timpul regimului comunist, Bagdasar are marea bucurie de a fi solicitat de tineri absolvenți de filosofie să le dea cartea sa și, la invitația de a consulta lucrarea pe același subiect, elaborată de Institutul de Filosofie, aceștia își manifestau nemulțumirea, calificând-o cu epitete peiorative²⁶.

La bătrânețe, Bagdasar lasă orice modestie la o parte, explicabilă și prin constrângerile ideologice ale regimului comunist, ce nega orice valoare filosofiei românești antebelice, și recunoaște: *în ceea ce privește pasiunea în deșteptarea și activarea interesului pentru filosofie în țara noastră și munca dezinteresată pe care am prestat-o atâția ani, nu m-a întrecut nimeni, susținând că puține țări se pot mândri cu apariția îndelungată a unei reviste de filosofie și cu o lucrare cum este Istoria filosofiei moderne²⁷. Întrebat de C. Georgiade dacă este mulțumit că și-a consacrat viața exclusiv cercetărilor filosofice, Bagdasar a răspuns: Cum să nu fiu mulțumit? Doar nimeni nu m-a constrâns să mă consacru filosofiei. Am făcut acest lucru printr-o decizie a propriei mele voințe. Singura mea nemulțumire ar putea fi cauzată de faptul că nu am putut încă realiza în domeniul gândirii tot ce am visat și tot ce aș fi putut da²⁸. Același C. Georgiade crede că N. Bagdasar a inițiat primele elemente ale unei filosofii critice românești, ale unui raționalism de substrat critic științific²⁹.*

3. MANAGER

După cum am spus, Bagdasar a avut energie, pasiune și dăruire nu doar pentru meditația filosofică, ci și pentru organizarea mișcării filosofice. Calitățile lui

²⁵ Constantin Schifirneț, *Traian Brăileanu, O concepție sociologică originală*, studiu introductiv la Traian Brăileanu, *Sociologie generală*, București, Editura Albatros, 2003, p. XIX.

²⁶ N. Bagdasar, *op. cit.*, p. 6.

²⁷ Idem, *Amintiri. Notății autobiografice*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 517, p. 262.

²⁸ *Ibidem*, p. 350.

²⁹ Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 523, p. 7.

manageriale nu ar fi fost însă puse în valoare dacă nu ar fi avut șansa întâlnirii cu Rădulescu-Motru. Marele filosof a intuit în tânărul Bagdasar omul capabil să ofere ritmicitatea necesară apariției „Revistei de Filosofie”. Într-adevăr, el a avut un rol esențial în apariția la timp a acestei reviste și, datorită calităților sale, au fost înlăturate dificultățile de natură financiară și organizatorică. Numai după preluarea muncii de secretariat de către N. Bagdasar, „Revista de Filosofie” devine cel mai important periodic de filosofie din România. Despre cum a ajuns să preia această sarcină deloc ușoară, Bagdasar relatează în capitoul consacrat lui C. Rădulescu-Motru în *Portrete*. Deși revista primise o subvenție, acordată de I. Petrovici când era ministru, din care mai rămăseseră 30 000 lei, Mircea Florian, secretarul de redacție, nu reușea s-o tipărească la timp. După clarificarea condițiilor de editare, Rădulescu-Motru a acceptat ca revista să fie scoasă de Nicolae Bagdasar și T. Vianu. Primul a căutat tipografia și, împreună cu T. Vianu, s-a târguit asupra prețului, a stabilit un nou format, a hotărât ordinea în care să apară studiile, cerând și avizul lui C. Rădulescu-Motru.

Când Bagdasar și Tudor Vianu i-au arătat proba de tipar a copertii, C. Rădulescu-Motru l-a scos pe Mircea Florian ca secretar de redacție din caseta redacțională și a vrut să-l treacă pe Bagdasar, care însă a refuzat deoarece nu accepta să intre în conflict cu Mircea Florian. *Dacă nu vrei ca Mircea Florian să rămână secretar de redacție, nu treceți pe nimeni, fiindcă, în definitiv, nu este absolut necesar ca secretarul de redacție să figureze pe copertă*³⁰, i-a spus Bagdasar lui C. Rădulescu-Motru, sugestia sa fiind acceptată.

La jumătatea lunii martie 1928, „Revista de Filosofie” a apărut într-un format nou, cu o copertă albă, cu titlul imprimat în roșu, cu sumarul sub titlu, editor Societatea Română de Filosofie. Împreună cu I. M. Nestor și G. Bontilă – studenți la psihologie, Bagdasar a întocmit o listă cu o sută de abonați, cuprinzând profesori de liceu și școli normale. Au difuzat-o în librăriile din București, iar C. Rădulescu-Motru a rezolvat difuzarea pentru librăriile din țară, în înțelegere cu editura H. Steinberg³¹. Împreună cu C. Rădulescu-Motru, care avea multe cunoștințe în ministere și la directorii de bănci – *rar se întâmpla ca C. Rădulescu-Motru să fie refuzat*³² –, a adunat fonduri pentru revistă.

O dovadă a faptului că publicația era viguroasă a fost agapa prezidată de C. Rădulescu-Motru din 2 aprilie 1936, cu prilejul sărbătoririi a 30 ani de existență a „Revistei de Filosofie”, la care au luat cuvântul directorul „Revistei de Filosofie”, D. Gusti, M. Florian, care a citit o scrisoare a lui P.P. Negulescu, secretarul de redacție Nicolae Bagdasar, care a afirmat că greutatea cea mai mare la o revistă este conducerea ei administrativă³³. C. Rădulescu-Motru a subliniat că, în

³⁰ N. Bagdasar, *Amintiri. Notății autobiografice*, A.N. – D.A.I.C., Fond N. Bagdasar, Dosar 517, p. 223.

³¹ *Ibidem*, p. 229.

³² *Ibidem*.

³³ *Idem*, *La împlinirea celor 30 de ani de la apariția Revistei de Filosofie*, A.N. – D.A.I.C., Fond N. Bagdasar, Dosar 85, f. 7.

decursul activității sale, a înțeles să încurajeze pe toți cei care au dorit să lucreze și n-a dușmănit niciodată pe nimeni: *La „Revista de Filosofie” nu s-a făcut sectarism, ci a domnit un spirit larg, paginile ei fiind deschise oricui a adus o contribuție importantă*³⁴. Directorul publicației mulțumește lui Nicolae Bagdasar, care se îngrijește de apariția ei. Peste șapte ani Motru reia aprecierea față de colaboratorul său: *În „Revista de Filosofie” și-au văzut lumina tiparului cea mai mare parte din articolele și studiile filosofice produse în ultimul pătrar de veac. Trebuie să completez însă mărturisirea mea cu adausul că, pentru îndelunga durată, precum și pentru selecționarea materialului acestei publicații, meritul îl are în primul rând secretarul de redacție, dl. profesor N. Bagdasar, care s-a dăruit ei cu toată competența și puterea sa de muncă*³⁵.

După apariția primului număr al „Revistei de filosofie” în noua sa înfățișare, în 1928, Bagdasar i-a propus lui C. Rădulescu-Motru să revigoreze Societatea Română de Filosofie, a cărei activitate se caracteriza până atunci prin sporadice ședințe restrânse. De organizarea lor se ocupaseră C. Beldie și Nae Ionescu. Convins că tânărul Bagdasar are talent de organizator, C. Rădulescu-Motru a acceptat bucuros și l-a numit secretar al Societății Române de Filosofie. El a organizat, în fiecare toamnă, din 1928 până în 1938, conferințele publice ale Societății Române de Filosofie, cu intrare, în aula Fundației Universitare Carol I. Toate aceste activități se făceau în coordonarea lui C. Rădulescu-Motru. Este de remarcat aici cazul fericit al cooperării dintre o personalitate de mare prestigiu și un filosof cu o mare capacitate de organizare și administrare.

N. Bagdasar a lăsat mărturii despre activitatea Societății Române de Filosofie. Aceasta ținea bilunar ședințe, fie la Facultatea de Filosofie, fie în sala revistei „Propilee literare”. La început erau invitați profesorii și conferențiarilor de la Facultatea de Filosofie, profesori secundari de filosofie și alte persoane, dar nu au participat decât I.A. Rădulescu-Pogoneanu, Mircea Florian, N. Petrescu și Tudor Vianu, din respect față de C. Rădulescu-Motru și pentru că unii aveau nevoie de votul lui în consiliul profesoral, cu prilejul promovării. P.P. Negulescu, mereu ocupat și mereu în concediu, nu se interesa de Societatea Română de Filosofie. D. Gusti avea institutul lui și este de notat lipsa lui de la conferințele Societății Române de Filosofie, în schimb, C. Rădulescu-Motru a ținut expuneri în cadrul conferințelor Institutului Social Român. În ceea ce-l privește pe G.G. Antonescu, acesta nu se interesa decât de pedagogie, spune N. Bagdasar. La conferințele publice participau inițial vreo 15 persoane. Unii luau cuvântul fără a se referi la tema discutată de conferențiar, numai pentru a se remarca public. Tematic, comunicările erau prea divergente, din cauza diversității specialităților autorilor și, în consecință, aceste întâlniri nu au avut succes.

Sprijit de Motru, Bagdasar trece imediat la reorganizarea Societății Române de Filosofie, făcând din ea cea mai importantă structură profesională a filosofilor

³⁴ *Agapa revistei noastre*, „Revista de Filosofie”, vol. XXI, aprilie–iunie 1936, nr. 2.

³⁵ C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Cuvânt înainte, note și comentarii de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, 1990, p. 78.

români. O dovadă clară a creșterii influenței Societății Române de Filosofie reiese din darea de seamă asupra situației financiare prezentate în 28 februarie 1929, în ședința Societății Române de Filosofie: obținerea de venituri din cotizații, încasări de la conferințele Societății Române de Filosofie, subvenții, abonamente și vânzarea „Revistei de Filosofie” pe 1928, din care s-a reușit acoperirea cheltuielilor pentru tipărirea revistei³⁶.

Pentru a propulsa activitatea Societății, Bagdasar i-a propus lui C. Rădulescu-Motru să organizeze în toamna lui 1928, în amfiteatrul Fundației Carol I, sub auspiciile Societății Române de Filosofie, un ciclu de conferințe filosofice cu tema: *Filosofia contemporană în opere reprezentative*.

C. Rădulescu-Motru deschidea, întotdeauna, ciclul de conferințe. Când se deschideau două cicluri paralele de conferințe, el deschidea primul ciclu, iar I. Petrovici pe al doilea. Conferințele s-au bucurat de un succes remarcabil, dovada fiind ocuparea de către public a întregului amfiteatru al Fundației Carol I.

Sub auspiciile Societății Române de Filosofie, au conferențiat personalități ale filosofiei contemporane: C. Bouglé, Léon Brunschvicg, N. Hartmann.

N. Bagdasar nu s-a mulțumit doar cu organizarea Societății Române de Filosofie, ci a înființat cea dintâi editură filosofică din țară. Prima lucrare editată sub auspiciile Societății Române de Filosofie a fost volumul omagial închinat lui Spinoza, alcătuit din *Etica* lui Spinoza în traducerea lui S. Katz și un întins studiu de I. Brucăr. În aceeași editură au apărut *Omagiu prof. C. Rădulescu-Motru*³⁷, *P.P. Negulescu*³⁸. În aceeași editură au apărut: G. Berkeley, *Principiile cunoștinței omenestii*, cu un studiu introductiv de N. Bagdasar, D. Hume, *Cercetări asupra intelectului omenesc*, cu un studiu introductiv de N. Bagdasar, Lucrețiu, *Poemul naturii*, Marsilio Ficino, *Asupra iubirii sau Banchetul lui Plato*.

În 1935 Bagdasar a înființat tipografia „Tiparul Universitar”, unde, timp de 10 ani, s-au tipărit toate titlurile de lucrări filosofice publicate sub egida Societății Române de Filosofie.

Cea mai importantă lucrare elaborată și editată sub auspiciile Societății Române de Filosofie rămâne *Istoria filosofiei moderne*, vol. I–V, apărută într-un interval de cinci ani 1937–1941, lucrare monumentală, o performanță excepțională rămasă unicat până acum în cultura română, dar și un caz unic în istoria noastră culturală, în ceea ce privește munca în echipă a filosofilor români de toate generațiile, sub conducerea lui C. Rădulescu-Motru și în coordonarea lui N. Bagdasar³⁹, pentru a omagia un filosof român – I. Petrovici. Cu autoritatea lui

³⁶ Pentru activitatea Societății Române de Filosofie, vezi Constantin Schifirneț, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, vol. II, Editura Albatros, București, 2004, p. 289–338.

³⁷ „Revista de Filosofie”, vol XVII, 1932.

³⁸ „Revista de Filosofie”, vol XVIII, 1933.

³⁹ Rolul lui Bagdasar a fost recunoscut de colaboratori ai volumului, printre care, de pildă, I. Didilescu: *Și dacă au drept la o mare satisfacție și domnul Petrovici căruia i s-a închinat lucrarea, și domnul Motru, în calitate de conducător al Societății Române de Filosofie, și colaboratorii, la cea mai mare satisfacție aveți dreptul dumneavoastră, căruia vi se datorează, de fapt, totul*. I. Didilescu către N. Bagdasar, 20 februarie 1939, A.N. – D.A.I.C., Fond N. Bagdasar, Dosar 199, f. 70.

Motru și cu râvna lui Bagdasar, s-a reușit elaborarea unei lucrări de referință, la care au contribuit filosofii din toate centrele universitare. Performanța a fost posibilă numai datorită Societății Române de Filosofie, condusă de C. Rădulescu-Motru, precum și energiei, pasiunii și abilităților manageriale ale lui N. Bagdasar.

În *Prefața* la volumul V din *Istoria filosofiei moderne*, semnată Societatea Română de Filosofie, iunie 1941, se subliniază unicitatea întregii lucrări: *Când, acum cinci ani, s-a luat inițiativa redactării în colaborare a unei Istorii a filosofiei moderne, ca omagiu Prof. I. Petrovici, inițiatorii s-au gândit la început la un volum de 600–700 pagini, cum s-a și anunțat de altfel. Dar dorința de muncă întâlnită la colaboratori pe de o parte, iar pe de altă parte înțelegerea întâlnită la diferiți șefi de departamente și conducători de instituții pentru o asemenea operă, precum și interesul arătat primului volum de către cititori, i-au îndemnat pe organizatori să-i mărească scara, ajungându-se astfel de la un singur volum, cum era proiectat, la cinci volume realizate: opera încheiată a depășit cu mult planul inițial, iar cultura românească s-a văzut îmbogățită cu o lucrare de o stringentă necesitate, pe care dacă ar fi fost s-o așteptăm de la un singur autor, cine știe cât timp ar fi trecut ca s-o avem. Cele cinci volume ale Istoriei filosofiei moderne constituie un fapt cultural, cu care orice cultură s-ar putea mândri și pe care nici unul din popoarele vecine nu-l au încă.*

Bagdasar însuși a făcut o judecată de valoare despre *Istoria filosofiei moderne*, care, în opinia lui, reprezintă un moment culminant al filosofiei românești dintre cele două războaie mondiale⁴⁰.

În anul 1930, N. Bagdasar a luat inițiativa editării unui volum omagial C. Rădulescu-Motru, cu prilejul împlinirii a 35 de ani de activitate în învățământul universitar. Alcătuirea, redactarea și tipărirea volumului au căzut în sarcina sa, impresionantă prin dimensiunile ei, ceea ce i-a atras binemeritate elogii, cum ar fi cel al lui Tudor Vianu: *Volumul rămâne deci fructul celei mai frumoase stăruințe și un document suprem al mișcării noastre filosofice, adusă să se exprime în întregimea ei prin d-tă*⁴¹.

Și, pentru a avea o imagine și mai clară a importanței acestui volum omagial, să amintim titlurile studiilor ce-l alcătuiesc: G. Vlădescu-Răcoasa, *Profesorul C. Rădulescu-Motru. Viața, opera și personalitatea lui*, Eugeniu Speranția, C. Rădulescu-Motru psiholog, Mihail Ralea, C. Rădulescu-Motru filosof al culturii, V. Băncilă, C. Rădulescu-Motru pedagog, I. Brucăr, C. Rădulescu-Motru metafizician, I. Petrovici, *Logica și teoria cunoștinței*, Mircea Florian, *Metafizica și problematica ei*, D. Gusti, *Sociologia. Schiță a unui sistem de sociologie*, G.G. Antonescu, *Pedagogia*, Const. Georgiade, *Psihologia*, Tudor Vianu, *Autonomizarea esteticeii*, Petru Comarnescu, *Etica*, Mircea Djuvara, *Filosofia Dreptului*, Mihail Uță, *Filosofia Religiei*, N. Bagdasar, *Filosofia Istoriei*, J. Petrovici, *La nationalité en philosophie*.

⁴⁰ N. Bagdasar, *Autobiografia*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 520, p. 7.

⁴¹ Tudor Vianu către N. Bagdasar, 13 august 1932, A.N. – D.A.I.C., Fond N. Bagdasar, Dosar 443, f. 3–4.

Tot lui Bagdasar i-a revenit misiunea organizării programului de sărbătorire a profesorului C. Rădulescu-Motru, el ocupându-se de toate acțiunile ce se fac în asemenea prilejuri. Omagiatul i-a lăsat libertate deplină, inclusiv în întocmirea programului și alegerea vorbitorilor, ce reprezentau Ministerul Instrucțiunii, Academia Română, Facultatea de Filosofie, Societatea studenților în litere și filosofie. Prin modul în care organiza activitățile de sărbătorire, Bagdasar a fost considerat *impresar pentru omagierea profesorilor*.

O dovadă a încrederii lui Rădulescu-Motru rămâne transmiterea întregului fond, foarte mare, de telegrame primite cu prilejul manifestărilor omagiale, fidelului și harnicului colaborator N. Bagdasar, care le-a păstrat, intuind valoarea lor, dincolo de semnificația lor legată de convenționalismul momentului festiv.

Din decembrie 1941 până în octombrie 1944, N. Bagdasar a fost administrator al Casei Școalelor, editură a Ministerului Culturii Naționale. Numit ministru al Culturii Naționale, în decembrie 1941, I. Petrovici, știindu-i calitățile dovedite în coordonarea activității de elaborare a *Istoriei filosofiei moderne* închinată lui, i-a cerut, aproape imperativ, să accepte unul din posturile de conducere, fie secretar general, fie director al învățământului superior, fie administrator al Casei Școalelor. După un răgaz de câteva zile, el a fost de acord să devină administrator al Casei Școalelor⁴², alegere ce exprima pe deplin priceperea sa în domeniu, după ani de editare a cărții de filosofie, de organizare și conducere a unei tipografii proprii, dar și înfăptuire a unui scop: reactivarea editurii Casei Școalelor.

La nici o oră de la instalare, directorul Serviciului Contabilitate îi cere să prezinte urgent proiectul de buget pentru anul următor, proiect deja pregătit, ceea ce, evident, cu experiența lui de administrare a unor instituții, nu a acceptat, cerându-i ministrului acordarea unui timp de studiu. Și avea dreptate. Bugetul întocmit era departe de scopurile ce avea el de gând să le realizeze. A întocmit alt proiect, supus dezbaterii cu responsabili din minister, prilej cu care află că proiectul de buget pentru Casa Școalelor era cel mai mic, deși ministrul I. Petrovici îl considera disproporționat de mare, având în vedere că țara era în stare de război, fără să modifice însă suma cerută de Bagdasar. Apoi, proiectul de buget a fost trimis spre avizare lui Mircea Vulcănescu, subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe, care l-a respins, pe motiv că toate eforturile financiare se îndreptau spre susținerea armatei române, angajată în luptele din războiul cu Uniunea Sovietică. Bagdasar n-a cedat și s-a adresat direct ministrului finanțelor, afirmând că, la viitoarea conferință de pace ce va urma războiului, românii vor avea un argument puternic în sprijinul afirmării drepturilor lor, când se va putea astfel demonstra că, și în timp de război, oamenii de cultură au lucrat, și astfel vor fi depuse pe masa

⁴² În ziua de 8 decembrie 1941, N. Bagdasar, asistent universitar, a fost numit de I. Petrovici, ministru al Culturii Naționale și al Cultelor, administrator al Casei Școalelor. El a fost prezentat de ministru, care îi remarcă realizările sale culturale. În răspunsul său, Bagdasar a spus, printre altele: *Într-adevăr, până în prezent, deși inițiativele bune nu au lipsit, totuși Casa Școalelor nu și-a realizat cu totul planurile*. Cf. „Timpul”, anul V, 10 decembrie 1941, nr. 1650, p. 7.

conferinței operele lor, tipărite în vremuri dificile⁴³. Ministrul Finanțelor, deși militar, a fost convins de argumentele lui Bagdasar și a dispus acordarea unui buget de 70 de milioane, ceea ce a permis Casei Școalelor să devină cea mai mare instituție editorială a țării, de fapt, centrul de publicare de lucrări din toate domeniile culturii. În acest răstimp, deși România era în război, Editura condusă de energicul și competentul filosof a publicat un număr mai mare de titluri decât în toată existența sa. În octombrie 1944, după lovitura de stat de la 23 august 1944, Bagdasar și-a dat demisia din funcția de administrator al Casei Școalelor.

Pentru această poziție administrativă va fi nevoit să dea seamă în regimul comunist. Într-un *curriculum vitae* își face *mea culpa* pentru acceptarea postului de administrator la Casa Școalelor: *N-am făcut acest lucru din ambiție sau din arivism – am lipsa de modestie să spun că așa ceva a fost străin firii mele – și nici din dorința de a sprijini dictatura antonesciană – pe care o detestam*⁴⁴. Să nu uităm că toate aceste afirmații le susține în anii '50, perioada mării terori asupra elitelor românești. Tocmai de aceea, opțiunea sa pentru această poziție este motivată prin raporturile de prietenie cu I. Petrovici, care, deși îi cunoștea atitudinile politice de opoziție față de I. Antonescu și A. Hitler, nu i-a pus nici o condiție. Un alt motiv invocat se referea la absolvirea de dese concentrări sau la obligația, când era în București, să presteze servicii la cenzura scrisorilor. El regretă că nu a avut *suficientă vigilență, permițând tipărirea unor filosofi clasici în traducerea lui Traian Brăileanu*⁴⁵ o afirmație făcută, în mod cert, din constrângere. În același timp, el amintește de sprijinul său în publicarea la Casa Școalelor a unor autori evrei: I. Candrea, N. Façon și S. Katz. Cu toate acestea, recunoaște *culpabilitatea* de a fi fost administrator la Casa Școalelor: *Am primit cu strângere de inimă această numire și am regretat după aceea că n-am avut mai multă voință, ca să rezist*⁴⁶. Nimic mai adevărat. Notațiile sale biografice depun mărturie asupra interesului real al filosofului pentru această muncă: *În anii în care am lucrat în această instituție (Casa Școalelor – n.n., C.S.), am muncit foarte mult. Căci binecuvântată fie lumea în care trăim și în care, pentru a trăi, trebuie să muncim. Binecuvântată fie munca productivă, creatoare de bunuri materiale și spirituale, căci ea este aceea care dă vieții un conținut. Am avut satisfacția că prin felul meu de a munci am realizat ceva, că am schimbat atmosfera de inerție, ce caracterizase această instituție în trecut*⁴⁷. În același *curriculum vitae*, Bagdasar scrie că, în perioada cât a fost secretar la Societatea Română de Filosofie, nu i-a solicitat pe

⁴³ N. Bagdasar, *Amintiri. Notații autobiografice*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 517, p. 345.

⁴⁴ Idem, *Curriculum vitae*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 520, p. 25.

⁴⁵ Idem, *Curriculum vitae*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 520, p. 26.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 26.

⁴⁷ Idem, *Amintiri. Notații autobiografice*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 517, p. 350.

Nae Ionescu și pe adepții săi să vorbească în cadrul ciclurilor de conferințe și nu a publicat în „Revista de Filosofie” nici un articol al lui Nae Ionescu și al elevilor săi. Aici Bagdasar nu spune adevărul. Dacă Mircea Vulcănescu și C. Noica sunt considerați adepți ai lui Nae Ionescu, trebuie spus că ei au fost prezenți în revista lui Rădulescu-Motru.

Prin întreaga sa activitate, N. Bagdasar a dovedit gândirea și conduita unui manager. El a înțeles foarte bine rostul organizării și administrării în cultură, tot atât de important ca în economie, finanțe și societate. Nu este exagerat a spune că orice tratat de management cultural ar putea include, măcar ca un studiu de caz, experiența și reușita, în administrația culturală, a filosofului N. Bagdasar.

4. OBSERVATOR AL LUMII UNIVERSITARE ȘI AL MIȘCĂRII FILOSOFICE ROMÂNEȘTI

Este învederat că Bagdasar nu a rămas un simplu administrator cultural. El însuși un filosof de adâncime, s-a instituit și într-un excelent observator al lumii intelectuale în care trăia și pe care o sprijinea în acțiunile ei. O lume complexă și complicată, cu adversități, orgolii și vanități, asaltată continuu de veleitari și diletanți, dar și de parveniți și carieriști. Dacă adăugăm că spațiului universitar contestarea îi este intrinsecă, atunci este motivată poziția fiecăruia dintre cei șapte filosofi de la Universitatea din București, ce fac obiectul cărții lui Bagdasar. Spre deosebire de alte lucrări similare, de pildă *Amintiri de la Junimea* de G. Panu, ce redau atmosfera de la vestita societate ieșeană, Bagdasar radiografiază tipuri umane prin gândirea, mentalitatea și acțiunea lor.

Mărturii despre unii dintre cei șapte filosofi s-au mai scris, și menționăm doar pe H.H. Stahl. Dar o descriere a personalității fiecăruia o face numai N. Bagdasar, într-o carte unică despre comunitatea filosofilor. Deși a scris o *Istorie a filosofiei românești*, într-un stil științific, perfect identificabil, Bagdasar nu s-a mulțumit doar cu analiza rece și neutră a exegezei scrierilor filosofilor români, ci a lăsat posterității portrete despre C. Rădulescu-Motru, I. Petrovici, D. Gusti, P.P. Negulescu, T. Vianu, Mircea Florian și Nae Ionescu, cu care a avut relații permanente și directe și i-a cunoscut în intimitatea lor. Ne întrebăm ce istorie a filosofiei românești ar fi rezultat dacă Bagdasar ar fi renunțat la cele două registre și ar fi procesat întreaga informație într-o singură lucrare, dând versiunea sa mai umană și neconvențională asupra evoluției gândirii românești, așa cum a înfățișat G. Călinescu istoria literaturii românești. Nu este greu de observat, din portretele lui Bagdasar, cum conduitele umane ale filosofilor români nu se deosebesc prea mult de acelea ale scriitorilor români. Ceea ce lipsește din portretul gânditorilor sunt relațiile sentimentale, amintite doar în fugă la Nae Ionescu, singurul, de altfel, din cei șapte, ce a cunoscut și o viață amoroasă aventuroasă. Însă ceea ce rămâne din cartea lui Bagdasar este faptul că marii noștri gânditori, ce au trăit permanent tensiunea meditației filosofice, se manifestau în relațiile interumane ca orice om obișnuit.

Despre fiecare din cei șapte filosofi Bagdasar nu discută în funcție de aceleași criterii. Zugerăvirea conduitei unuia sau altuia se face în raport de experiențele trăite de autor cu unul sau altul. De altfel, trebuie spus că întreaga carte exprimă atitudinea lui Bagdasar față de cei șapte gânditori, rezultată din relațiile lui cu aceștia, pentru că el a beneficiat sau, dimpotrivă, a suferit din cauza unor decizii sau reacții ale acestora. Tot ce relatează autorul s-a întâmplat aievea și, prin urmare, nimic nu este inventat, cum se întâmplă, de pildă, în memoriile lui C. Beldie, iar când nu este sigur, are tăria de a recunoaște că nu dispune de informație certă, fără ca notațiile lui să fie lipsite de subiectivism. Portretistul are harul de a povesti întâmplări cunoscute de el, dar și ceea ce a auzit de la alții.

Câteva trăsături îi reunesc pe cei șapte gânditori. În activitatea profesională, toți erau cumularzi, deținând, în afară de normele didactice, diferite ocupații în afara universității. Rădulescu-Motru a fost membru și președinte al Consiliului de Administrație al Casei Generale de Pensuni. De asemenea a fost membru în Consiliul Superior al Penitenciarelor și Institutelor de Prevenție pe o perioadă de 5 ani. Gusti a avut concomitent funcția de președinte a trei consilii de administrație: Casa Autonomă a Monopolurilor, Societatea de Radiodifuziune, Institutul Cooperăției. Cât despre Nae Ionescu, a rămas de notorietate ocuparea unor funcții la cele mai neașteptate instituții.

Un alt element care-i aseamănă este dezinteresul pentru exigența privind pregătirea studenților la seminar și la examen. Cel puțin, din expunerile lui Bagdasar, acești mari profesori arătau toleranță față de gradul de însușire a cunoștințelor.

În fine, toți se impuneau ca autorități indiscutabile în disciplina lor. Toți cei șapte filosofi au contribuit, într-o măsură sau alta, la fundarea unor discipline filosofice în România: psihologia – C. Rădulescu-Motru, sociologia – D. Gusti, logica – I. Petrovici, istoria filosofiei – P.P. Negulescu și M. Florian, estetica – T. Vianu. Un caz special este Nae Ionescu, fără nici o lucrare edită, dar cu o influență de excepție asupra unui grup de tineri, ce vor deveni nume importante: Mircea Eliade, C. Noica, Mircea Vulcănescu, Emil Cioran.

Rădulescu-Motru se înfățișează ca un gânditor interesat de construirea și funcționarea instituțiilor filosofice, Bagdasar fiindu-i un partener excelent. Iată cum îl caracterizează C. Rădulescu-Motru, în anii de izolare socială din timpul regimului comunist: *El este o comoară de erudiție și originalitate, care mi-ar fi de mare folos*⁴⁸. Bagdasar îi remarcă, înainte de toate, preocuparea prioritară pentru catedră, de la care nu a făcut nici o derogare, ținând cursurile cu o conștiinciozitate exemplară. Nu mai puțin esențială este generozitatea cu care Rădulescu-Motru răspundea la orice solicitare, indiferent din partea cui venea. Autorul *Personalismului energetic* apelează la cunoștințele sale din instituțiile statului sau din cele private pentru a primi fondurile necesare editării „Revistei de Filosofie” sau pentru asigurarea abonamentelor la conferințele Societății Române de

⁴⁸ C. Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri. 1947*, ediție de Rodica Bichis, București, Editura Floarea Darurilor, 1998, p. 67.

Filosofie. Intervențiile sale erau încununuate de succes, datorită prestigiului pe care-l avea în fața conducătorilor instituțiilor. Totuși, Bagdasar îi remarcă inconsecvența politică, fiind binecunoscută trecerea sa pe la mai multe partide. Autorul, luând ca pretext punerea în lumină a reacției civilizate a lui Motru față de anumite atitudini ale sale, acordă un spațiu excesiv conflictului său cu Marin Ștefănescu, în care venerabilul filosof nu era în nici un fel implicat.

Cu I. Petrovici, raporturile lui Bagdasar au evoluat de la ostilitate la prietenie și respect. Bagdasar reține la acesta câteva trăsături ce-l proiectează ca una din marile personalități ale filosofiei românești și europene. La toate acestea, se adaugă calitățile de mare orator, cu o deprindere rară de stăpânire a artei de a comunica în fața oricărui public, el raportând succese și în fața auditoriului de la mari universități europene sau la congrese internaționale de filosofie. A susținut, ori de câte ori a avut demnități guvernamentale, inițiative culturale, dovedind multă înțelegere pentru finanțarea publicării publicațiilor filosofice și culturale. Petrovici avea și slăbiciuni: subiectivitatea față de unii oameni, vanitatea, dorința de a fi admirat și adulat. Avea o anumită strategie în relațiile cu oamenii, bazată pe principiul: cu o mână dădea, cu cealaltă lua. Bagdasar a suportat direct aplicarea acestui principiu, cu prilejul concursului pentru catedra de Istoria filosofiei de la Universitatea din Cernăuți, la care nu a fost declarat nici unul din cei patru candidați, însă, datorită insistenței lui I. Petrovici, în mod ilegal, comisia de concurs a acordat titlul de docent lui D.D. Roșca, iar ministerul a validat titlul de docent pentru profesorul clujean.

Memorialistului nu-i scapă, în ce-l privește pe Petrovici, rolul soției în asigurarea confortului necesar activității atât de intense și diverse a soțului ei.

Despre P.P. Negulescu autorul discută cu reținere, dar și cu efortul de a fi cât mai obiectiv, date fiind relațiile conflictuale dintre ei. Din partea fostului student, la început a fost admirație, dar, cu timpul, profesorul a dovedit multă adversitate față de el. A intervenit, nu încapă îndoială, diferența de viziune asupra filosofiei. Destinul a făcut ca Bagdasar, foarte instruit în istoria filosofiei, să nu fie asistentul lui Negulescu, ci colaborator al lui Rădulescu-Motru, oponentul autorului *Filosofiei Renașterii*. Negulescu avea un comportament ciudat, în ceea ce privește relația sa cu tinerii lui colegi. Ajuns profesor la 23 de ani, ca simplu licențiat, dar cu sprijinul direct al lui T. Maiorescu, P.P. Negulescu s-a opus cu îndărătnicie la ascensiunea unor tineri în posturi de profesori. Din relatările lui Bagdasar rezultă o trăsătură a lui P.P. Negulescu, „mitomania”, iar exemplele sunt revelatorii, cel mai notoriu fiind cel despre vizita ce i-ar fi făcut-o Rădulescu-Motru, care i-ar fi arătat ba manuscrisul, ba șpalturile articolului semnat de N. Tatu despre plagiatul lui Al. Posescu. În fine, Negulescu avea bine însușite regulile jocului de culise.

Un personaj ce frizează, în portretul lui Bagdasar, pitorescul, rămâne sociologul D. Gusti. Ce-l definea, în principal, pe șeful școlii sociologice de la București era adaptabilitatea. El dispunea de capacitatea de a se plia pe situații și conduite umane, ca apoi, cu o adevărată știință în a manevra oameni și instituții, să obțină tot ce dorea. Dar aceasta nu însemna nicidecum egoism. Profesorul și

savantul Gusti sprijinea pe oricine, cu condiția ca acela să nu fie în catedra sa. Fire dinamică, dotată cu spirit organizatoric, Gusti se dovedea a fi un plâsmuitor de planuri de creare de instituții, pe care însă altcineva să le organizeze efectiv. Până și C. Rădulescu-Motru apreciază ca nerealiste ideile lui Gusti: *Ca un abil strateg conducător de război, Gusti își rezervă rolul de a sta în cort, de unde să dea ordinele de luptă, rămânând ca lupta să o ducă alții. Și cum alții nu vor, sau nu pot corespunde mărețelor lor planuri, Gusti trebuie să sfârșească de fiecare dată cu o decepție*⁴⁹.

Această stare continuă de agitație nu-i oferea timp pentru a studia în profunzime și ajungea să se expună la situații jenante, cum a fost cazul cu vânzarea tuturor cărților literare și științifice românești din biblioteca sa unui anticar, toate fiind primite de la autori, cu dedicații, dar aproape toate fiind netăiate, deci nici măcar răsfoite de Gusti. Cum anticarul expusese cărțile în fața esplanadei Teatrului Național, trecătorii puteau citi dedicațiile, unele ditirambice, iar autorii erau puși în situații penibile. Cei care au aflat din timp și-au cumpărat propriile lor cărți, oferite cu toată sinceritatea și admirația lui Gusti, iar pe care, iată, întreprinzătorul sociolog le comercializa.

Între liniile de profil al lui Gusti se înscria nerespectarea cuvântului dat, asociată cu duplicitatea față de colaboratori. Nu mai puțin evidentă era lauda de sine, el dispunând de ceea ce numim astăzi arta de a-și face publicitate, precum și de abilitatea de a se folosi de gazetari, stimulându-i pe aceștia din fondurile instituțiilor pe care el le conducea.

Bagdasar vorbește cu admirație despre Tudor Vianu, cărturarul și profesorul punctual și exigent, cu un discurs îngrijit. Între ei s-au statornicit relații de solidă colaborare și de respect. Cu atât mai mare a fost mâhnirea lui Bagdasar, atunci când prietenul său, aflat, vremelnic, în anumite demnități, și-a schimbat conduita față de el, prin distanța ce o impunea în relațiile dintre ei, ajungând chiar, în timpul regimului comunist, să-l caracterizeze, este adevărat, în discuții private, ca reacționar.

Mircea Florian, mai vârstnicul său coleg, a fost pentru Bagdasar un model și, cu toate acestea, el îl zugrăvește cu o tușă destul de aspră. Cunoscutul istoric al filosofiei era distant și rece, nefiind iubit de studenți. Dezinteresat în motivarea studenților pentru disciplina sa, lipsit de talent oratoric, uneori devenea teatral și patetic, foarte indulgent la examen, suspicios din fire, neîncrezător în oameni. Ce-l atrăgea totuși la Mircea Florian? Mai multe însușiri: marea sa erudiție, un program

⁴⁹ *Ibidem*, p. 86. În mod similar gândește și N. Petrescu despre Gusti: *De vreo săptămână a sosit și ilustrul sociolog din călătoria de peste ocean. După informațiile venite de la Ministerul de Externe activitățile sale au dat greș în toate privințele. Americanii sunt mai refractari decât noi la abilități neacoperite de nici o faptă pozitivă*, N. Petrescu către N. Bagdasar, 27 aprilie 1947, Arhivele Naționale ale României, Fond N. Bagdasar, Dosar 352, f. 7v. Despre eșecul lui Gusti amintește și C. Georgiade: *Gusti s-a întors din SUA cam plouat. Nu a reușit să convingă forurile americane pentru înființarea unui Institut Internațional pentru asigurarea păcii. Nu i s-a oferit nici o catedră*, C. Georgiade către N. Bagdasar, 30 mai 1947, Arhivele Naționale ale României, Fond N. Bagdasar, dosar 226.

de muncă bine organizat, **expunerea liberă a cursului**, fără notițe, bazată numai pe memoria sa fenomenală, pregătirea cu conștiinciozitate a prelegerilor, punctualitatea în ținerea orelor. Portretistul apreciază în final că scrierile lui M. Florian au o influență redusă în mișcarea filosofică românească, apreciere amendată de interesul real de care se bucură astăzi opera sa.

Cel mai întins capitol este acordat lui Nae Ionescu, diferit ca structură și mod de abordare față de celelalte, deoarece este singurul dintre toți filosofii căruii i se analizează în amănunt opera. Motivația autorului are în vedere lipsa de acces la lucrările lui Nae Ionescu în momentul redactării *Istoriei filosofiei românești*, în 1939. Odată cu publicarea operelor de către „Comitetul pentru tipărirea operei lui Nae Ionescu”, Bagdasar a considerat o datorie a sa de a supune unei exegeze de text ideile lui Nae Ionescu. Așa s-a ajuns să avem una dintre cele mai ample analize a concepției lui Nae Ionescu despre logică, istoria logicii, metafizică și filosofie. Viziunea dominantă a lui Bagdasar despre opera lui Nae Ionescu este critică, în unele secțiuni chiar demolatoare. Logicianul și istoricul filosofiei găsește, în scrierile lui Nae Ionescu, de fapt cursuri transcrise de auditori, erori de citare, de nume, confuzii între curente filosofice, contradicții în aceeași frază, între capitole. Ca un chirurg, el examinează orice abatere a autorului de la normele științifice, și de la exigențele didactice: *Nae Ionescu nu a predat logica sistematic*⁵⁰.

Ca bun cunoscător al logicii și al istoriei logicii, atât ca profesor cât și ca exeget al acestor discipline, Bagdasar exprimă o critică destul de aspră membrilor Comitetului, pentru tipărirea operelor lui Nae Ionescu: *Animați de sentimente bune, dar fără ca vreunul din ei să fie competent în logică, în istoria logicii sau să cunoască marile sisteme metafizice, ei n-au observat inexactitățile de natură istorică, n-au remarcat contradicțiile, confuziile și aberațiile, n-au arătat geneza ideilor lui, n-au putut distinge între ce este personal și ce este împrumutat de la alți gânditori pe care el nu-i numea*⁵¹.

Autorul crede că editarea celor patru cursuri de către foștii săi elevi nu a fost un act de pietate, ci un atentat la legenda creată în timpul vieții lui: *Tipărindu-i cele patru cursuri, făcându-le accesibile unor cititori mai avizați, ei au înlesnit, fără să vrea, scoaterea din legendă, care se crease în timpul vieții lui, că e un gânditor profund și original, au contribuit la distrugerea nimbului artificial de mare personalitate culturală, au făcut să-și piardă ca dascăl aureola lui mitică. Am regretat că mi-au oferit posibilitatea să citesc aceste cursuri*⁵².

Bagdasar relatează despre atitudinile lui Nae Ionescu față de colegii săi. De pildă, în urma polemicii purtate cu protectorul său, C. Rădulescu-Motru, el îi ironiza la cursuri filosofia, fără a-l numi. Astfel, a făcut aluzie la infirmitatea lui

⁵⁰ N. Bagdasar, *Amintiri. Notații autobiografice*, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Istoric-Centrale, Fond N. Bagdasar, Dosar 517, p. 14.

⁵¹ N. Bagdasar, *Nae Ionescu*, în *Portrete*, Arhivele Naționale ale României, Direcția Arhivelor Istoric-Centrale, Fond N. Bagdasar, dosar 537, p. 311.

⁵² *Ibidem*.

fizică, pentru că acesta s'achiopăta în mers, ca urmare a unui accident pe gheață. Nae Ionescu spunea că filosoful Epictet fusese șchiop, dar aceasta nu însemna că toți șchiopii sunt filosofi. C. Rădulescu-Motru nu a sesizat consiliul profesoral, dar a anunțat studenții că nu sunt obligați să dea examene la cursul lui Nae Ionescu, el preluând cursul de logică pentru un timp, trecându-l apoi lui Bagdasar, care l-a ținut până în anul 1938.

A intervenit, probabil, în acest dezlănțuit asalt și o anumită frustrare a autorului, derivată din nefinalizarea propriului tratat de logică, dar și din cauza enormei audiențe a cursurilor oponentului său. Explicațiile oferite, spre finalul studiului, despre succesul la public al prelegerilor lui Nae Ionescu, nu conving, după cum nici astăzi nu știm de ce amfiteatrul era înțesat de lume când el vorbea. Nu poate nimeni trece peste erorile, confuziile și contradicțiile din lecțiile sale, inacceptabile într-un curs universitar, pe care Bagdasar le-a surprins cu multă măiestrie. Și, cu siguranță, unii dintre auditori le cunoșteau însă nu-l repudiau pe profesor, dimpotrivă, îi urmăreau discursul cu mult interes și, poate, cu multă înțelegere. De ce? Pentru că Nae Ionescu crea o atmosferă inedită, oferea un alt mod de a transmite cunoștințe, incita la meditație, stimula gândirea ascultătorilor, epata prin formule insolite. Altfel spus, el dădea sentimentul unei trăiri profunde a filosofiei, dincolo de comunicarea neutră a unei idei sau susținerea cu argumente aride. Dar mai era ceva: spectacolul oferit de profesor, asociat cu puterea, numai de el știută, de a crea dintr-un curs un eveniment, așa cum făcea și T. Maiorescu. Dintre auditorii săi s-a desprins un grup de tineri, viitoare nume de referință în cultura română și universală, care nu s-au lăsat dominați de spiritul profesorului lor, acesta fiind pentru ei un catalizator. Nici unul nu a urmat, de pildă, calea lui Nae Ionescu, de a nu tipări cărți de filosofie. M. Eliade, C. Noica, Mircea Vulcănescu, E. Cioran au o operă impresionantă. La fel, cu excepția lui Cioran, ei nu au conceput filosofia doar ca mod personal de expresie a gânditorului și au dezvoltat-o în sistematic, așezată pe date ale științei.

Oricum, analiza operei lui Nae Ionescu de către Bagdasar rămâne un punct de referință în exegeza acestui gânditor controversat, ieri ca și astăzi.

Autor de cărți esențiale în înțelegerea filosofiei contemporane, N. Bagdasar este orientat nu atât spre o originalitate ostentativă, cu ecouri de notorietate imediată, cât spre construcții exegetice solide din care se poate învăța filosofie. Cărțile sale reflectă mai puțin viziunea sa sistematică, aceea a unui raționalism realist, afirmată discret în studiul operelor filosofice. Sintezele lui cuprind interpretări critice ale teoriilor filosofice despre cunoaștere, pozitivism, intuiționism, civilizație și cultură. Filosoful N. Bagdasar a fost și un excelent manager al activității de editare a cărții de filosofie și de organizare a mișcării filosofice românești. Volumul *Portrete* expune, în stil sobru, nu lipsit însă de o fină ironie și de sarcasm, ideile, conduita și mentalitățile unor mari filosofi români, reprezentând un autentic izvor de cunoaștere a mediului universitar interbelic.

RELIGIE ȘI IDENTITĂȚI RELIGIOASE ÎN ORAȘUL MODERN ȘI POSTMODERN

MIRCEA MANDACHE
(Montreal, Canada)

În timp ce citeam ziarele locale din Montreal, am observat un mic articol care anunța descoperirea, de către o echipă de arheologi, a ruinelor unei biserici, în centrul orașului. Biserica era cea de a doua ca vechime din Montreal, datând din secolul XVII. Ea a fost ulterior demolată, pentru ca, în locul, ei să fie construită Basilica Notre-Dame. Știrea a apărut din nou în același ziar, peste câteva zile. Și în acest caz articolul a fost foarte mic. În același timp, articole largi dezbăteau proiectele de modernizare a străzii Notre-Dame și a stadionului Olimpic.

Ce s-a întâmplat cu imaginea Montrealului, oraș descris odată de Mark Twain că având turlă de biserică lângă turlă de biserică? Ce a schimbat imaginea orașului și a înlocuit dominația bisericilor cu autostrăzi și stadioane? Schimbarea în reprezentările din media orașului, schimbarea felului în care orașul este imaginat este strict legată de procesul de modernizare al lumii occidentale.

Când primii coloniști au sosit în America, viața noilor așezări evolua în jurul bisericii. Biserica era una dintre primele clădiri construite, deoarece reprezenta locul de adunare al comunității și locul ce oferea educație și ajutor social. Astăzi, în marile orașe, viața nu mai este centrată în jurul bisericii, ci în jurul cartierelor de afaceri, comerciale și de distracție, precum și în jurul arenelor sportive.

Mulți încearcă să explice această schimbare ca fiind un efect al secularizării societăților occidentale. Religia, odată unul dintre stâlpii societății, a fost înlocuită de instituții publice. Mai mult, a pierdut controlul asupra educației. În același timp, religia devine din ce în ce mai privată și individuală. În acest mod este (sau mai bine zis a fost) descrisă religia în societățile occidentale contemporane. Dacă aceste accepțiuni ale secularizării sunt problematice pentru unii autori, nimeni nu neagă existența modernizării (ca fenomen specific societăților occidentale) și a interacțiunii dintre modernitate și religie.

Această lucrare va prezenta câteva noi teorii care au ca obiect religia, lumea occidentală, modernitatea și secularizarea. Teoreticienii recentți adaugă noi file în teoria sociologică asupra religiei. Postmodernismul și studiile culturale influențează puternic sociologia contemporană. Noi dimensiuni sunt adăugate cunoștințelor

sociale asupra religiei. Orașul, în cazul de față Montreal, ne permite să facem referire la fenomene concrete. Teoriile, la prima vedere, nu au nimic în comun. Baumann vorbește de religie civilă, Hall de construirea identității, iar Adorno de cultura-industrie. Două dintre ele nici nu abordează religia în mod direct. Dar, la o analiză mai profundă, toate trei pot, separat sau împreună, să adreseze problematica religiei în modernitate, în general, și în contextul nostru particular.

Lucrarea de față încearcă doar să atragă atenția că, pentru a studia religia, nu este necesar să o abordăm doar din interiorul sociologiei religiilor. Datorită importanței religiei în societate (lucru evidențiat de Durkheim, Weber, Simmel, Comte, Marx), este posibil ca religia să apară în multe dintre problemele studiate de sociologia generală.

Gerd Baumann, în *The Multicultural Riddle*, argumentează că interpretarea cea mai comună a secularizării este incorectă. *Statul națiune tinde să fie secularist, dar nu este în nici un caz secular* [Baumann, 1999, p. 44]. Baumann sugerează că, de fapt, statul înlocuiește religia tradițională cu propria sa religie, denumită „religie civilă”. Religia civilă constă din toate simbolurile, valorile și moralitatea statului. Acestea sunt considerate ca având o importanță critică pentru existența societății; sunt valori ultime. Toate aceste valori și simboluri, consideră Baumann, sunt religioase, chiar dacă par, unele din ele, complet diferite de valorile și simbolurile religioase tradiționale. Religia, pentru el, înseamnă tot ceea ce este important în societate, distincția dintre bine și rău, ceea ce direcționează viața individuală, „sensul și moralitatea vieții” [*Ibidem*, p. 21]. Distincția actuală, dintre ceea ce este religios și ceea ce nu este, este construită în mod eronat.

Pentru Baumann, religia este absolută. Totul, în societățile premoderne, era conectat, direct sau indirect, cu religia, deoarece orice acțiune era inspirată și măsurată după standarde, valori și simboluri religioase. În aceste societăți, religia era bazată pe sacru. În societățile contemporane, normele și valorile tradiționale religioase au fost înlocuite cu variantele lor civile, impuse și susținute de către stat. Astăzi, există legi care pedepsesc crimele. Referința la Biblie nu mai este invocată, pentru a pedepsi un criminal. Există instituții care apără moralitatea și integritatea familiei. Un criminal în zilele noastre are mai întâi de înfruntat instituțiile juridice, înainte de a da față cu pedeapsa biblică.

Baumann consideră că, prin secularizare, statul nonreligios a preluat controlul normelor, valorilor și instituțiilor religioase. Statul le-a numit valori seculare. Chiar dacă nu au nici o legătură cu sacru, deoarece sunt importante și decisive pentru existența societății, aceste valori, norme și simboluri devin religioase. Ele dau naștere religiei civile. Religiozitatea vine din acest caracter „ultim” pe care îl au elementele constitutive. Înlocuind vechea religie tradițională cu religia civilă, statul a devenit nu numai cler, ci și propria zeitate.

În Montreal, se poartă discuții pentru transformarea unor vechi biserici în blocuri de apartamente sau în primării. În cel de-al doilea caz, ceea ce a fost lăcaș al lui Dumnezeu devine lăcaș al noii puteri seculare, statul. Acesta poate fi un exemplu al înlocuirii unei forme tradiționale de religie cu religia civilă.

În cazul Quebecului, o transformare majoră în construirea identității a avut loc în timpul revoluției liniștite din anii 1960–1970. În urma secularizării foarte rapide a societății, populația provinciei nu s-a mai raportat la aspectul religios al identității. Quebecul este format din două naționalități distincte. Pe de o parte, populația majoritară de origine franceză, iar pe de altă parte o populație minoritară de origine britanică. Primii sunt catolici, cei din urmă anglicani și protestanți. De secole, există un conflict pașnic, mai mult sau mai puțin vizibil, între cele două comunități. În perioada revoluției liniștite, conflictul dintre catolici și protestanți s-a transformat în conflictul dintre francofoni și anglofoni. Religia a fost înlocuită de limbă ca element de diferențiere. Identitatea lingvistică a devenit mai importantă decât identitatea religioasă.

Start Hall, continuând studiile lui Derrida și Foucault, cercetează felul în care identitățile sunt construite. Hall delimitează trei tipuri de identități, fiecare reprezentând un pas în gândirea socială.

În primul rând, există identitatea de tip renescentist, care consideră persoana ca fiind un subiect unificat, „dotat cu capacități de rațiune, conștiință și acțiune” [Hall, 1996, p. 275]. Caracteristicile cheie ale acestui tip de identitate sunt rațiunea, unitatea și independența.

În al doilea rând, există identitatea de tip sociologic, care diminuează independența individului, argumentând că, în procesul de construire a identității, un rol determinant îl au interacțiunile cu ceilalți. Rațiunea intervine aici, doar ca să medieze între ceea ce vine din interior și ceea ce intervine din exterior în construirea identității. *Subiectul are un mijloc, o esență interioară reală, dar care este modelat și modificat de un continuu dialog cu lumile culturale, cu celălalt* [Hall, 1996, p. 276].

Nu în ultimul rând, Hall identifică identitatea postmodernă, care nu are o esență comună și care este formată și modificată continuu de către exterior. Nu mai există o identitate unitară, ci o multitudine de identități, care interacționează continuu între ele. Interacțiunile nu sunt dictate de rațiune, ci de factori externi [Hall, 1996, p. 277].

În concepția lui Hall, identitatea este construită prin discursuri și practici. Identitățile religioase, în acest caz, sunt rezultatul discursurilor și practicilor prezente la un moment dat într-o societate. Înaintea modernității, religia era un concept prezent zi de zi în discurs și practică. Din acest motiv, identitatea religioasă avea un loc important. Dacă acceptăm teoria secularizării, religia a fost împinsă în afara discursurilor și practicilor din societățile actuale. Din această cauză, identitatea nu mai este influențată atât de mult ca înainte de elementul religios, acum diminuat.

Dacă adăugăm noțiunea de religie civilă a lui Baumann la conceptul lui Hall de identitate, atunci vom avea, în societățile contemporane, situații în care suntem înconjurați de discursuri și practici ale religiei civile, în timp ce discursul religiei tradiționale este mult diminuat. Identitatea personală va fi șlefuită de sistemul religios civil și identitatea religioasă va fi, de fapt, nonreligioasă, în sens

tradițional. Întorcându-ne la contextul din Quebec, unde religia civilă a înlocuit religia tradițională, vom observa că identitățile religioase tradiționale de fapt nu mai există.

Hall accentuează și ideea că identitățile sunt construite prin diferențiere: ești ceea ce celălalt nu este. Bisericele creștine (catolică, protestantă și ortodoxă), datorită modernizării, și-au schimbat unele dintre pozițiile lor privitoare la lumea seculară. Dar, făcând acest lucru, specificitatea fiecăreia s-a diminuat. Identitățile religioase (catolice, protestante, ortodoxe) devenind mai apropiate, își pierd importanța ca factor diferențiator.

Procesul de modernizare a fost și este mai rapid în ariile urbane decât în cele rurale. Una dintre cele mai vizibile și, în același timp, distincte caracteristici ale unei religii este biserica sa. Biserica, clădirea, este construită în strictă relație cu doctrina religioasă specifică fiecărui cult. În Montreal, există clădiri care sunt folosite ca loc de cult de mai multe religii în același timp. Alte biserici au trecut din posesia unei religii în cea a alteia. De exemplu, în cartierul Côtés des Neiges, există clădiri care au fost inițial biserici catolice sau temple evreiești și acum sunt folosite ca biserici ortodoxe. De asemenea, foste fabrici sunt folosite ca moschee și viceversa. Biserica, în calitate de loc public sacru, și-a pierdut chiar caracterul sacru distinct pentru comunitatea sa religioasă și aceasta permite altor comunități religioase folosirea locașului de cult.

Putem continua cu teoriile propuse de Baumann și Hall. Dacă într-o societate lipsesc discursurile și practicile religioase, este de înțeles lipsa aproape completă a unei identități religioase pentru membrii societății; sau apariția noilor mișcări religioase poate fi explicată și prin faptul că unele persoane vor să fie ceea ce ceilalți nu sunt: religioase. În plus, noile mișcări religioase oferă acel element de diferențiere esențial, care în religiile tradiționale s-a diminuat.

T. Adorno, în *Culture Industry Reconsidered*, discuta emergența unei culturi-industrie. Aceasta este construită de piață prin mass-media pentru mase, masele fiind un obiect al acestei culturi. Cultura-industrie, pentru Adorno, reprezintă fuziunea culturii înalte și joase, într-o nouă formă, care este apoi oferită publicului. Termenul *industrie* apare pentru a sublinia metoda de construcție a acestei culturi, care are la bază eficiența și raționalitatea.

Adorno considera că prin cultură-industrie *seriozitatea culturii înalte este distrusă în speculații despre eficacitatea ei; seriozitatea culturii joase piere, odată cu rezistența ei* [Adorno, 1991, p. 85].

Ce legătură are textul de studii culturale de mai sus cu religia? Răspunsul este foarte simplu – eficiență și raționalizare.

Religia, în epocile premoderne era ceva sacru, puternic și ultim. Religia avea toate răspunsurile, toate cunoștințele, toate adevărurile ultime. Fiind atotputernică, religia era respectată și temută. Tradițiile religioase erau urmate fără a se chestiona prea mult utilitatea sau eficiența lor. În epoca contemporană, datorită modernizării, religia a devenit mult mai apropiată de persoane. Religia și-a pierdut locul „înalt”, devenind ceva mult mai privat și de rutină. „A merge la biserică”, pentru mulți, nu

este prea diferit de „a merge la cumpărături”. Aceasta alunecare a religiei într-o sferă de activități umane „mai comune” nu a fost ignorată de sistemul socio-economic.

Dacă până în secolul XX, religiile tradiționale vindeau obiecte și artefacte religioase la o scară relativ mică, în jurul locașelor de cult, în societatea de piață contemporană sunt mult mai multe oportunități de a trăi religiosul. Cărți religioase se găsesc în majoritatea librăriilor. Există o multitudine de posturi radio și TV cu caracter religios. De menționat și numărul de site-uri de pe Internet dedicate religiei în general, sau diferitelor culte în particular. Într-un anumit sens, religia a devenit un obiect comercial, care trebuie utilizat pe piață. Similar cu ceea ce Adorno spune despre căderea culturii înalte, s-a întâmplat și cu religia. S-a pierdut ceva din caracterul sacru și serios al său.

Autorii acestei schimbări nu sunt neapărat capitaliștii. Clerul s-a schimbat, adaptându-se la o practică religioasă din ce în ce mai modernă. Bisericile au fost modernizate. De exemplu, au fost instalate sisteme audio și de aer condiționat. Chiar și în timpul ceremoniilor religioase, artefactele tradiționale au fost înlocuite cu obiecte moderne. De exemplu, la o nuntă un preot utiliza o sticlă goală de cola ca să țină vinul sfințit. Mai mult, s-a pus un preț real pe fiecare ceremonie religioasă. În același timp, membrii comunităților religioase au fost factori determinanți în această schimbare. De ce sunt căutate cărțile care explică, într-o manieră ușor de înțeles, Biblia? De ce sunt vizitate locurile de cult ale altor culte, ceea ce era de neînchipuit înainte? Astăzi, se fac poze în locurile sacre. Căsătoriile religioase au loc doar la insistența membrilor mai în vârstă ai familiei, sau pentru că este „chic”.

Aceste transformări și acomodări la societatea de piață au desacralizat religia. Unele schimbări au fost implementate pentru a putea permite orășeanului presat de timp să practice religia. În loc să meargă la biserică, este mult mai ușor să urmărești o slujbă la TV, sau în loc să ascuți clerul citind textele sacre, se poate citi o revistă/carte religioasă chiar acasă. Dar în acest fel, rolul clerului s-a diminuat. Nu mai este nevoie de cler sau biserică pentru a te raporta la sacru. Religia a fost alterată.

Alunecarea religiei într-o sferă privată și rolul diminuat al clerului au efecte profunde asupra identităților religioase. Clerul reprezintă un punct de diferențiere între catolici și protestanți, iar felul în care scriptura este interpretată (de cler) este un punct de diferențiere esențial între cele trei mari culte creștine. Dacă clerul este pe cale de a fi eliminat, cum va mai fi posibilă diferențierea între cultele creștine? Identitățile catolice, protestante și ortodoxe nu mai sunt construite pe baza unor diferențe reale în practică, ci mai mult pe diferențieri istorice și tradiții, mai mult sau mai puțin religioase.

Pe o poziție complet contrară față de accepțiunea „clasică” a secularizării și, în același timp, diametral opusă propriilor sale scrieri anterioare, Talcott Parsons considera că, după cum arată Hans Joas, eliminarea clerului din relația credincios – sacru duce la o apropiere a credinciosului de sacru [Joas, 2001]. În acest sens, religia privată modernă este cel puțin la fel de puternică și prezentă ca religia în societățile tradiționale. Cu toate acestea, eliminarea clerului poate duce la eliminarea

diferențelor dintre cultele creștine (cum s-a arătat mai sus) sau la un număr infinit de interpretări ale Bibliei. În ambele cazuri, religia este modificată de modernitate.

Studii efectuate în Occident după cel de-al doilea război mondial pun în evidență descreșterea practicii religioase, pe de o parte, și o anumită constanță în apartenența religioasă, pe de cealaltă parte [Hervieu-Léger, 1996]. Un lucru este evident: teoriile clasice ale secularizării nu pot explica persistența apartenenței religioase, iar vocile care susțin că nimic nu s-a schimbat în religie pierd din vedere evidenta reducere vizibilă în practica religioasă.

Teoria lui Parsons reprezintă un punct de plecare al unei teorii asupra religiei în zilele noastre. Jose Casanova, Nickolas Luhmann, Thomas Luckmann, Peter Berger sunt doar câțiva sociologi care încearcă să descifreze poziția religiei și ceea ce reprezintă religia în societățile moderne. Un lucru este evident, ceva important s-a schimbat, atât în practica religioasă, cât și în construcția și importanța identității religioase.

Întorcându-ne la întrebarea inițială (ce s-a întâmplat cu reprezentarea orașului?), putem afirma că orașul este imaginat acum așa cum era imaginat și acum 1 000 de ani, în funcție de discursurile și practicile prezente. În trecut, religia era omniprezentă. Astăzi, alte discursuri și activități predomină: politice, economice, recreaționale etc. Nu mai sunt construite biserici noi, pentru că viața economică, politică, socială și culturală nu mai gravitează în jurul religiei sau sub controlul religiei.

Pentru Montreal, biserica a jucat inițial și un alt rol: acela de a lega locuitorii noii colonii cu fosta patrie, cu o istorie și o tradiție comună. Biserica reprezenta locul unde comunitatea se reafirma și se conecta cu tradiția. Pe măsură ce timpul s-a scurs, nevoia de identificare cu fosta patrie, cu vechiul continent s-a stins. Noua casă a devenit „acasă” pentru membrii comunității.

Orașul este legat mai mult de prezent și viitor decât de trecut. Orașul este încă ancorat în trecut – istorie, obiceiuri, tradiții –, dar se poate afirma, precum o face Hall, că orașul are propria sa identitate, care este construită pentru viitor, nu pentru trecut.

BIBLIOGRAFIE

1. ADORNO, THEODOR, *Culture Industry – Selected Essays on Mass Culture*, London & New York, Routledge, 1991.
2. BAUMANN, GERD, *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities*, New York, Routledge, 1999.
3. CASANOVA, JOSÉ, *Public Religions in the Modern World*, Chicago, The University of Chicago Press, 1994.
4. HALL, STUART, *The Question of Cultural Identity*, în *Modernity and Its Futures*, Cambridge, 1996.
5. HALL, STUART, *Who Needs Identity*, în Hall, Stuart & Du Gay, Paul eds., *Questions of Cultural Identity*, London, Sage, 1996.
6. HERVIEU-LEGÉR, DANIELLE, *La religion des européens: modernité, religion, sécularisation*, în HERVIEU-LÉGER, DANIELLE & DAVIE, GRACE eds., *Identités religieuses en Europe*, Paris, La Découverte, 1996.
7. JOAS, HANS, *The Gift of Life*, în „Journal of Classical Sociology”, 2001, vol. 1 (1), 2001, London, Sage.
8. PARSONS, TALCOTT, *Le système des sociétés modernes*, Paris, Dunod, 1973.

REFLECȚII PE MARGINEA VOLUMULUI *LOCUL ȘI ROLUL
INSTITUȚIILOR INTENSIV-COGNITIVE ÎN PROCESUL TRECERII
SPRE SOCIETATEA CUNOAȘTERII ȘI AL INTEGRĂRII EUROPENE
(2002–2003)**

MARIA COBIANU-BĂCANU

Lucrarea în discuție se prezintă ca un studiu complex, structurat și echilibrat din perspectivă teoretică, empirică și practică. În plan **teoretic**, se impune printr-un profund interes pentru descifrarea categoriilor fundamentale cu care operează și familiarizarea cititorului cu universul celor mai noi și incitante idei despre societatea cunoașterii sau a informației. Din punct de vedere **empiric**, printr-o investigație extrem de minuțioasă a locului și rolului întreprinderilor mici și mijlocii în Uniunea Europeană, în țările din Europa Centrală și de Est și, mai ales, a stării lor actuale în România; prin studiul de caz al unei întreprinderi de cea mai înaltă performanță din TIC, precum Zapp Mobile; ca și prin investigațiile concrete, intens semnificative pentru evoluția noastră viitoare, realizate cu studenții din 3 facultăți ale Universității Politehnica București, pe tema modului în care pregătește învățământul superior specialiști pentru trecerea la o economie de piață funcțională, competitivă și inovatoare. Iar la nivel **practic**, prin aspirația sinceră, neexprimată de autori ca atare însă ușor de înțeles din amplitudinea demonstrației lor, realizate din dorința de a oferi guvernanților, ministerelor de resort, întreprinderilor mici și mijlocii și tuturor celor interesați un ghid, un instrument valid de acțiune, prin sugestii și analize care pot deveni bază solidă pentru elaborarea de programe, strategii și măsuri de intervenție nemijlocită, în crearea condițiilor pentru trecerea la societatea cunoașterii – megaproces contemporan.

Autorii își încep demersul științific prin câteva precizări de bază privind scopul, actualitatea lucrării și semnificația noii sintagme „societatea cunoașterii”.

Tema cercetată este de reală actualitate, prin analiza și dezbateră procesului de tranziție din țara noastră, care trebuie să răspundă, mai întâi, problemelor de ordin intern, precum realizarea unei economii de piață funcționale și competitive, ale cărei produse să reziste pe piața tot mai exigentă a UE, o democrație cu

* Volum colectiv de: Oscar Hoffman, Ion Glodeanu, Doina Dragomirescu, Simona Rașeev, Andreea Nicolaescu și Cristina Leovaridis.

instituții bine consolidate, un liberalism modern, care să asigure securitatea socială a populației și, în acest fel, să răspundă și cerințelor de ordin extern, integrării în structurile euro-atlantice. Pentru a reuși în acest amplu și complex proiect, soluția necesară este **reconstrucția socială a realității**, ceea ce presupune utilizarea la maximum a tuturor disponibilităților umane, materiale, manageriale și valorice ale națiunii. Având în vedere resursele relativ reduse, mai ales de ordin financiar, economic și tehnic de care dispunem, dar și tendința evoluției spre societatea cunoașterii în țările dezvoltate, calea României de scurtare a etapelor este **treccrea spre societatea cunoașterii, prin transformarea acesteia într-o prioritate strategică în viitorul apropiat**.

Premisele realizării societății cunoașterii în țara noastră, avertizează autorii, nu par să asigure dezvoltarea în această direcție, dacă se ia în considerație situația sistemului instituțional al cunoașterii. Învățământul superior, cercetarea-inovarea, culegerea, prelucrarea și difuzarea informației, managementul și comunicarea trec prin mari greutăți și există pericolul real al trecerii spre o economie de piață de tip vechi, necompetitivă, de adevărată „periferie”.

Tranziția economiei românești, de la întreprinderile specifice erei industriale la cele ale erei postindustriale, înseamnă posibilitatea de a face din cunoaștere sursa și produsul lor specific, ceea ce, în condițiile marilor întreprinderi industriale, este dificil de realizat. Cele capabile să preia frâiele dezvoltării și să devină „motoare” ale ei sunt întreprinderile mici și mijlocii, care pot să asigure preluarea și aplicarea inovațiilor specifice tehnologiilor informației și comunicațiilor, să creeze noi locuri de muncă și, mai ales, stabilească legătura directă cu instituțiile cunoașterii și întreprinderile de înaltă tehnologie.

Având în vedere acest rol crucial al întreprinderilor mici și mijlocii, este de la sine înțeles că ele trebuie sprijinite de guvern prin strategii bine elaborate, care să cuprindă o legislație corespunzătoare, forme de organizare flexibile, instituții de învățământ superior de calitate, management adecvat, legături puternice de cooperare cu instituțiile cunoașterii – învățământ, centre de cercetare-dezvoltare – și ale aplicării ei, direcție ce este susținută și de UE prin programe specifice.

Societatea cunoașterii, spre care trebuie să ne îndreptăm, are o altă bază socio-economică și culturală în țara noastră decât în țările dezvoltate. Ea se desfășoară într-o **țară în tranziție**, care suferă influențele crizei globale a dezvoltării, în sensul unei crize de model al dezvoltării. Cel practicat cu rezultate bune până acum dovedește că și-a epuizat valențele de a stimula dezvoltarea în viitor. Pentru a continua dezvoltarea, este necesară căutarea unui alt model, care să stimuleze un alt tip de schimbări și alți agenți umani, ei înșiși creatori și inventatori ai unui nou model de dezvoltare.

Ajunsă la acest subiect al actualului context internațional al tranziției românești, lucrarea face o extinsă analiză teoretică a mecanismului de declanșare a crizei dezvoltării, a factorilor ce acționează în desfășurarea ei, a tendințelor tranzițiilor și a atitudinilor față de ele – individuale, de grup, ale societății și ale omenirii ca întreg – astfel încât tendințele să fie orientate pozitiv din perspectivă

umană. Este expusă criza de model a societății din țările occidentale, principiile ce au stat la baza modelului modern al dezvoltării, caracterul ei social-politic.

Concluzia autorilor este că societatea cunoașterii își va merita denumirea doar în măsura în care va face din cunoaștere mijlocul de rezolvare benefică a acestei crize, înlăturând, pe cât posibil, limitele actualului model al dezvoltării. Pornind de la bogata literatură a problemei, existentă în lucrările din străinătate, și de la documentele teoretice și de decizie ale UE, autorii fac o analiză de profunzime a conceptului de „societate a cunoașterii”, din care, în cele ce urmează, vom spicui câteva aspecte.

Prima precizare de ordinul esenței pe care o fac autorii este că **societatea cunoașterii nu se referă, pur și simplu, la o societate care folosește cunoașterea și se bazează pe ea.** Și societățile de tip industrial s-au sprijinit pe cunoaștere în unele industrii (electrotehnică, chimică, alimentară) și au aplicat știința în producție. **Ea nu este nici o societate care se fundamentează în întregime pe cunoaștere, lucru, de altfel, imposibil în mod real,** pentru că nu este posibil ca întreaga practică socială să se conducă după cunoaștere, absolutizând în acest fel cunoașterea prin știință. Practica propriu-zis umană are și zone de acțiune spontană, în virtutea unei logici naturale, nu neapărat științifice.

Termenul de **societate a cunoașterii** a fost lansat de Daniel Bell, în teoria sa privind societățile postindustriale. Autorii analizează pe larg concepția acestui cercetător: societatea cunoașterii, după el, reprezintă o societate a cunoașterii în dublu sens: în primul rând, în sensul că sursele cunoașterii derivă, în tot mai mare măsură, din cercetare și dezvoltare, prin legătura directă dintre știință și tehnologie, ca urmare a centralității cunoașterii teoretice, iar în al doilea rând, în sensul că bogăția societății – măsurată în volumul mai mare al produsului național brut și în sfera mai mare a locurilor de muncă – se află, în măsură tot mai mare, în domeniul cunoașterii.

După tipul de activități și caracteristicile lor, societatea cunoașterii se deosebește radical de societatea de tip agricol și de cea de tip industrial.

Societatea cunoașterii are ca **resursă principală** cunoașterea; cea agricolă: pământul și energia biologică, animală și umană, iar cea industrială: materiile prime și energia mecanică, forța aburilor și electricitatea.

Societatea cunoașterii are ca **procese productive** procesele intelectuale legate de producerea cunoașterii, obținerea, prelucrarea, difuzarea și folosirea informației și a proceselor de conducere; societatea agricolă: procesele biologice legate de creșterea animalelor și producția vegetală; societatea industrială: procesele artificiale legate de prelucrarea produselor agricole și animale.

Societatea cunoașterii are ca **tehnologii**: tehnologiile informatico-cognitive; societatea agricolă: tehnologii pe baza energiei animalelor; societatea industrială: tehnologii mecanice.

Societatea cunoașterii are ca **grupuri sociale principale**: noile „elite” intelectuale – profesori, cercetători, informaticieni, manageri; societatea agricolă:

țărani; societatea industrială: personalul din sfera producției materiale – investitori, muncitori manuali, ingineri etc.

Societatea cunoașterii are ca **instituții principale**: universitățile și institutele de cercetare; societatea agricolă: familia, gospodăria agricolă; societatea industrială: fabrica.

Economia societății cunoașterii este economia globală, cea a societății agricole este economia locală, iar cea a societății industriale o constituie economia națională.

Comunitatea societății cunoașterii este constituită din comunitățile informale, cea a societății agricole este satul, iar a societății industriale orașul.

Produsul principal al societății cunoașterii îl formează produsele cognitive, programele, teoriile, conceptele, metodele, procedeele; cel al societății agricole îl reprezintă produsele agricole, iar al societății industriale produsele artificiale industriale, bazate pe resurse naturale.

Sectorul economic principal și sectorizarea economiei în societatea cunoașterii cunoaște cea mai complexă situație. Sectorizarea cuprinde 5 sectoare. Sectorul I: exploatarea resurselor naturale; sectorul II: grupa „a” industria clasică; grupa „b” industria electronică și de automatizare; sectorul III: servicii pentru producție; sectorul IV: servicii sociale; sectorul V servicii informatice. Sectoarele principale: sectorul V, sectorul II grupa „b” și sectorul IV varianta UE a societății cunoașterii. În societatea agricolă, sectorul I, al exploatarea directă a resurselor naturale, este dominant și cuprinde ponderea cea mai mare a populației ocupate. Sectorizarea pe trei sectoare cuprinde: sectorul I – agricultura, în special silvicultura, pescuitul, vânătoarea și exploatarea bogățiilor subsolului; sectorul II – prelucrarea, industria și sectorul III – serviciile. În societatea industrială, sectorul II este principal și cuprinde cea mai mare parte a forței de muncă ocupate în industrie, construcții și prelucrarea resurselor materiale din sectorul I, celelalte sectoare rămânând aceleași ca în societatea agricolă.

După cum se vede, după Daniel Bell, criteriul de diferențiere a societăților este cel economic, domeniul în care este concentrată cea mai mare parte a populației ocupate, iar caracteristicile se referă la ansamblul societății. În viziunea lui, societatea postindustrială sau societatea cunoașterii nu se realizează de la sine, ci este un proiect uman, care este determinat de tehnologie. Dimpotrivă, tehnologia societății informatice depinde de ceea ce oamenii vor considera util a se realiza, deci, de sistemul de valori la care vor adera cei prezenți la diferitele niveluri ale deciziei.

Societățile cunoașterii au ca resursă principală cunoașterea, pe care o prelucrează și o folosesc pentru a produce o nouă cunoaștere. Ele presupun o restructurare macrosocietală și microsocietală, pe axul cunoașterii, a întregii societăți, iar nu numai o simplă difuzare a tehnologiilor informației și comunicațiilor.

După ce oferă tabloul tipurilor de societăți cunoscute până acum și caracteristicile lor, în comparație cu societatea cunoașterii, autorii oferă un spațiu larg modelelor de organizații intensiv-cognitive, definitorii pentru societatea cunoașterii.

Din motive de spațiu, nu putem reda întreaga literatură pusă în discuție, dar vom sintetiza principalele trăsături ale modelelor de organizații intensiv-cognitive, subcapitol de o deosebită semnificație și noutate științifică. Unele modele se bazează pe competențele membrilor organizațiilor, pe capacitățile lor, altele se ocupă de universități ca organizații tipice bazate pe cunoaștere. Modelul de creare a cunoașterii organizaționale, dezvoltat prin învățarea organizațională, de pildă, cuprinde creatori, organizați în echipe proprii, cu un management specific bazat pe autonomie, lipsa ierarhiei, atașament și comunicare în toate sensurile.

O clasificare a organizațiilor intensiv-cognitive, pe care o redă lucrarea, se referă la: organizații de cunoaștere rutinizate, unde cunoașterea este încorporată în tehnologii, reguli și proceduri, cum sunt școlile și întreprinderile industriale; organizații dependente de experți, bazate pe competențele încorporate de actorii-cheie, spitale, universități; organizații dependente de analistul simbolic, bazate pe abilitățile mentale ale actorilor-cheie, firme de cunoaștere intensivă, consultanță; organizații de comunicare intensivă, bazate pe înțelegere colectivă și cultură împărtășită.

Organizațiile intensiv-cognitive se caracterizează prin bunuri intangibile, de ordin social, moral, uman, care înmagazinează o cunoaștere tacită, aflată numai la dispoziția indivizilor. Cercetarea produce cunoaștere, învățământul interiorizează cunoașterea, generând cunoașterea tacită, iar întreprinderea valorifică cunoașterea, generând, împreună cu învățământul, o nouă cunoaștere.

Întreprinderile intensiv-cognitive sunt organizații în care valorile intelectuale se regăsesc încorporate în sisteme, baze de date, produse și procese care sunt mai importante chiar decât mijloacele fixe și capitalul financiar. Firmele producătoare de soft, de consultanță în diferite domenii, financiar, juridic, contabil, management etc., companiile media, agențiile de publicitate reprezintă întreprinderi intensiv-cognitive care „vând” direct cunoaștere.

Aceste întreprinderi, se arată în lucrare, primesc în literatura de specialitate diferite nume: organizație bazată pe cunoaștere, organizație centrată pe memorie, firmă intelectual-intensivă, sau organizație inteligentă. Întreprinderile intensiv-cognitive sunt proprii societății informaționale, ele au ca resursă principală cunoașterea, care devine marfă sau produs, izvor al puterii și al bunăstării. Organizațiile constituite pe baza cunoașterii reclamă competență și performanță, calități care trebuie formate prin intermediul învățământului, el însuși obligat să se schimbe, să se restructureze și înnoiască pentru a răspunde marilor provocări la care este expus.

În continuare, într-o logică naturală a demersului științific realizat până acum, autorii se ocupă de tehnologiile informatice în procesele de tranziție contemporane, abordând inițial unele probleme teoretice ale domeniului. Expunerea este o continuare nemijlocită a primului capitol, prin analiza raportului societății cunoașterii cu tehnologiile informației și ale comunicațiilor (TIC). De o deosebită semnificație este precizarea că **societatea cunoașterii nu este rezultatul TIC, deși**

acestea vor juca un rol important în modelarea și promovarea noului tip de societate. Tehnologiile informației și comunicațiilor sunt create de oameni pentru a servi nevoilor lor, sunt produsul deciziilor acestora orientate spre activități bazate pe cunoaștere.

Uniunea Europeană utilizează sintagma de „Tehnologii ale Societății Informației” (TSI), pentru a le lega mai mult de viață. Aceste tehnologii se vor extinde și vor deveni disponibile tuturor cetățenilor UE, fără nici o deosebire, schimbându-le din temelii nivelul de existență.

Deosebirea dintre TIC și vechile tehnologii, arată studiul, constă în faptul că, în funcționarea vechilor tehnologii, era necesară intervenția directă și permanentă a omului, care nu era altceva decât „programul” de funcționare a mașinilor și instalațiilor, pe când, în cazul TIC, programul este introdus în corpul tehnologiei și informația acționează fără intervenția omului. Se știe însă că programul, ca produs al omului, dar despărțit de el, implică un complex proces de cunoaștere, constând din îmbinarea diverselor domenii ale științei cu procesele de gândire și decizie umană.

TIC evoluează de la stadiul prelucrării informației la sistemul de prelucrare a cunoașterii și informației. Ele cuprind o multitudine de tehnologii, inclusiv tehnologii sociale menite să asigure, printr-un management adecvat, relații de cooperare între membrii comunității. Societatea cunoașterii folosește TIC în cele mai diverse scopuri, printre care și la dezvoltarea programată, indusă, bazată pe cunoașterea anticipativă și normativă a societății. **Criteriul de evaluare a evoluției spre societatea cunoașterii, subliniază studiul, este nu numărul de calculatoare folosite, ci gradul de dezvoltare a societății, a oamenilor care reclamă nevoia socială de tehnologii ale informației și comunicațiilor și fac din cunoaștere baza noului comportament profesional și cultural.**

Pentru înțelegerea schimbărilor profunde pe care le produc TIC, ținem doar să enumerăm, pe scurt, efectele lor majore, la nivel global: intelectualizarea activităților, prin primatul programelor și al activităților teoretice asupra componentelor materiale ale tehnologiilor; abstractizarea, axiomatizarea, delocalizarea și globalizarea activităților, noua profesionalizare a omului, profesionalizarea neprofesioniștilor.

Din perspectiva practicii economice, important este că societatea cunoașterii nu anulează și nu reduce rolul agriculturii și industriei, ci modifică munca și activitatea în aceste domenii, prin restructurarea lor pe baza tehnologiei informației și comunicațiilor.

Trecerea spre societatea cunoașterii se poate realiza pe multiple căi, esențialul este ca decidenții să opteze pentru cele benefice, care se întemeiază pe valorile fundamentale ale omului. În acest sens, UE a și elaborat un proiect global ambițios, menit să ofere o cale concretă de acțiune spre o societate umană prosperă, informațională, avansată, care pune pe primul plan omul și societatea în armonie cu natura, asociind, în acest fel, societatea cunoașterii cu dezvoltarea durabilă.

TIC reprezintă axul tehnologic al societății cunoașterii, mijlocul prin care se poate ajunge la societatea dorită. Realizarea societății cunoașterii va

dobândi forme diferite de la țară la țară. Europa Unită are deviza „Unitate în diversitate”, diversitatea va fi deci modul ei firesc de a exista și a se manifesta. În acest context, ea poate utiliza diversitatea ca pe o sursă a dezvoltării. Societatea cunoașterii trebuie să fie, în același timp, o societate a inovației sistematice și eficiente, UE având ca obiectiv central creșterea puterii de inovare a tuturor membrilor ei. Pentru funcționarea în fapt a economiei bazate pe cunoaștere, UE și-a propus să stimuleze cercetările de înalt nivel, să ușureze drumul de la cercetare spre inovarea tehnologică și de aici spre difuzarea largă a inovației pe ansamblul economiilor țărilor membre și candidate.

Ajuns aici, demersul teoretic face loc câtorva considerații cu caracter normativ, de recomandare pentru designerii politicii românești de dezvoltare spre o societate a cunoașterii. În acest sens, se arată că *o societate a cunoașterii nu se poate realiza bazându-se numai pe importul de tehnologie informatică, care, și după opinia noastră, pare să fie preocuparea principală. Ceea ce se cere este crearea structurilor sociale – actori, instituții, mecanisme de stimulare, legislații adecvate – necesare schimbării în fapt a tipului de societate. Ar trebui, de pe acum, să căutăm și noi răspunsuri eficiente la chemarea Uniunii Europene (...) pentru realizarea unui program stimulator de construire a infrastructurilor cunoașterii, intensificării reformei, inovației și economiei și modernizării sistemelor de bunăstare socială și educație* (p. 26).

Domeniul TIC se dezvoltă cu predilecție în cadrul întreprinderilor mici și mijlocii, recunoscute ca având un rol cheie în realizarea prosperității în Europa. IMM sunt nu numai promotoare ale inovației și beneficiare ale ei, dar și generatoare de noi locuri de muncă, ceea ce creează premise reale pentru bunăstarea lucrătorilor lor. De aceea, autorii recomandă autorităților luarea unor măsuri privind sprijinirea lor financiară și atragerea lor în noile tipuri de rețele pe care le inițiază Uniunea Europeană.

În structura lucrării, o nouă lumină, în privința dezvoltării în ritmuri fără precedent a TIC, o aduce studiul de caz al Companiei de tip inovativ Zapp/Mobile.

Înființată în 1992, sub denumirea de „Telefonica România”, ulterior, „Telemobil S.A.”, a fost cel dintâi operator de telefonie mobilă din țara noastră. Situația precară în care s-a aflat la început, în raport cu cei doi competitori din telefonie mobilă, Mobilfon/Connex și Mobil Rom Dialog, se arată în studiu, a determinat schimbări substanțiale în cadrul firmei „Telefonica România”. După două etape de dezvoltare intensivă, prin introducerea unei tehnologii de avangardă din generația a III-a în telefonie mobilă digitală și prin noua viziune strategică privind generalizarea accesului la informație direct prin Internet de pe telefonul mobil, tuturor, fără discriminare, informațiile au fost aduse acum la îndemâna celor ce nu dispun de un laptop, un calculator personal sau care nu locuiesc în zona urbană. Compania a lansat servicii de ultimă generație, produse în premieră nu numai în România, ci și în întreaga Europă, ca: Video Steaming, platforma BREW etc. Telemobil a realizat, de asemenea, o premieră mondială, prin faptul că deține prima rețea digitală CDMA din lume, care

operează în banda de 450 de MHz. Pe tehnologia CDMA, Telemobil a lansat în decembrie 2001 proiectul Zapp Mobile – serviciu integrat de comunicații mobile care poate asigura: transmisii de date la 153 kbps, servicii de voce de calitate superioară, Internet mobil, recunoașterea paginilor de web în format HTML, acces la web, soluții dedicate companiilor.

Acest capitol din lucrare prezintă un deosebit interes pentru cei interesați de aspectele tehnice, organizaționale, de evoluția lor, de la primele aplicații militare în timpul celui de al doilea război mondial, continuate în războiul din Golf din 1990, până în zilele noastre, când compania deține un număr de 110 milioane de abonați din întreaga lume.

Avantajele tehnologiei folosite, piața și principalii competitori și utilizatori ai companiei fac din Zapp Telemobil o companie de mare interes național, european și mondial. Iar faptul că serviciile ei sunt disponibile în parteneriat cu principalele bănci, ca Banca Comercială Română, Raiffeisen Bank, Banc Post și Banca Românească, plasează țara noastră, arată autorii, între „pionierii” aplicațiilor comunicațiilor mobile digitale în Europa. De serviciile acestei companii este interesată în mod special și Comisia Europeană, ceea ce ne-ar putea ajuta în evaluarea noastră ca țară.

Relațiile companiei cu autoritățile române sunt apreciate ca „fructuoase”, îndeosebi cele cu Ministerul Comunicațiilor și Tehnologiei Informațiilor (MCTI), prin măsurile de creare a „serviciului universal”, care contribuie la armonizarea obligațiilor noastre cu directivele UE, prin asigurarea cadrului legislativ, apărarea proprietății intelectuale. Dar, în analiza lor, autorii nu ezită să menționeze și dificultățile pe care le întâmpină compania, datorită instabilității legislative, sistemului de taxe, birocrăției.

Concluzia reconfortantă a subcapitolului despre Compania Zapp Telemobil, concluzie care aparține președintelui CEO Zapp, este că țara noastră va trebui să folosească avantajul de a fi prima în Europa în favoarea dezvoltării unor servicii performante, comunicațiile fiind unul dintre puținele domenii în care România se poate manifesta ca putere regională, cu avantajele ce decurg din aceasta.

Într-o altă parte a lucrării, autorii tratează problematica IMM, rolul acestora în procesele de modernizare economică, în general, de dezvoltare și inovare, în special. Un scurt istoric prezintă evoluția lor, de la nucleele atelierelor meșteșugărești specifice epocii feudale, cu o slabă dotare tehnică, bazate, preponderent, pe munca manuală, în cadrul cărora se realiza un produs de la început până la sfârșit sau se făceau lucrări de reparații și întreținere, la cele din societatea industrială, care foloseau tehnica mașinistă, ce impunea o diviziune a muncii pe operații, de data aceasta omul servind mașina. În societatea industrială, se poate vorbi de prima etapă a întreprinderilor mici și mijlocii, mai ales în mediul urban și pe lângă marile întreprinderi cu care intrau în relații și pătrundeau și pe piața liberă. Ceea ce este esențial, subliniază studiul, este că, prin aceste întreprinderi mici, se afirmă actorii sociali ai întreprinderii de tip capitalist, se

constituie **germenii** clasei mijlocii și se creează noi locuri de muncă, de tip industrial, contribuind în acest fel la creșterea bunăstării generale.

În perioada actuală, ponderea și importanța lor ca „locomotive” ale economiilor țărilor este în continuă creștere. De pildă, numai în Uniunea Europeană, IMM reprezintă 99,8% din întreprinderile existente și oferă locuri de muncă pentru 2/3 din numărul salariaților.

O atenție deosebită și meritorie acordă autorii extinderii IMM în mediul rural și consecințelor de ordin socio-profesional, economic și cultural ale acestui fenomen. Complementare vechilor și tradiționalelor ateliere meșteșugărești și activităților de tip agricol, actualele IMM reclamă un nivel de pregătire profesională ridicat, corespunzător unei tehnici mai înalte, un nivel cultural mai larg, exigențe și așteptări deosebite. Ele reprezintă tipul de muncă industrială modernă care generează exigențe și aspirații specifice noului mediu de muncă și de viață pe care îl creează și dezvoltă.

În momentul de față, menționează studiul, se consumă a doua fază a dezvoltării IMM, în contextul trecerii spre societatea cunoașterii. **Transformarea cunoașterii în resursa principală a dezvoltării, în criteriu al prestigiului social, bază a noii avuții naționale și ax al strategiilor în vederea menținerii suveranității economico-politice, face ca IMM să dobândească o semnificație crescută în viața economică și socială.** IMM de generația a II-a, produse ale tehnologiilor de vârf, expresie a unei noi realități sociale, tehnologice, profesionale, vor dobândi un loc deosebit în strategiile de dezvoltare viitoare, tocmai pentru că funcționează pe axa cunoașterii și a tehnologiilor informației și comunicațiilor. Ele se diferențiază de cele „clasice” prin resursa pe care se bazează, cunoașterea. În studiile Uniunii Europene, organizațiile se împart în mai multe tipuri, luând drept criteriu cunoașterea. Considerăm importantă enunțarea lor pentru formarea unei imagini mai exacte a evoluției lor mereu ascendente: **organizații net exportatoare de cunoaștere** – instituțiile de cercetare, învățământ, consultanță, firme legate de inovație și crearea de *soft*-uri; **organizații exportatoare de cunoaștere**, care îmbină producerea și difuzarea cunoașterii cu o activitate practică de înaltă tehnologie și își generalizează propria experiență pentru a produce și difuza cunoaștere – sănătatea, serviciile informatice și întreprinderile cu o puternică bază proprie de cercetare sau corelate cu aceste întreprinderi; **organizațiile net importatoare de cunoaștere**, care „trăiesc” pe baza transferului de cunoaștere și inovare tehnologică realizate în primele două tipuri – întreprinderile de înaltă tehnologie, care beneficiază de mijloace de producție de tip informatic, biotehnologiile, tehnologiile ecologice etc.; **organizațiile „autarhice”**, care produc cunoaștere doar pentru ele însele și au un ridicat grad de tradiționalitate – atelierele meșteșugărești și industriile rămase în afara economiei bazată pe cunoaștere.

Pornind de la această tipologie, autorii analizează, apoi, tipurile reale de organizații existente în țara noastră, a căror descriere este realizată cu lux de amănunte pentru valoarea lor intrinsec teoretică și profund practică. Din acest ultim

punct de vedere, al importanței practice, autorii încearcă, într-o formă retorică, să descifreze domeniile și caracteristicile funcționale în care țara noastră are capacitatea de a crea IMM de reală competitivitate, gradul de accesibilitate al noilor tehnologii și al materialelor pentru IMM de la noi din țară, știut fiind că nu toate noile tehnologii și materialele corespunzătoare ne sunt accesibile, decât dacă întreprinderile noastre cooperează cu rețele inovative de transfer și dezvoltare din cadrul UE.

Este meritoriu faptul că, la acest punct al expunerii, cercetătorii au încercat să prospecteze direcțiile posibile de dezvoltare a IMM și tipurile de activități profitabile în perspectiva cooperării în cadrul integrării europene și a competiției din procesul de globalizare. În acest context, ei proiectează ca necesar **un sistem de servicii corelate** la dispoziția IMM, pentru a le ajuta să depășească actualele greutăți și blocaje din cauza lipsei cunoștințelor necesare inițierii de afaceri, a unor fonduri și căi accesibile spre piețele existente. De altfel, ei adaugă că UE ia măsuri de creare a unor instituții, organizații, centre de afaceri, servicii publice, pentru stimularea și îndrumarea oamenilor în inițierea unei afaceri pe cont propriu. Necesitatea unui astfel de serviciu este, de asemenea, presantă pentru țara noastră, dacă avem în vedere lipsa experienței în afaceri a oamenilor, teama de risc, care inhibă luarea inițiativei în angajarea unei afaceri pe cont propriu, în condiții de competitivitate, plus necunoașterea legislației în domeniu, birocrăția, indiferența și lipsa de cooperare a funcționarilor de stat.

Autorii se ocupă cu interes de IMM de la sate – ateliere meșteșugărești, IMM industriale de prima generație – care, pe de o parte, ar putea polariza forța de muncă disponibilă de la sat, provenită din industrie sau din alte sectoare de activitate, pentru soluționarea problemelor sătenilor, legate de servicii și cooperative, iar pe de alta, ar valorifica resursele locale neutilizate.

⊕ Pentru reușita IMM, o problemă de fond o constituie pregătirea antreprenorială a conducătorilor lor, mai ales în situația în care UE a constatat un **deficit antreprenorial** în țările membre și, cu deosebire, în țările candidate, pregătire ce constă în promovarea unei atitudini orientate spre dezvoltarea calităților personalului, absolut necesare în abordarea lumii afacerilor, precum: creativitatea, asumarea riscului și responsabilitatea. O altă problemă, la fel de importantă, o constituie introducerea inovației ca politică a întreprinderii, atât pe orizontală cât și pe verticală. În acest sens, spiritul inovator îmbinat cu cooperarea cu marile companii trebuie să fie stimulat și să cuprindă, în mod deosebit, IMM. Deși este recunoscut că beneficiul este de ambele părți, **în țara noastră**, afirmă autorii, **nu se face aproape nimic în direcția inițierii formelor instituționale noi de cooperare.**

În continuare, lucrarea acordă un spațiu larg situației IMM în Uniunea Europeană, acestea fiind considerate „coloana vertebrală” a economiei UE, programelor de finanțare și stimulare a dezvoltării economice prin ele, ca și instituțiilor de promovare a lor în UE; situației IMM în țările din Europa Centrală și de Est; apoi, în

mod special, în 6 state candidate la UE. **Sectorul IMM în România** oferă imaginea de zig-zag a evoluției lor în cei 11–12 ani (până la care au dispus de date centralizate la nivelul țării), adică a ascensiunii lor în perioada 1990–1995, a temporizării sau a declinului lor în perioada 1996–2000 și a reluării creșterii lor după 2000, cu integrarea Agenției de IMM, înființată în 1999, în Agenția Națională de Dezvoltare Regională. **Cadrul instituțional** ne introduce în sistemul de instituții în care funcționează și cu care conlucrează IMM, iar **cel legislativ** ne prezintă „stufosa” legislație în domeniu, care se ridică la circa 100 de legi, decrete, ordonanțe de guvern și ordonanțe de urgență, date în perioada 1990–2001.

Un merit deosebit al lucrării rezidă în efortul de sinteză a structurii și dinamicii IMM la nivel național, care a presupus o enormă muncă de colectare a datelor, de prelucrare pe o multitudine de indicatori și de reflecție asupra lor, pentru a reda drumul sinuos parcurs de la înființare până în anii 2000–2001. În cele ce urmează, nu putem decât să îi enumerăm, dată fiind laborioasa analiză realizată de autori și spațiul restrâns de care dispunem pentru o simplă prezentare. Acești indicatori sunt: economici, financiari, cifra de afaceri și a profitului; ponderea personalului în IMM active; evoluția numărului și a ponderii IMM, în funcție de numărul de salariați, pe ansamblul țării, în perioada 1996–2000; ponderea IMM în funcție de numărul de salariați pe ansamblul țării, în anul 2000; ponderea celor active pe domenii de activitate; număr și densitate pe județe, în 2001; număr și pondere pe județe, în funcție de numărul de salariați, în 2001; număr și densitate pe regiuni de dezvoltare în 2001; numărul și ponderea în funcție de numărul de salariați, pe regiuni de dezvoltare, în 2001; evoluția anuală a înființării de IMM în rural; numărul, ponderea și densitatea IMM în rural, pe total țară.

Concluzia pe care o trag autorii cu privire la IMM din rural este următoarea: confruntate cu presiunile proceselor de schimbare declanșate pe ansamblul țării și, cu deosebire, în mediul urban, satul nu se prezintă ca un context de viață dominat de caracteristici „inerente”, „specifice”, cum ar fi conservatorismul, respingerea inovației, preferința pentru viața „tradițională”. Ca orice mediu colectiv de viață, satul are potențele sale de schimbare și inovare ce se pot (sau nu) manifesta în raport cu oportunitățile și constrângerile de ansamblu. Fluctuațiile în timp și pe scară locală denotă, pe de o parte, diverse oportunități apte de a fi exploatate de factorii locali și, pe de altă parte, existența unor agenți ai schimbării specifici satelor, care se dezvoltă într-un mediu prielnic, dovedind inițiative, deschidere la risc, acceptarea noului (p. 101–102).

Ultima parte a lucrării, **Societatea cunoașterii și noile contexte în evoluția pieței muncii**, își propune să abordeze în mod critic problemele forței de muncă, din perspectiva unor modele sau scenarii care imaginează direcțiile ei de evoluție. Noul context economic, social și politic, definit printr-un complex de schimbări radicale, a contribuit la creșterea rolului IMM, datorită caracterului lor inovativ, flexibil, generator de locuri de muncă și de modele de dezvoltare viitoare. Viitorul va fi al IMM ca „actori economici” ce vor adopta dimensiuni reduse pentru a putea face față mai bine fluctuațiilor pieței.

Același context complex influențează puternic nevoia de educație și calificare a forței de muncă, la care se adaugă factorii demografici specifici din țările dezvoltate, în care crește ponderea populației vârstnice și dependente, în detrimentul celei tinere active. Criza crescândă de forță de muncă din Occident va determina schimbări fundamentale în politica privind migrația forței de muncă și nevoia de compatibilizare a pregătirii ofertelor care vin din țările slab dezvoltate și cu excedent de populație neocupată.

Studiul de caz al SUA, privind modificarea esențială a peisajului forței de muncă în secolul XXI prin imigrație, globalizare și inovație tehnologică, poate constitui o proiecție a tendinței de evoluție în viitor a forței de muncă în țările dezvoltate la scară mondială. Țările slab dezvoltate vor deveni rezervorul de forță de muncă ieftină și productivă pentru cele dezvoltate, iar procesul de globalizare va accentua această tendință. Oferta cea mai mare de forță de muncă, de pildă în America, vine din rândurile femeilor, hispanicilor și asiaticilor, ceea ce va determina schimbări în orientarea învățământului. „Gulerele albastre”, care dominau în societatea industrială, sunt înlocuite de „gulerele roz”, reprezentate de asistente, surori, personal de îngrijire pentru copii, persoane vârstnice, bolnave sau cu deficiențe, incluse în „serviciile centrate pe om”. Un alt sector dominat de „gulerele roz” este industria multimedia. Industria filmului din SUA, se arată în lucrare, a creat din 1990 încoace mai multe locuri de muncă decât industria de automobile, firmele farmaceutice și industria hotelieră la un loc.

În ceea ce privește piața muncii în Europa Centrală și de Est, rapoartele Organizației Națiunilor Unite menționează o stare „tensionată”, dată de gradul scăzut de ocupare a forței de muncă, rata ridicată a șomajului, în special la persoanele de până la 25 de ani, ceea ce agravează problemele sociale și impune programe guvernamentale speciale pentru soluționarea lor.

Societatea bazată pe cunoaștere influențează și ea evoluția pieței muncii, pentru că va impune un nivel de educație și de pregătire profesională care să răspundă cerințelor economiei bazate pe TIC și pe cunoaștere. Pe lângă acestea, lucrătorii erei TIC vor trebui să mai întrunească și alte calități psiho-morale și afective: să dea dovadă de mare flexibilitate și mobilitate, să aibă capacitatea de a lucra în echipă, de a comunica cu mare ușurință, să manifeste înțelegere, afecțiune etc.

Având în vedere îmbătrânirea forței de muncă în Europa și faptul că se anunță un declin demografic în jurul anilor 2010, o tendință înscrisă în programe de către UE este aceea de a atrage în activitate, folosind zestrea profesională, persoanele vârstnice și pensionate, în general femei, prin organizarea educației permanente (*long life education*).

Preocupați de viitorul forței de muncă, autorii lucrării subliniază că una dintre problemele cele mai acute rămâne cea a decalajului dintre calificare și progresul tehnologic. Acesta este legat de inovația tehnologică și organizațională, cea care gravitează în jurul Internetului și presupune diverse forme de calificare la diferite niveluri ale pieței muncii. În acest sens, atât în SUA, cât și în Uniunea Europeană

se estimează că grupul profesional care va înregistra în viitorul apropiat cea mai mare creștere (atât relativă cât și absolută) este cel al specialiștilor în computere, *computer scientists*, care vor lucra în *economia digitală*, căreia i se atribuie rolul de motor al creșterii economice în SUA.

O mutație de conținut, pe care o aduce utilizarea TIC în economia și societatea cunoașterii, este trecerea de la învățământul bazat pe acumularea de cunoștințe la sistemul de învățământ bazat pe cunoaștere, pe procesele intensiv-cognitive. În aceste condiții, învățarea de-a lungul întregii vieți sau învățământul continuu va deveni un obiectiv major al politicilor de educație, pentru a asigura oportunități de învățare tuturor grupurilor sociale, indiferent de vârstă, sex, etnie și calificare de bază.

Luând în considerație importanța crucială a cunoașterii pentru dezvoltarea economică și bunăstarea societală, documentele UE arată că prin politici adecvate trebuie să se evite cu orice preț divizarea UE în „centre de cunoaștere” și „periferie de cunoaștere”. Se știe, arată autorii, că pe plan mondial s-a creat o anumită „topografie a cunoașterii”, care înseamnă zone de inovare sau „vâi” ale inovării, cum este Silicon Valley, coridoare *high-tech*, (*high-tech corridors*), precum și avanposturi ale excelenței. Zone precum Silicon Valley (California), The Research Triangle (Carolina de Nord), Paris Axe Sud, Coridorul Ranstad (Olanda) și Regiunea Cambridge din Marea Britanie sunt deja cunoscute, inclusiv pentru faptul că asigură accesul la cunoaștere la un nivel superior, atrag personalul superior calificat, investiții și parteneriate internaționale.

O creștere a economiei globale a cunoașterii, în care există anumite zone și orașe care acționează ca adevărați magneti și surse de cunoaștere, poate însă genera, în același timp, o nouă diviziune centru-periferie, între cei „care știu” și cei care „nu știu”.

O altă problemă pe care o pun în discuție autorii este **politica educației în țara noastră**, ale cărei principii trebuie stabilite în funcție de o anumită filosofie a educației, care semnifică un anumit sistem de valori, principii, obiective de dezvoltare în sectoarele adiacente. Principiile prin care s-ar putea defini politica educației în perioada de tranziție din țara noastră sunt: principiul reformei, coerenței, funcționalității și autoreglării, fiecare cu caracteristicile și obiectivele sale.

Racordarea învățământului românesc la standardele europene, pentru ca țara noastră să ia parte activă la Spațiul European al Învățământului Superior, presupune, după cercetătorii problemei, citați de autori, soluționarea, într-o manieră modernă și compatibilă cu principiile și practicile specifice din universitățile europene, a următoarelor probleme: lărgirea accesului la studii superioare, atât pentru noile generații de absolvenți de liceu, cât și pentru persoanele aparținând generațiilor anterioare; încheierea cât mai rapidă a reformei de tranziție; adoptarea și aplicarea unui pachet coerent de măsuri de compatibilizare europeană, atât la nivel ministerial, cât și la nivelul universităților din sistemul național de învățământ superior în spiritul obiectivelor UE.

Investigațiile efectuate de autori, privind modul în care învățământul superior pregătește specialiști în perspectiva noilor solicitări generate de trecerea spre o economie de piață funcțională, competitivă și inovativă, relevă drumul relativ lung pe care trebuie să-l mai parcurgă școala superioară, pentru a răspunde marilor provocări determinate de integrarea în UE.

În esență, am prezentat o lucrare de o deosebită actualitate și valoare științifică, a cărei lectură aduce un consistent plus de cunoaștere în acest domeniu de mare interes imediat și prospectiv.

„INDUSTRIILE CULTURALE” – CONTROVERSE TEORETICE CLASICE ȘI SITUAȚIA ACTUALĂ

CRISTINA LEOVARIDIS

1. APARIȚIA NOȚIUNII. INDUSTRIILE CULTURALE ÎN VIZIUNEA CURENTELOR EMPIRIC ȘI CRITIC (ANII 1940)

1.1. CURENTUL CRITIC (ȘCOALA DE LA FRANKFURT)

Criticii au analizat toate produsele culturale diseminate prin *mass-media* în contextul producției industriale, arătând că acestea prezintă aceleași trăsături ca și alte produse ale industriei de masă: sunt bunuri de consum, produse în serie. *Standardele de producție sunt predominant bazate pe nevoile consumatorului, astfel se explică ușurința cu care sunt acceptate produsele industriei culturale. Filmul și radioul nu mai sunt arte, ci afaceri, acesta e adevărul la care recurg producătorii pentru a legitima marfa de proastă calitate pe care o produc deliberat*¹. Se considera că industrializarea culturii este un proces care alterează „cultura”, adică modul individual, imprecizabil și special de creare a unor bunuri simbolice unice, irepetabile, non-mercantile.

În 1947, Theodor Adorno și Max Horkheimer introduceau conceptul de „industrii culturale”, pentru a defini „cultura de masă contemporană”: *În primele noastre lucrări vorbeam despre o cultură de masă. Am înlocuit expresia cu aceea de industrie a culturii pentru a exclude din start interpretarea susținătorilor ei, cum că ar fi un fenomen asemănător unei culturi care ia ființă spontan din masa însăși, o formă contemporană de artă populară... Conceptele de ordine pe care industria culturii le imprimă în conștiința oamenilor sunt întotdeauna acelea ale status quo-ului. Puterea ideologiei industriei culturii a determinat înlocuirea conștiinței de către confirmare. În timp ce industria culturii pretinde că îi conduce pe cei derutați, nu face decât să-i amăgească pretinzându-le false conflicte pe care ei le vor adopta în schimbul conflictelor proprii. Ea le rezolvă conflictele doar în*

¹ Theodor Adorno, Max Horkheimer, *La production industrielle de biens culturels*, în Theodor Adorno, Max Horkheimer, *La dialectique de la raison: fragments philosophiques*, Paris, Gallimard, 1989, p. 130.

aparență, într-un mod în care acestea cu greu pot fi rezolvate în viața reală². În momentul în care au creat această sintagmă, Adorno și Horkheimer erau preocupați mai ales de alienarea individului și degradarea culturii sub presiunea comerțialului, a goanei după profit care caracterizau sistemul producției capitaliste.

Detaliind, producțiile industriilor culturale au, după cei doi, următoarele caracteristici principale³:

- sunt produse comerciale, sunt prin excelență „mărfuri”, fiind deci supuse exigențelor pieței, logicii schimbului și a profitului;

- sunt producții lipsite de autonomie estetică, nu mai constituie o artă „pură”, dominată de independența artistului și a aspirației sale estetice, ci una dominată de logica comerțialului, a vânzării profitabile, exterioară creației;

- se recurge la apelul generalizat la stimulii declanșatori de senzații (erotism, violență, instincte materne etc.), pentru a seduce rapid publicul;

- schemele productive sunt standardizate, prin caracterul simplist și stereotip al conflictelor și al personajelor, intrigile și deznodămintele previzibile mărind accesibilitatea și consumul facil al acestor producții;

- efectele asupra publicului sunt mai degrabă de natură involutivă din punct de vedere cultural, deoarece duc la deprecierea efortului intelectual și a erudiției, a concentrării, la generalizarea clișeele și a vulgarității;

- impactul acestor produse este alienant și manipulator, constituind o „îndoctrinare” prin apelul la mecanisme psihologice care se adresează mai puțin conștientului și mai mult inconștientului consumatorului;

- ceea ce vehiculează aceste industrii este astfel organizat încât să capteze atenția consumatorului, să anestezieze centrul conștient și capacitatea critică, totul urmărind fabricarea unui public supus și conformist.

Obiectivul școlii critice – abordare de inspirație filosofică și politică asupra societății contemporane și asupra rolului comunicării în societate – era preponderent teoretic și demistificator: a decripta rolul *mass-mediei* și a ceea ce Theodor Adorno a denumit „industriile culturale”, în alienarea și masificarea societății, în combinarea dominației culturale și a celei politice. Acest curent a fost reprezentat în principal de gânditori care au aparținut „Școlii de la Frankfurt”, fondată de Max Horkheimer în 1923, în cadrul Institutului de Cercetări Sociale de la Frankfurt (Theodor Adorno, Leo Löwenthal, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, Walter Benjamin etc.). Formația științifică și preocupările acestor gânditori nu sunt omogene: Max Horkheimer e interesat de filosofie și psihologie socială, Theodor Adorno de sociologie, și istoria muzicii, Herbert Marcuse de filosofie și analiză politică, Walter Benjamin de sociologia literaturii și a artelor, Jürgen Habermas de sociologie și politologie etc. Îi unea însă preocuparea pentru *analiza consecințelor generate de schimbările economice, politice, sociale și culturale, care au marcat*

² Theodor Adorno, *Reconsiderarea industriei culturii*, în Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman, *Cultură și societate*, București, Editura Institutul European, 2001, p. 257, 261.

³ Ioan Drăgan, *Paradigme ale comunicării de masă*, București, Editura Șansa, 1996, p. 89–91.

*profund societățile capitaliste ale epocii lor*⁴, schimbări caracterizate de dominația claselor bogate și de utilizarea industriei culturale pentru a manipula și limita, în avantajul claselor capitaliste dominante, formele de gândire critică sau contestatară.

Leo Löwenthal demonstrează cum, în intervalul 1900–1941, are loc o adevărată revoluție a gustului în rândurile masei de cititori ai revistelor ilustrate, revoluție determinată de o identificare și de o proiecție diferită a eroului în sistemul de valori al culturii populare. Astfel, în *Radio Research* 1942–1943, Löwenthal a comparat articolele biografice din „*Collier's*” și din „*The Saturday Evening Post*” și a ajuns la concluzia că în intervalul 1900–1941 subiectul biografiilor celebre s-a deplasat de la oameni de afaceri, lideri politici și profesioniști, predominanți la începutul secolului, la idolii muzicii ușoare, ai cinematografului și ai sportului. În plus, modelele biografice din lumea artei ar fi fost în 1901 dintre cele mai serioase: cântăreți de operă, sculptori, pianști, în timp ce „idolii” din 1941 erau toți stele de cinema, jucători de baseball, cântăreți de muzică ușoară. Dar chiar și eroii „serioși” din 1941 nu mai sunt atât de sobri: politicianul și *bussinesman*-ul au devenit excentrici și nu mai sunt atât de realiști ca liderii din 1901. Pe eroii din biografii din 1901 Löwenthal îi numește „idolii producției”, iar pe cei din 1941 „idolii consumului”, care ar fi devenit protagoniștii absoluți ai revistelor ilustrate. *Superficialitatea cu care sunt tratate momentele cheie ale devenirii acestor personaje, accentul pus pe senzațional, pe erotism, trădează acel happy-end din cinematografia americană, unde e proiectată dorința inconștientă de evadare a maselor din universul terifiant al frustrărilor, stresului și uniformității exasperante a benzii rulante*⁵.

Poziția sociologistă a lui Löwenthal capătă un plus de claritate prin abordarea aceluiași fenomen de către **Herbert Marcuse**. El consideră că lichidarea culturii superioare pretehnologice bidimensionale (prin elementele opoziționale pe care le conținea) are loc nu prin negarea sau respingerea valorilor culturale, ci prin încorporarea lor cu toptanul în ordinea existentă, prin reproducerea și etalarea lor pe scară largă. Atunci când mijloacele de informare în masă amestecă în mod armonios și adesea insesizabil arta, politica, religia și filosofia, cu reclame comerciale, ele aduc aceste domenii ale culturii la același numitor, adică la forma de marfă. *Valoarea de schimb contează, nu valoarea de adevăr. Pe ea se axează raționalitatea status quo-ului, iar orice altă raționalitate îi este subordonată. Cultura superioară devine o parte a culturii materiale, iar în această transformare ea pierde cea mai mare parte a adevărului său... Este bine că, în zilele noastre, aproape oricine are artele la îndemână, fiindu-i suficient să apese pe un buton al aparatului de radio sau televiziune. În această răspândire însă, artele devin roțițe ale unei mașini de cultură care remodelează conținutul lor. Rezultatul este*

⁴ John Hartley, Tim O' Sullivan, *Concepte fundamentale din științele comunicării și studiile culturale*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 334.

⁵ Apud Nicolae Frigioiu, *Industria culturală și cultură de masă*, București, Editura Politică, 1989, p. 29.

*atrofierea organelor mintale capabile să sesizeze contradicțiile și alternativele, în cadrul unicei dimensiuni care rămâne, raționalitatea tehnologică*⁶.

În opinia autorului, societatea industrială avansată devine mai bogată și mai vastă, întreținând pericolul, condiții în care mijloacele de informare pot, fără dificultăți, să travestească interese particulare în interesele comune tuturor oamenilor cu bun-simț. Nevoile politice ale societății devin nevoi și aspirații individuale, satisfacerea lor înlesnește afacerile și binele public, iar ansamblul pare a fi întruchiparea înseși a rațiunii. Și totuși, în ansamblul ei, această societate este irațională. Productivitatea ei distruge dezvoltarea liberă a nevoilor și a facultăților umane, pacea ei este menținută numai datorită veșniciei amenințării cu războiul. Capacitățile (intelectuale și materiale) ale societății contemporane sunt infinit mai mari decât au fost vreodată, ceea ce înseamnă că dominația societății asupra individului este mai mare ca oricând. Originalitatea acestei societăți constă în folosirea mai degrabă a tehnologiei decât a terorii pentru supunerea forțelor sociale centrifuge pe două căi: o eficiență copleșitoare și o îmbunătățire crescândă a nivelului de trai.⁷

Însă nici un alt gânditor din cadrul Școlii nu a fost atât de preocupat de destinul operei de artă, în societatea de consum actuală, ca **Walter Benjamin**. Conform opiniei sale, tradiția fixează operei de artă o aură care reprezintă caracterul ei de unicitate, autenticitate, *hic et nunc*-ul ei. O operă ruptă de continuitatea tradiției își pierde caracterul auratic – de exemplu, statuile din catedrale sau icoanele din biserici, cu evidente funcții cultice, prin reproducerea tehnică dobândesc o valoare de expunere din ce în ce mai mare în epoca modernă, prin intermediul industriei culturale și al intereselor comerciale, căci *chiar și reproducerea celei mai desăvârșite îi lipsește ceva: acel hic et nunc al operei de artă – existența ei unică în locul în care se află*⁸. Diferitele tehnici contemporane de reproducere a operei de artă au făcut ca valoarea ei de expunere să capete o asemenea prioritate, încât au dus la o modificare calitativă a naturii ei și la funcții cu totul noi, între care cea artistică a devenit, din funcție specifică, una accesorie. Această deplasare cantitativă de la funcția de cult la cea expozitivă poate fi ilustrată cel mai bine în evoluția fotografiei, de la primele portrete, la fotografia judiciară, care înregistrează impersonal și rece locul delictului, dar și prin deosebirea dintre realizarea artistică a actorului de teatru prin el însuși și realizarea artistică a actorului de cinema prin intermediul aparatului de filmare. *Actorul de film, întrucât nu-și prezintă el însuși realizarea publicului, e lipsit de posibilitatea, rezervată actorului de teatru, de a-și adapta realizarea la public, în timpul reprezentării. Caracteristica înregistrării în studioul de filmare constă în faptul că ea înlocuiește*

⁶ Herbert Marcuse, *Omul unidimensional*, în Herbert Marcuse, *Scrieri filosofice*, București, Editura Politică, 1977, p. 306, 307, 315, 329.

⁷ *Ibidem*, p. 295–296.

⁸ Walter Benjamin, *Opera de artă în epoca reproductibilității ei tehnice*, în „Secolul XX”, nr. 1, 1972, p. 71.

publicul prin aparatură, ca urmare, aura care îl înconjoară pe actor cade; mai mult, realizarea actorului de film nu e deloc unitară, ci compusă din numeroase realizări parțiale⁹. Concluzia autorului este că, în societatea contemporană de masă, dispariția caracterului de unicat al operei, prin reproducerea ei la scară largă, a dus la desacralizarea artei, a adorației și a respectului care fundamentau în trecut valoarea ei religioasă și cultică prin puterea emoției estetice.

O continuare a problematicii benjaminieni privind receptarea operei de artă avea să fie realizată de **Theodor Adorno**, în perioada 1938–1941, într-un sector artistic mult mai sensibil, și anume în sociologia comunicării tehnice și receptării muzicii la radio. După Adorno, radioul a redus muzica la starea de ornament al vieții cotidiene. Radioul dă auditoriului impresia că asistă la un concert, reținând *nunc*-ul sau actualitatea execuției, dar nu și *hic*-ul său, localizarea sa. El distruge, astfel, una din trăsăturile fundamentale a ceea ce Benjamin numise *aura* operei de artă; în locul experienței muzicale, cu toate calitățile sale *auratice*, ascultătorii de radio nu primesc decât o formă depersonalizată a muzicii, colectivă și obiectivată, lipsită de funcția ei modelatoare. Izolând individul de lumea operei, radioul distruge „spațiul” simfonic care acaparează auditoriul unui concert autentic, el înghesuie auditoriul într-un timp de serie, în loc să îl scufunde în suspendarea conștiinței timpului, care caracterizează marile opere simfonice. Lipsită de unitatea totalității estetice, simfonia se degradează într-o serie de fragmente de melodii ieșite din contextul lor. Odată succesul unei formule stilistice fiind asigurat, industria culturală o programează pentru producția în serie, până devine caducă. Muzica devine astfel un ciment social care are ca liant distracția, deturnarea de la scopurile revendicative, pseudosatisfacerea dorințelor și dezvoltarea pasivității¹⁰.

Un alt reprezentant al Școlii de la Frankfurt, preocupat de problema comunicării în capitalismul târziu, dar din perspectiva relației dintre stat și spațiul public, este **Jürgen Habermas**. Conform opiniei sale, spațiul public s-a constituit ca loc de mediere între societatea civilă și stat, în care se formează și se exprimă opinia publică. În secolul 18 s-a elaborat și încetățenit principiul „treburilor publice” (*res publica*), fapt care a permis statuarea treptată a discuției și criticii publice asupra opțiunilor și deciziilor politice. Spațiul public s-a constituit prin unirea persoanelor private într-un public, adică într-o formă socială capabilă să asigure utilizarea raționamentului critic asupra problemelor de interes general, în care *oamenii reuniți ca public discută fără constrângere, având garanția că ei se pot întâlni și uni liber și să se exprime și chiar să-și publice liber opinia lor asupra problemelor de interes general*¹¹. Discuția publică, liberă, este considerată de Habermas principala instanță de legitimare în spațiul politic, opinia publică având o dublă funcție: cea de legitimare a normelor publice, a legilor și cea de instanță publică rațională de judecare și de critică a puterii.

⁹ *Ibidem*, p. 77.

¹⁰ Theodor Adorno, *The Radio Symphony. Radio Research 1941*, apud Nicolae Frigioiu, *op. cit.*, p. 45–48.

¹¹ Ioan Drăgan, *op. cit.*, p. 97.

Societatea de masă, ale cărei începuturi datează din secolul 19 (cu apariția votului universal, a mijloacelor de comunicare în masă), va produce relativizarea distincției dintre public și privat. În democrația de masă, ce succede democrației liberale din epoca modernă, mediile de manipulare (care iau parte la exercitiul puterii) vor contribui la disoluția sferei publice autentice de altă dată. Paradoxal, după Jürgen Habermas, spațiul public extins prin dezvoltarea societății moderne se va dovedi incapabil de autoreglare rațională, fiind afectat de procesul de „instrumentalizare” a comunicării de masă de către stat și marile grupuri economice. *În societatea mediatică au loc adevărate răsturnări: puterea, dispozitivul instituțional și tehnocratic preiau controlul spațiului public, care fusese creat tocmai ca o contrapondere a puterii, pentru a o judeca și controla, funcția critică a dezbaterii publice se transformă într-o funcție de integrare*¹² prin dezvoltarea industriei de cultură, care înăbușă democrația; lumea creată de *mass-media* nu mai e decât aparența unei sfere publice¹³. Politica este interpretată în parlament și în mediile de informare, în timp ce interesele comerciale triumfă asupra celor ale publicului. „Opinia publică” nu mai este formată prin discuții deschise, raționale, ci prin manipulare și control, cum este cazul publicității. Mai mult, *în ziua de azi chiar și discuția este administrată, fiind redusă la o afacere – dacă în trecut pentru lectură, teatru, concert, trebuia plătit, nu însă și pentru a discuta despre ceea ce s-a citit, vizionat sau audiat, anume despre ceea ce doar prin discuție putea fi mai deplin însușit, astăzi dezbaterile de la tribună, round table shows, judecata persoanelor private devine număr de program al starurilor radioului și televiziunii, devine succes de casă atunci când se emit bilete, dobândind forma de marfă*¹⁴.

1.2. CURENTUL EMPIRIC. CONTROVERSE ÎNTRE CURENTUL CRITIC ȘI CEL EMPIRIC

În 1941, **Paul Lazarsfeld** – unul dintre fondatorii și reprezentanții de seamă ai curentului empiric – identifica existența celor două tendințe de cercetare asupra *mediei* (cea critică și cea empirică). Curentul denumit de el „cercetare administrativă” era caracterizat prin două trăsături: folosirea *metodelor empirice* de cercetare a comunicării (presa scrisă și radioul) sub aspectul audienței și al impactului asupra societății și indivizilor; *obiectivul* acestor cercetări era de a oferi comunicatorilor o sursă de idei pentru *ameliorarea comunicării* în sensul creșterii performanțelor în difuzarea și receptarea mesajelor. Printre alții, acest curent era ilustrat de Bernard Berelson, Harold Lasswell, Frank Stanton, Joseph Klapper, Elihu Katz, Wilbur Schramm și de numeroși membri ai grupurilor de cercetare empirică organizate și conduse de către unele dintre aceste personalități.

¹² *Ibidem*, p. 99.

¹³ Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, București, Editura Univers, 1998, p. 225.

¹⁴ *Ibidem*, p. 218.

Curentul empiric încerca prin investigații concrete asupra *mediei* să înlăture concluzia omnipotenței acestora (idee dominantă în acel timp și care exprima credința că presa, cinematograful și radioul au o putere nelimitată de a influența comportamentele oamenilor în calitate de alegători și de consumatori). În opoziție cu empiricii, teoreticienii critici porneau de la reflecții asupra societății și culturii de masă și realizau analize teoretice cu caracter critic asupra societății și comunicării de masă, susținând că rolul cercetării (teoretice) este de natură demistificatoare; obiectivul lor nu consta în a descoperi cum funcționează sistemul pentru a-l ameliora (intenția empiricilor), ci în a-l demistifica pentru a-l schimba radical. În acest context, rolul intelectualului era acela de a dezvălui ceea ce este ascuns în sistemul de dominație și a-l denunța, în scopul schimbării. Ei se concentrau asupra contextului în care se desfășoară comunicarea, reproșând empiricilor că dau o atenție prea mare comunicării în sine, neglijând contextul în care are loc aceasta, ceea ce ar denatura adevărul despre comunicare. Specialiștii în domeniu constată că există un context explicativ al constituirii celor două curente, mai ales a curentului critic¹⁵: propaganda nazistă și utilizarea radioului de către hitlerism în scopuri de propagandă; folosirea pe scară largă a radioului pentru propagandă în timpul celui de-al doilea război mondial; explozia industriilor culturale după anii 1950 etc. Era un context favorabil pentru ideea unei legături strânse între regimurile totalitare și *mass-media* și a percepției rolului acestora ca mecanism de manipulare a maselor.

Dacă, în timpul războiului, comunicarea era centrată pe funcția persuasivă, de propagandă, pentru mobilizarea cetățenilor în favoarea eforturilor de război, ceea ce a determinat orientarea studiilor spre problematica persuasiunii, manipulării și alienării, după război, funcțiile de informare și de divertisment ale *mass-mediei* trec pe primul plan, apărând o nouă imagine despre relația dintre *media* și societate. *Cercetările empirice au avut un rol pozitiv în relativizarea concluziilor în mare măsură speculative ale teoriilor critice, ele adoptând o atitudine științifică, opusă reflecțiilor ideologice despre societatea și cultura de masă. Concluzia atotputerniciei mediei manipulative va fi erodată de rezultatele cercetărilor concrete, sistematice, asupra funcțiilor și efectelor media. Aceste studii (bazate pe metodologia obiectivă, neutră, riguroasă oferită de paradigma pozitivistă a cunoașterii științifice) vor conduce la dezideologizarea dezbaterilor despre media, centrându-se pe audiență, impact, funcții și efecte mass-media*¹⁶. Prezentăm în continuare, pentru exemplificare, câteva dintre cele mai importante concluzii ale cercetătorilor empirici.

În anul 1942, într-o perioadă dominată de teoria *fluxului într-un singur pas* (conform căreia mesajele ajung direct la receptor, nefiltrate de vreun factor social sau cultural și, de îndată ce ele „ating” receptorul, declanșează o reacție uniformă, la fel cum un stimul extern declanșează, în corpul omenesc, reacții senzoriale

¹⁵ Ioan Drăgan, *op. cit.*, p. 84.

¹⁶ *Ibidem*, p. 85.

spontane), un grup de sociologi americani și-au propus să urmărească efectele mesajelor *mass-media* asupra unei mici comunități, prilejuită de campania electorală pentru alegerile prezidențiale; localitatea aleasă se numea Erie County și se află în statul Ohio. Pe parcursul anchetelor, sociologii au constatat că localnicii aveau opinii destul de bine precizate în ceea ce privește dezbaterea politică, erau la curent cu evoluția campaniei electorale dar că, atunci când erau întrebați ce sursă de presă au folosit, nu puteau indica ziarele sau emisiunile respective. Adâncind ancheta, ei au descoperit că majoritatea celor investigați obțineau informațiile nu atât din contactul direct cu *mass-media*, cât din surse intermediare: rude, vecini, prieteni, care le povesteau ce se spune în presă. Lucrarea *Alegerea oamenilor* (*The People's Choice*), publicată în 1944 de Paul Lazarsfeld și Bernard Barelson, a marcat deschiderea unui nou capitol în istoria sociologiei comunicării; au urmat apoi studii, clasice acum, *Influența personală* (*Personal Influence* – 1955) de Elihu Katz și Paul Lazarsfeld, *Efectele comunicării de masă* (*The Effects of Mass Communication* – 1960) de Joseph Klapper etc., care au lansat un nou model teoretic, numit *fluxul în doi pași* (sintagma aparține lui Elihu Katz).

Acest model afirmă că, în drumul său spre public, mesajul presei este filtrat de un factor intermediar care a fost numit în literatura de specialitate „lider de opinie”. Din această perspectivă, *mass-media* nu mai exercită o influență directă (flux de mesaje într-un singur pas), ci una indirectă (fluxul în doi pași), în care un rol primordial revine relației interpersonale dintre membrii grupului și o personalitate cu statut de lider de opinie. Audiența nu mai este gândită ca o masă amorfă, fără repere culturale, expusă direct influenței exercitate de presă, ci apare ca o sumă de subgrupuri (etnice, sociale, religioase, culturale, geografice), diferențiate prin poziția socială, tradiții, structură demografică etc. La rândul lor, grupurile nu sunt omogene, membrii lor au ocupații, interese diferite, sunt expuși la influențe diverse. Totuși, în fiecare din aceste grupuri, unul din membrii grupului se individualizează printr-o activitate comunicațională mai intensă: el se informează mai mult, caută să-și lărgescă lista surselor, confruntă sursele, frecventează chiar mediile de specialitate. Știind mai mult, el este consultat de membrii obișnuiți ai grupului pentru a-i informa sau pentru a le clarifica problemele controversate din câmpul tematic respectiv. Ca să facă față acestor solicitări, el selectează din informațiile primite prin *mass-media* pe acelea pe care le consideră relevante pentru audiența sa; apoi le interpretează, pentru a le face accesibile celor cu care discută. Altfel spus, *el traduce realitatea mass-media în termenii experienței grupului său*¹⁷ și devine astfel lider de opinie, ceea ce îi conferă un anumit prestigiu, dar numai pentru o arie tematică anumită (acest prestigiu nu îl transformă în lider formal al grupului). În orice grup, liderul ocupă o poziție intermediară: pe de o parte, el este un factor inovator (deoarece este mai expus influenței *mass-mediei*, are acces mai rapid și mai variat la informare), iar pe de altă parte, el este agent conservator (fiind exponent al valorilor grupului, el nu le

¹⁷ John Hartley, Tim O' Sullivan, *op. cit.*, p. 192.

poate abandona decât cu riscul pierderii poziției de lider de opinie), acesta înseamnă că orice lider de opinie exercită un efect reglator, mediind între inedit și tradițional, între valorile externe și cele interne, între cultura globală și micro-cultura grupului.

Modelul fluxului în doi pași aduce în prim plan capacitatea publicului de a adopta reacții de apărare în fața mesajelor receptate prin *mass-media*, subliniind câteva caracteristici importante ale interacțiunii dintre audiență și presă: audiența nu este unitară și amorfă, ci diferențiată și purtătoare a unor grile culturale proprii; receptorii nu sunt pasivi, ci activi; ei nu reacționează irațional, ci rațional; mesajele presei nu ating direct indivizii, ci trec printr-un sistem complex de medieri (putem vorbi de un model al fluxului în mai mulți pași); conținutul difuzat de *mass-media* nu deține monopolul asupra semnificațiilor; sensul unui mesaj este rezultatul unui proces de filtrare și interpretare, al interacțiunii simbolice dintre emițător și receptor; în consecință, sensurile atribuite unui conținut *mass-media* pot varia de la un public la altul¹⁸.

Toate aceste caracteristici conduc la concluzia că *mass-media* nu poate exercita o influență imediată, uniformă și totală; efectele acțiunii sale asupra receptorilor sunt parțiale, ating publicul treptat și cunosc o mare varietate de forme. Numeroase cercetări sociologice acumulate de-a lungul timpului arată că influența presei conduce, în general, la un efect constant: ea contribuie nu atât la schimbarea unor opinii și comportamente, cât la întărirea și confirmarea celor preexistente într-un grup. În studiul său din 1960, consacrat efectelor comunicării de masă, Joseph Klapper arată, pe baza a numeroase exemple concrete, că indivizii expuși unor mesaje *media* au tendința de a selecta elementele care confirmă valorile ori normele familiare lor și de a respinge pe cele care le infirmă. În acest fel, influența *mass-mediei* se exercită în sensul fixării valorilor existente sau, eventual, al sprijinirii, ca agent secund, a unui proces de schimbare a valorilor, deja declanșat înainte de intervenția mesajelor mediatică în cadrul grupului.

Dar și teoriile curentului empiric pot fi acuzate ca având o serie de deficiențe, sesizate de reprezentanții școlii critice: ignorarea perspectivei istorice, abordări fragmentare ale componentelor și aspectelor comunicării și neintegrarea lor în totalitățile socioculturale. Așadar, curentul empiric nu poate fi nici el absolvit de anumite deficiențe, dar acestea sunt, în principal, de natură metodologică și nu ideologică. Concluziile despre relativitatea efectelor *mass-mediei*, despre interacțiunea dintre comunicarea de masă și comunicările interpersonale, despre rolul factorilor intermediari în cadrul influențelor *mediei* și despre efectul de confirmare (întărire) al *mediei* etc., ilustrează dimensiunile teoretice ale acestor cercetări empirice. Este însă adevărat că la începutul cercetărilor empirice, anii 1950–1960, mitul atotputerniciei *media* propagat de critica societății de masă va fi înlocuit de empirici tot cu un fel de mit, acela al ineficienței *mediei* și efectul minor al acesteia.

¹⁸ Mihai Coman, *Introducere în sistemul mass-media*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 119.

Cele două viziuni opuse asupra rolului *mediei* în societate au dominat dezbaterile asupra acestui subiect timp de două decenii în perioada postbelică (până în anii 1960), chiar dacă relația lor a fost mai mult una de paralelism decât de intenție polemică (mai ales în cazul empiricilor, motivați nu atât de scopuri polemice, cât de cercetarea concretă). Cele două abordări, deși au avut puține elemente comune, constituie punctele de referință, de la care pornesc cei care vor să demareze o cercetare sau un discurs asupra *mediei*¹⁹.

2. INDUSTRIILE CULTURALE, DEVENITE „CULTURA MEDIA”, ÎN CONTEXTUL ACTUAL AL DEZVOLTĂRII TEHNOLOGIILOR INFORMATICE

Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului XX, aridele controverse teoretice privind industriile culturale au făcut loc treptat preocupărilor *vis-à-vis* de efectele asupra publicului receptor ale dezvoltării tehnologiilor informatice în general și a *mediei* „telematică”, în special, devenită suportul industriilor culturale actuale.

Noua *media* electronică a fost numită uneori *media* „telematică”, deoarece realizează o combinație între telecomunicații și informatică. Un exemplu poate fi considerat teletextul, care pune la dispoziție o cantitate foarte mare de informații, dintre care utilizatorul alege ceea ce îi folosește. Modalitățile de acces la informația difuzată prin *mass-media* sunt în creștere, la fel și posibilitățile de comunicare interactivă (poșta electronică, teleconferințele, telefonია mobilă); toate aceste modificări determină o schimbare a accentului dinspre *media* generală către *media* individuală și dinspre emițător către receptor.

Consecințele unei „revoluții în comunicare” sunt controversate, nu este sigur că membrii unei societăți informaționale sunt mai informați sau că pot face față cantității impresionante de informație produse și puse în circulație („povara informațională” – *information overload*). În ceea ce privește avantajele, comunicarea interactivă va înlocui treptat fluxul unidirecțional care caracterizează *mass-media*.

Situația în ansamblu se caracterizează prin dezechilibrul dificil de surmontat dintre cerere și ofertă. Din punctul de vedere al celui care primește sau folosește informația, „povara informațională” semnifică dificultatea din ce în ce mai mare de a găsi informația utilă sau adecvată într-o mare de informații, dificultate accentuată și de costurile mari ale procesării și stocării informației, ceea ce duce la derută și incoerență, explicând și de ce societatea informațională nu este întotdeauna o societate ai cărei membri sunt mai informați. Dar oferta bogată de informație poate fi privită și dintr-o perspectivă pozitivă – consumatorii de informație au o mai mare libertate de alegere, informația este mai ieftină, iar posibilitățile de acces la canalele de comunicare sunt multiple.

Utilizarea pe scară largă a Internetului, a televiziunii interactive prin cablu, a antenelor satelit și a tehnologiei multimedia sunt însă doar câteva din trăsăturile a

¹⁹ Ioan Drăgan, *op. cit.*, p. 87.

ceea ce numim postmodernism. Fragmentarea culturală, o altă determinantă a postmodernismului, a destabilizat definitiv ideea unei singure realități globale; trăim într-o perioadă de confuzie la nivelul tuturor instituțiilor semnificative și, în bună parte, la nivelul vieții personale, în care relațiile umane au fost dislocate de tehnologie, dar nu au fost încă înlocuite prin nimic stabil. Postmodernismul a produs fenomene similare cu cele ce au însoțit crearea sistemului modern de comunicare la sfârșitul secolului XIX: un amestec cultural în care schemele conceptuale stabilite nu mai oferă o explicație adecvată a eului sau a lumii; distrugerea identităților fixe, subiective și căutarea unor noi forme de autoevaluare și a unor noi forme de relații sociale; apariția unor noi mișcări sociale care încearcă să redefinească viața politică, economică și socială; reconstrucția dimensiunilor spațiului și timpului cu ajutorul noilor tehnologii de comunicare; noua migrare, ce pune sub semnul întrebării contururile orașului, națiunii și ale întregii planete. *Mass-media* nu a rămas imună la explozia determinată de postmodernism – o consecință interesantă este că jurnalismul a încetat să mai fie o activitate distinctă și a fost preluat de industriile divertismentului, telecomunicațiilor și computerului. Demarcația dintre divertisment și informație a fost afectată. Diferența dintre jurnalism, roman și nuvelă, fapt și ficțiune în general, a devenit neclară: concepte ca „docudramă” și „infotainment”, „roman nonficțional” sau „noul jurnalism” semnaleză o redesenare a hărții formelor culturale²⁰.

Dar ce sens trebuie să dăm prefixului „post”? *Răspunsul e unul soft, tandru și complice*, este de părere Mircea Cărtărescu, *Tradiția modernă trebuie recuperată și reinterpretată în spirit ludic, ironic și parodic, adică postmodern*²¹. Estetica tradițională decade o dată cu artele. Ideea de exemplaritate a operei de artă nu mai poate fi apărată. *În condițiile reproductibilității ei tehnice (când, de exemplu, muzica lui Vivaldi e folosită într-o reclamă la o marcă de detergenți și Gioconda apare pe cutiile de chibrituri), opera artistică mai produce doar o percepție distrată, laterală, marginală, asemenea unui obiect văzut cu coada ochiului*²².

Într-adevăr, în această societate tehnologică, avansată, dar fragmentată prin pluralism, nevoile umane considerate în mod tradițional superioare (trebuințe de cunoaștere, estetice, de autorealizare, de activități creatoare) cunosc un proces de reducere. În schimb, trebuințele inferioare sunt pe deplin satisfăcute și cultivate prin orientarea economică a dezvoltării sociale, prin validarea permanentă și încurajarea diversificată a valorilor asociate: profitabilitate, utilitate, eficiență (imediată și directă). Perioadele de bunăstare economică se pare că induc tendința exacerbării satisfacerii acestui tip de nevoi. *Nevoile superioare, numite culturale sunt neglijate, sunt abia tolerate și, mai mult, desconsiderate. Se pare că funcționează un sistem de autoreglare prin care orice hipertrofiere a unora din*

²⁰ Mihaela Constantinescu, *Post/postmodernismul: cultura divertismentului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 44–46.

²¹ Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 83.

²² *Ibidem*, p. 26.

*subsistemele sistemului social global impune o atrofiere a celorlalte subsisteme*²³. Bunurile culturale consumate cu prioritate sunt cele materiale și, din ce în ce mai des, chiar cele elementare: hrană, îmbrăcăminte, articole de uz casnic, case, mașini. Constatăm că obiectul principal al consumului cultural este, de fapt, un anumit mod de viață, cu comodități tot mai numeroase și mai sofisticate.

*Omul postmodern trăiește într-un univers epidermic, în care gestul arhetipal de cunoaștere nu mai este scufundarea sub aparențe pentru căutarea profunzimii, ca în romantism și modernism, ci alunecarea pe suprafețe, mângâierea. Niciodată în istorie pielea lucrurilor n-a fost mai voluptoasă, mai estetizată ca în epoca actuală*²⁴. De la urbanism la estetica industrială, de la design la muzica rock, de la publicitate la industria ambalajelor și cinematografie, criteriul estetic al aspectului comercial s-a impus ca unul dintre cele mai importante. Prin multimedia lumea de azi n-a câștigat doar un flux de informație fără precedent, ci și un flux comparabil de culoare, imagine, forme în continuă mișcare, puse în scenă de noii tehnicieni ai artei de fiecare zi. Poate că obiectul emblematic al lumii de azi ar trebui să fie considerat videoclipul, sincretism uneori foarte sofisticat de imagine suprarealistă, muzică și animație pe computer, tinzând către un spectacol senzorial total.

Douglas Kellner introduce, pentru aceeași realitate complexă care este cultura postmodernă, termenul de *cultura media*²⁵, care are avantajul de a semnifica atât natura și forma artefactelor industriilor de cultură (cultura), cât și modul de producere și distribuire a lor (tehnologiile și industria media).

Publicitatea, moda, consumul de bunuri, televiziunea (într-un cuvânt, cultura media) destabilizează în mod constant identitatea și contribuie la producerea unor identități mai fluctuante, mai fluide, mai schimbătoare pe scena contemporană. Segmentarea pieței în cadrul numeroaselor campanii publicitare intensifică fragmentarea și destabilizează identitatea, pe care noile produse și identificări încearcă să o restabilească (în condițiile în care astăzi publicitatea are o imensă forță de modelare culturală, comparabilă cu instituții precum școala sau biserica, este una din puținele instituții care mai exercită controlul social²⁶). Așadar, capitalul este cel care stăpânește așa-zisa fragmentare postmodernă și cel care imprimă identitate, schimbare, mobilitate. Publicitatea și alte imagini ale culturii media sunt o expresie a încercărilor capitalului de a coloniza întreaga existență, pornind de la dorința de satisfacție.

Varietatea complectoare a posibilităților de modelare a propriei identități, în cadrul unei culturi a imaginii extrem de consistente, cum este cultura media, creează identități extrem de instabile, oferind mereu noi oportunități pentru

²³ Laura Pană, *Cultura tehnică și industria culturală*, București, Editura Tehnică, 2002, p. 74.

²⁴ Mircea Cărtărescu, *op. cit.*, p. 66.

²⁵ Cultura media este „cultura industrială organizată după modelul producției în serie și menită unui public larg, în funcție de tipuri (genuri) care respectă formule, coduri și replici convenționale”, în Douglas Kellner, *Cultura Media*, Iași, Institutul European, 2001, p. 13.

²⁶ Watson S. Dunn, Arnold Barban, *Advertising. Its role in modern marketing*, Chicago, The Dryden Press, 1986, p. 5.

restructurarea propriei identități. În vreme ce identitatea modernă se centra în jurul profesiei, funcției din sfera publică (sau din familie), identitatea postmodernă se centrează în jurul timpului liber, a înfățișării, a sferei consumului. *În acest fel, crește gradul de libertate a individului de a se juca cu propria identitate și de a-și schimba în mod radical cursul vieții (ceea ce, pentru unii indivizi, poate fi un lucru bun); dar, pe de altă parte, acest lucru poate duce la un mod de viață complet fragmentat, supus capriciilor modei și subtilei îndocrinări a publicității. Pentru a contracara o asemenea fragmentare, rupere a identității, ar fi de dorit o valorificare a anumitor trăsături care aveau o poziție centrală în identitatea modernă și anume autonomia, raționalitatea, capacitatea de a se dedica unui scop, responsabilitatea etc.*²⁷. Personalități *media* precum Michael Jackson și Madonna dovedesc că identitatea este un construct, că poate fi în permanență schimbată, rafinată și acordată, că este o chestiune ce ține de imagine, stil și înfățișare (Michael Jackson, spre exemplu, în imaginile pe care și le-a construit, șterge granițele dintre alb și negru, bărbat și femeie, adult și adolescent. La fel, Madonna își construiește în mod conștient propria imagine, fiind pe rând dansatoare, muziciană, manechin, cântăreață, vedetă a videoclipurilor, actriță de film și de teatru, femeie de afaceri și o supervedetă *pop* care excelează în vânzarea propriei imagini, a propriilor produse).

Noile tehnologii de comunicare caracteristice culturii *media* postmoderne au modificat fundamental viața cotidiană, construind un nou peisaj *mass-media*, în care rolurile consumatorului și al celui care a creat conținutul textului sunt deseori neclare, iar interactivitatea a devenit o realitate. Consumatorul a căpătat o putere fără precedent asupra experienței care-i parvine prin *mass-media*, selectând nu doar ceea ce privește, ci și când și unde face acest lucru. Telespectatorul care navighează pe canale nu mai este un simplu subiect, el devine un soi de *auteur* care creează un program personalizat. Mai mult decât atât, în anii 1990, pe măsură ce Internetul a căpătat popularitate, și rolul computerului digital s-a schimbat: dintr-o simplă tehnologie, el s-a transformat într-un filtru pentru întreaga cultură – respectiv forma prin care sunt filtrate tot felul de produse culturale. *Din moment ce monitorul calculatorului a înlocuit ecranul cinematografului și al televizorului, peretele galeriei de artă, biblioteca și cartea, indivizii au fost confrunțați cu o nouă situație: întreaga cultură, trecută și prezentă, a început să fie filtrată prin computer*²⁸. Computerizarea culturii nu a dus doar la apariția unor noi forme culturale (ca, de exemplu, jocurile pe calculator), ci și la redefinirea celor deja existente (fotografia și cinematograful).

Deși orice sistem centralizat de comunicare poate fi controlat de instanțele puterii, cu atât mai ușor cu cât este mai mare, sistemul descentralizat al rețelelor încearcă să eludeze orice control și să submineze orice autoritate. Oferind posibilitatea ca fiecare să fie în același timp emițător și receptor, să se poată adresa

²⁷ Douglas Kellner, *op. cit.*, p. 304.

²⁸ Mihaela Constantinescu, *op. cit.*, p. 78.

unor grupuri cu identitate flexibilă, dar bine determinată, comunicarea prin Internet încearcă să realizeze o democratizare a producției simbolice, din sfera numită de Pierre Bourdieu²⁹ cea a câmpului de producție restrânsă. Părerile sunt însă împărțite: *democrația a ajuns astfel să guverneze, dar pare totuși să fie vorba de o democrație discutabilă, evoluăm spre o societate cu trei clase: cei care nu au acces la Internet; cei care au acces, dar accesul este pasiv, doar navighează pe Net; și cei care știu cum să-l controleze*³⁰.

Dar societatea postindustrială care a adus cu sine mediul culturii cablate a generat și un nou tip de spațiu public, *ciberspațiul*. Trecerea în virtual nu mai înseamnă evaziune, ci interacțiune, comunități originale se încheagă prin schimburi informaționale care transcend granițele spațiului profesional și ale celui familial. Spațiul public se reinventează ca teritoriu virtual, multimedial și intercultural. Imaginarul, frustrat de urbanismul utilitar, găsește în conceptul de arhitectură publică metafora adecvată pentru interfața cu oferta de informație a unui *site web*. Orașul virtual reface funcția de socializare, eludată de cultura industrială. Arhitectul unui *site web* pornește de la funcția de concentrare a informațiilor – pe care trebuie s-o îndeplinească orice oraș real – și simulează un mediu cvasiurban, în care se poate circula, pătrunde în spații delimitate instituțional, frecvența liber diverse cercuri sociale. Muzeul, *mall*-ul, localul, teatrul au echivalentele lor virtuale, prin care se plimbă, dialogând, utilizatorii³¹.

Însă ciberspațiul nu oferă doar noi experiențe; mai mult decât oricare alt mecanism inventat deja, el schimbă felul în care oamenii se autopercep, în ciberspațiu nu mai suntem dependenți de corpul pe care-l avem în realitatea fizică. Ciberspațiul ne dă sentimentul că am fost transportați, corporal, din lumea fizică în spații ale imaginației pure; el ne permite nu doar să observăm o realitate, ci să intrăm în ea și să avem experiența ei ca și cum ar fi reală. Dacă filmul ne arată o realitate, ciberspațiul ne conferă un corp virtual și un posibil rol. Altfel spus: cartea

²⁹ În lucrarea *Economia bunurilor simbolice* (București, Editura Meridiane, 1986), Pierre Bourdieu definea câmpul de producție și de circulație al bunurilor simbolice ca sistemul relațiilor obiective între diferitele instanțe caracterizate prin funcția pe care o îndeplinesc în diviziunea muncii de producție, de reproducție și de difuzare a bunurilor simbolice. Câmpul de producție propriu-zis își datorează structura proprie opoziției, mai mult sau mai puțin accentuate în funcție de domenii, între, pe de o parte, *câmpul de producție restrânsă* ca sistem producând bunuri simbolice (și instrumente de dobândire a acestor bunuri) destinate unui public de producători producând ei înșiși pentru producători și, pe de altă parte, *câmpul de mare producție*, organizat în vederea producției de bunuri simbolice destinate unor neproducători („marele public”) care pot proveni fie din fracțiunile neintelectuale ale clasei dominante („publicul cultivat”), fie din celelalte clase sociale. Spre deosebire de câmpul de mare producție care ascultă de legea concurenței pentru cucerirea unei piețe cât mai întinse cu putință, câmpul de producție restrânsă tinde să-și producă el însuși normele de producție și criteriile de evaluare a produselor sale; el ascultă de legea fundamentală a concurenței pentru recunoașterea specific culturală acordată de către grupul de egali, care sunt în același timp clienți favoriți și concurenți (p. 37).

³⁰ Mihaela Constantinescu, *op. cit.*, p. 102.

³¹ Adrian Mihalache, *Navi-Gând-ind. Introducere în cibercultură*, București, Editura Economică, 2002, p. 95.

și radioul „spun”, teatrul și filmul „arată”, dar ciber spațiul „întruchipează”. În loc să citim o carte de la stânga la dreapta sau de sus în jos, așa cum făceam până acum, am putea intra în spațiul său tridimensional (3D) și am putea călători prin ea³².

Funcția de comunicare interumană prin intermediul Internetului a devenit în ultimii ani prevalentă în raport cu funcțiile de prelucrare simbolică (redactare de texte, procesare de date) și de amuzament (jocuri) ale calculatoarelor. Dincolo de ecran, putem percepe fața celui alt care ne privește la rândul lui, căci computerul ne reconectează la spațiul comunitar. *Relațiile comunitare din ciber spațiu vor ajunge un substitut convenabil pentru ceea ce pare iremediabil pierdut în viața socială reală: sentimentul comunității*³³. Grupurile de discuții, în care membrii interacționează și-și dezvoltă legăturile sub forma valorilor împărtășite, constituie comunități virtuale, care compensează destrămarea comunităților reale.

Prin distribuirea puterii de prelucrare simbolică între calculatoarele legate la Internet, distincția dintre producător și consumator devine mult mai puțin netă. Receptorul individual nu mai este supus pasiv fluxului de informație combinată cu amuzament (așa-numitul *infotainment*), el și-o caută singur prin intermediul rețelei și propune, ca emițător, propriul său discurs, sperând să-și găsească în ciber spațiu interlocutorul potrivit. Relațiile dintre mesaje nu se lasă descrise decât în parte de modelul economic concurențial, conform căruia competiția informațională din ciber spațiu are drept scop să atragă și să mențină atenția unui posibil public pentru cât mai mult timp³⁴.

În concluzie, sintagma „industrii culturale” apare ca una care a suscitat aprinse dar constructive controverse în rândul intelectualilor din domeniul umanist al secolului al XX-lea, existând suficiente premise ca această realitate influentă să facă obiectul dezbatelor în prezent și în viitor, în contextul avântului noilor tehnologii.

³² Mihaela Constantinescu, *op. cit.*, p. 94–95.

³³ Adrian Mihalache, *op. cit.*, p. 69.

³⁴ *Ibidem*, p. 33–34.

Mielu Zlate, *Tratat de psihologie organizațional-managerială* (vol. I),
seria „Collegium. Psihologie”, Iași, Editura Polirom, 2004

Autorul lucrării apărute la Editura Polirom are de multă vreme preocupări semnificative în domeniul psihologiei organizaționale, dovadă lucrările publicate pe această temă (*Psihologia muncii: relații interumane* – 1981, *Psihologie socială și organizațională industrială: grupul primar de muncă* – 1975, *Dezvoltarea umană a întreprinderii* – 1980, *Leadership și management* – 2004), precum și coordonarea unor publicații din același domeniu („Revista de psihologie organizațională”).

Lucrarea, a cărei recenzie o propunem, este primul volum al unei opere concepute de autor în două volume, structurate în șase părți, dintre care primele trei se regăsesc în volumul prezentat: prima parte tratează problemele introductive, general-teoretice și metodologice specifice oricărui nou domeniu de investigare, partea a doua este dedicată primului nivel de structurare a problematicii psihologiei organizațional-manageriale – individul, iar partea a treia „urcă” spre cel de-al doilea nivel, cel al grupului de muncă. Autorul mărturisește că istoria lucrării a început cu mulți ani în urmă, în 1971, când a introdus pentru prima dată în învățământul universitar românesc un curs de psihologie organizațională, perfecționat în anii următori, din care a rezultat în prezent *un tratat cu o abordare extinsă și aprofundată* (p. 22).

În debutul lucrării, cititorul va găsi prezentată problematica obiectului psihologiei organizațional-manageriale, fiind inițial clarificate noțiunile fundamentale ale disciplinei (*organizație, om organizațional, comportament organizațional*), dar și relațiile psihologiei organizațional-manageriale cu alte științe psihologice conexe (psihologia socială și psihologia muncii), insistându-se apoi asupra principalelor etape de evoluție ale disciplinei, în perioada 1900–2000.

Plecând de la premisa că *organizațiile reprezintă mediile, contextele, condițiile și determinanții omului organizațional și ai comportamentelor sale specifice* (p. 79), iar pentru a-l înțelege este necesară o definiție clară a acestora, autorul realizează în continuare o prezentare documentată a principalelor tipuri de definiții ale organizațiilor (definiții în termeni de scopuri, structuri formale și în termeni integrativi, în termeni de activități umane și în termeni de performanțe controlate), nu înainte însă de a atrage atenția asupra câtorva dificultăți în definirea organizațiilor: existența diferitelor perspective de analiză (sociologică, psihologică, antropologică, economică, juridică, politică, cibernetică etc.), utilizarea nediferențiată a unor concepte (*organizație, grup, asociație, uniune, întreprindere* etc.), precum și recurgența la numeroase metafore (*organizația ca mașină, organism, creier, închisoare psihică, sistem cultural, sistem politic, mijloc de dominare* etc., conform lucrării *Images of Organizations* de Gareth Morgan).

În mod firesc, sunt enumerate teoriile formulate în literatura dedicată organizațiilor, grupate în două categorii: 1. teoriile clasice, ce abordează exclusiv latura formală a organizațiilor, avându-i ca reprezentanți pe Frederick Taylor, cu teoria managementului științific, Henri Fayol, cu teoria gestiunii administrative și Max Weber, prin teoria birocrăției; teoriile neoclasice, care încearcă să depășească dificultățile ridicate de teoriile clasice, cu principalii săi reprezentanți: Elton Mayo, cu teoria relațiilor umane, Jacob Levy Moreno, cu teoria sociometrică, Kurt Lewin, cu teoria dinamistă; teoriile moderne, care interpretează organizația ca sistem, constituite din trei teorii mai importante – teoria tehnologică (Joan Woodward, Paul R. Lawrence și Jay W. Lorsch), teoria resurselor umane (Douglas McGregor, Rensis Likert, Herbert Simon, Chris Argyris), teoria sociotehnică (Eric Trist, Frederick Emery) etc.; 2. abordările recente, care nu au ajuns încă în stadiul de teorie – abordarea cognitivă

formulată de Karl Weick, abordarea psihanalitică, inițiată de Elliott Jaques, și abordarea evoluționistă în psihologia organizațional-managerială, încă în curs de constituire. Toate categoriile de teorii enumerate sunt însoțite de o evaluare realizată de autorul *Tratatului...*, fiind prezentate obiectiv atât contribuțiile cât și limitele fiecăreia dintre ele.

În continuare, sunt aduse în discuție obținerea eficienței (realizarea obiectivelor stabilite cu utilizarea acceptabilă a resurselor, în accepția lui C.Argyris), *una dintre țintele strategice cele mai importante pentru fiecare organizație* (p. 155), fiind schițate principiile de bază ale acestora: 1. principiul definirii obiectivelor; 2. principiul stabilirii priorităților; 3. principiul fixării termenelor; 4. principiul gestiunii timpului; 5. principiul sinergiei. Distincția între eficiența personală, cea interpersonală, cea grupală și cea organizațională este urmată de enumerarea criteriilor de măsurare și evaluare a eficienței organizaționale, în viziunea mai multor cercetători. Accentul pus pe eficiența organizațională, idee care străbate ca un fir roșu întregul *Tratat*, este justificat prin convingerea autorului că *o organizație care nu este eficientă, care nu urmărește chiar perseverent nu doar obținerea eficienței, ci și a excelenței organizaționale, aproape că nu-și justifică existența* (p. 30).

Construit de la premisa că omul organizațional este, cel mai frecvent, adultul, capitolul *Omul în organizație* oferă cititorului un portret psihologic al vârstei adulte, interpretată mai ales dintr-o perspectivă organizațională – sunt definite, periodizate și caracterizate din punct de vedere psihologic vârsta adultă, precum și implicațiile acesteia în mediile organizaționale, pe baza funcțiilor personalității adulte (funcția de identificare, de expresie, de adaptare, de diferențiere, de integrare, de intenție). Din moment ce, într-o organizație, *oamenii sunt cei care asigură permanența și subsistența organizației, și orice organizație, pentru a se perpetua și a fi eficientă, trebuie să-și elaboreze o concepție generală asupra omului și a naturii sale, pe care să-și fundeze apoi propriile acțiuni* (p. 239), autorul acordă un spațiu suficient de amplu problematicii individului în cadrul organizației. Se pornește de la teoriile lui Douglas McGregor, *unul dintre psihologii care au militat poate cel mai consecvent pentru interpretarea organizațiilor dintr-o perspectivă umană* (p. 241) și se insistă asupra celor două teorii opuse formulate de acesta: 1. Teoria X este punctul de vedere tradițional, al dirjării și controlului exclusiv, expresia concepțiilor instrumentaliste elaborate de F. Taylor, potrivit cărora omul trebuie sacrificat în favoarea profitului; 2. Teoria Y este punctul de vedere modern, al integrării scopului individual în cel colectiv, organizațional, viziune bazată pe autocontrol, pe reconsiderarea elementului uman (p. 243).

Având în vedere faptul că *psihologia organizațional-managerială nu este interesată de om în general, așa cum apare în filosofie, ci de omul concret, așa cum apare el influențat și determinat de cadrele și mediile organizaționale și determinând la rândul lui aceste medii* (p. 245), autorul preia și prezintă clasificarea realizată de Edgar Schein asupra concepțiilor despre omul organizațional, enumerând principalele modele explicativ-interpretative construite de acesta: modelul omului economic-rațional, cu originea în teoria tayloristă a managementului științific, modelul omului social, cu baza în constatările lui E. Mayo, modelul omului autoactualizat, cu originea în teoria ierarhiei nevoilor propusă de A. Maslow, modelul omului complex, propus chiar de E. Schein, cu originea atât în limitele celorlalte modele, cât și în noile caracteristici ale societății industriale. Fiecare model e prezentat subliniindu-i-se premisele, presupuzițiile de bază, consecințele în planul strategiilor manageriale, „probele” în favoarea modelului, avantajele, dar și limitele.

În ceea ce privește relația dintre om și organizație și, mai ales, modalitățile de ameliorare și optimizare a acesteia, din nevoia creșterii eficienței organizaționale, profesorul Zlate selectează și analizează trei dintre multiplele puncte de vedere emise cu privire la această relație: modelul integrat al relațiilor dintre om și organizație, elaborat de Chris Argyris, modelul contractului psihologic, formulat de Edgar Schein, și modelul congruenței dintre om și organizație, dezvoltat de mulți autori în ultima perioadă.

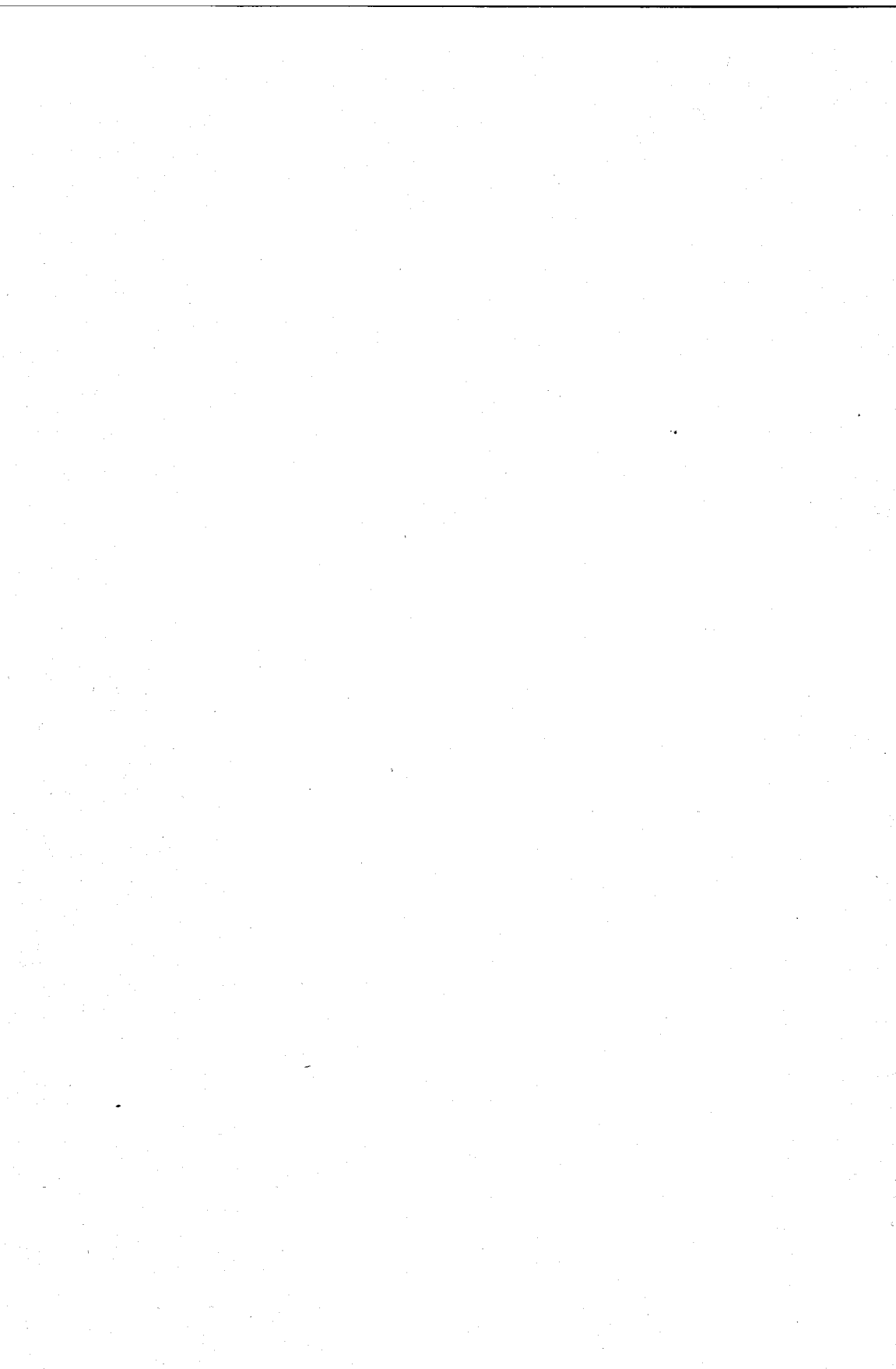
Pornind de la ideea potrivit căreia oamenii reprezintă o *resursă critică* a unei organizații – *pentru că întotdeauna vor avea ceva imprevizibil în conduitele lor și pentru că ei sunt cei care gestionează celelalte resurse (fizice și financiare) ale organizației, asigurând eficiența sau ineficiența ei* (p. 278) și, de aceea, organizația trebuie să deponă eforturi în vederea descoperirii, atragerii, selectării, formării și perfecționării resurselor umane, profesorul Zlate abordează problema recrutării și selecției personalului, descriind principalele activități din cadrul acestor domenii: planificarea necesarului de personal, elaborarea fișei postului, stabilirea de politici manageriale de recrutare,

alegerea celor mai adecvate metode de recrutare, aplicarea algoritmului de selecție a personalului, în special a celui de conducere (cu toate tipurile de teste și interviuri pe care le implică aceasta). Se continuă cu prezentarea aspectelor semnificative pe care le ridică într-o organizație cariera și managementul carierei personalului, în special orientarea cursului carierei în funcție de personalitatea omului și de particularitățile activităților ocupaționale, consilierea carierei, automanagementul carierei și managementul organizațional al carierei.

Deoarece grupul organizațional aduce cu sine o nouă psihologie, colectivă, un nou gen de comportament, *a cărui geneză, structură, funcționare și finalitate sunt incomparabil mai complexe și mai distincte decât comportamentul individual* (p. 395), profesorul Mielu Zlate tratează în continuare aspectele proiectării, formării și reconstrucției, grupurilor de muncă, în încercarea de a răspunde la câteva întrebări: ce înseamnă proiectarea grupurilor de muncă?, după ce criterii se formează ele?, cum pot fi reconstruite, atunci când funcționarea lor este deficitară? etc. Se face o caracterizare psihosocială a grupului de muncă, din perspectiva numărului săi de membri, a scopului său și a activității pe care o desfășoară, a interacțiunii dintre membri și a structurii interne a grupului. Analiza asupra grupului de muncă este completată prin dezbaterile aspectelor legate de dinamica grupurilor de muncă, cu accent pe factorii externi (mediul natural și tehnico-material, factori socioistorici și socioculturali, factori sociali propriu-ziși, grupuri de referință și grupuri de presiune) și interni (conformismul și nonconformismul, tensiunile latente dintre membri, coeziunea și disocierea grupului), care o influențează.

În același context al analizei comportamentului de grup, autorul atrage atenția asupra rolului excepțional al comunicării, considerată *liantul care îi ține uniți pe membrii unui grup, asigurând coeziunea și consensul grupului; tot ea îi dezbină însă pe membrii grupului, ducând la disoluția lui. Comunicarea este veriga cea mai importantă a lanțului organizațional, de tăria sau slăbiciunea ei depinzând tăria sau slăbiciunea organizației* (p. 494). Este realizată o tipologie a comunicării organizaționale, după gradul de oficializare, și anume, comunicarea formală (în care informația circulă înăuntrul lanțului de comandă sau al responsabilităților pe linie de sarcină, în cadrul ei totul fiind reglementat prin norme clar precizate de organizație) și cea informală (care transgresează organizarea ierarhică a organizației, în primul plan trecând nevoile psihologice ale oamenilor, frecvența contactelor directe dintre ei, similaritățile de vârstă, gen etc., în locul normelor și structurilor). Primul tip se subdivide, în funcție de direcția comunicării, în comunicare verticală (ascendentă și descendentă) și comunicare orizontală, cel de-al doilea tip având ca formă cunoscută modelul *grapevine*. Problema comunicării ar fi incomplet abordată dacă nu s-ar aminti situația canalelor de comunicare (căi de acces la ceilalți parteneri ai comunicării), cu accent pe selectarea acelor care asigură sporirea eficienței comunicării organizaționale; se face referire la canale bazate pe prezența față în față a partenerilor, la canale interactive (telefonul, comunicările mediate electronic), canale statice personale (memorii, scrisori, procese-verbale), canale statice impersonale (fișiere, buletine, rapoarte generale). Capitolul se încheie cu enumerarea formelor de perturbare a comunicării organizaționale (blocajul, bruiatul, filtrajul, distorsiunile), a căror intrare în acțiune duce la apariția a nenumărate aspecte negative, precum și a cauzelor care duc la apariția acestora. Tocmai de aceea, organizarea și reglarea comunicării organizaționale devine o necesitate, în final fiind propuse câteva soluții generale de ameliorare a comunicării organizaționale: crearea unui climat *suportiv*, de încurajare a comunicării, utilizarea „inteligentă” a zvonurilor, aplicarea transpunerii empatică în ascultarea interlocutorului.

- În concluzie, menționăm că primul volum al *Tratatului* are o valoare incontestabilă, ce constă în abordarea extrem de aprofundată și actualizată a domeniului investigat. Răspunzând preocupărilor actuale, legate de procesele de dezvoltare a organizațiilor, atât ca număr, cât și din punct de vedere al complexității, procese specifice secolului XXI, lucrarea oferă un studiu util atât studenților și specialiștilor în psihologia organizațională, cât și managerilor, fiind o lucrare indispensabilă tuturor acelor care vor să-și desăvârșească cunoștințele în domeniul organizațional, dintr-o perspectivă psihosocială.

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XVII, Nos. 1-2 • 2006

CONTENTS

TENDENCIES OF CRIME AND OF JUVENILE DELINQUENCY IN ROMANIA

SORIN M. RĂDULESCU, Social, Medical and Judicial Problems Regarding Drugs Abuse and Drugs Addiction.....	3
ECATERINA BALICA, The Crime of Homicide within the Romanian Family Environment	27
MIHAELA PUȘCAȘ, DAN BANCIU, The Family and the Juvenile Delinquency in Romania....	39
CRISTINA DĂMBOEANU, The Main Theoretical and Methodological Trends in Approaching Re-Offending.....	51
GEORGE CRISTIAN SPÎNU, Crime in the Rural Environment. The Main Features of Crime in the Rural Environment in January and February, 1936	67

MASS MEDIA AND THE SOCIAL CHANGE

ANDREEA NICOLAESCU, CRISTINA LEOVARIDIS, The SME Sector as Reflected in Newspapers...	73
---	----

RELIGION, CULTURE, TRADITION

MANUELA GHEORGHE, Evolutions of the Religious Pluralism in Romania with the view of EU Integration	89
CRISTIAN VEREȘ, Woman and Her Role within the Rural Environment from the Perspective of Monographical Research.....	97
MIRCEA MĂCIU, The Cultural-Spiritual Communication as Support for Ethnopsychology ...	107
CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, N. Bagdasar Depicting Romanian Thinkers.....	119
MIRCEA MANDACHE, Religion and Religious Identity in the Modern City and in the Postmodern One	141

COMMENTARIES

MARIA COBIANU-BĂCANU, Reflections about the volume <i>Locul și rolul instituțiilor intensiv-cognitive în procesul trecerii spre societatea cunoașterii și al integrării europene (2002-2003)</i> (The Place and Role of Intensive-Cognitive Institutions within the Process of Transition towards Knowledge Society and European Integration (2002-2003)).....	147
CRISTINA LEOVARIDIS, The „Cultural Industries” – Classical Theoretical Controversies and the Nowadays Situation	161

REVIEWS AND READING NOTES

MIELU ZLATE, <i>Tratat de psihologie organizațional-managerială</i> (Treaty of Organisational-Managerial Psychology), vol. I, seria „Collegium. Psihologie”, Iași, Editura Polirom, 2004 (Cristina Leovaridis).....	177
---	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XVII, N°s 1-2 • 2006

SOMMAIRE

TENDANCES DE L'INFRACTIONALITÉ ET DE LA DÉLINQUANCE JUVÉNILE EN ROUMANIE

SORIN M. RĂDULESCU, Problèmes sociaux et médico-juridiques concernant l'abus et la dépendance des drogues	3
ECATERINA BALICA, Les délits de meurtre dans le milieu familial roumain	27
MIHAELA PUȘCAȘ, DAN BANCIU, La famille et la délinquance juvénile en Roumanie.....	39
CRISTINA DÂMBOEANU, Les principales directions théoriques et méthodologiques d'aborder la récidive	51
GEORGE CRISTIAN SPÎNU, L'infrafractionnalité dans le milieu rural. Les principales caractéristiques de la criminalité dans le milieu rural roumain aux mois de janvier et février 1936.....	67

MASS-MÉDIA ET LE CHANGEMENT SOCIAL

CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLAESCU, Le secteur d'EPM reflété dans les journaux	73
---	----

RELIGION, CULTURE, TRADITION

MANUELA GHEORGHE, Évolutions du pluralisme religieux en Roumanie en vue de l'intégration européenne	89
CRISTIAN VEREȘ, La femme et son rôle dans le monde du village dans les recherches monographiques de l'école de femmes commandants Broșteni-Neamț.....	97
MIRCEA MĂCIU, La communication culturelle-spirituelle – support de l'ethnopsychologie..	107
CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, N. Bagdasar – portraitiste des penseurs roumains.....	119
MIRCEA MANDACHE, Religions et identités religieuses dans la cité moderne et postmoderne	141

COMMENTAIRES

MARIA COBIANU-BĂCANU, Réflexions sur le livre <i>Locul și rolul instituțiilor intensiv-cognitive în procesul trecerii spre societatea cunoașterii și al integrării europene (2002–2003)</i> (La place et le rôle des institutions intensives-cognitives dans le processus de la transition vers la société de la connaissance et de l'intégration européenne (2002–2003))	147
CRISTINA LEOVARIDIS, Les „industries culturelles” – controverses théoriques classiques et la situation actuelle	161

COMPTES-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

MIELU ZLATE, <i>Tratat de psihologie organizațional-managerială</i> (Traité de psychologie organisationnelle-managériale), vol. I, série „Collegium. Psihologie”, Iași, Editura Polirom, 2004 (Cristina Leovaridis).....	177
--	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aprox. 10 pag. (cca 3000 semne/pag.). Primim textele procesate pe suport magnetic prin e-mail: revista@insoc.ro. sau prin fax: 4021-318 24 48.

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dv. cu un rezumat (aprox. ½ pag.) în limba engleză sau în limba română și cu o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția, domeniul de interes).

Menționăm că responsabilitatea cu privire la originalitatea și conținutul textelor trimise revine autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. BOX 33-57, București, România;
Tel: 4021-318 70 00, 4021-318 70 01; Fax: 4021-318 70 02, 4021-318 70 03;
E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., Șos. Viilor nr. 101, sector 5, bl. 1, sc. 4, ap. 98,
parter, P.O. BOX 77-19, sector 3, București, România; Tel: 4021-335 02 96,
4021-301 87 86; Fax: 4021-335 02 96, E-mail: office@orionpress.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711,
București, România; Tel: 4021-318 81 06, 4021-318 81 46; Fax: 4021-318 24 44,
E-mail: edacad@ear.ro; Adresa web: www.ear.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XVII, nr. 1-2, p. 1-180, 2006